

SOCIALNA PEDAGOGIKA

december 2020 letnik 24 številka 03-04

SOCIALNA PEDAGOGIKA

december 2020 letnik 24 številka 03-04

Revija **Socialna pedagogika** izdaja Združenje za socialno pedagogiko.

Socialna pedagogika is a professional journal published by Association for social pedagogy.

ISSN 1408-2942

*Naslov uredništva
/ Address of the editors:*

Združenje za socialno pedagogiko
Uredništvo revije Socialna pedagogika
Kardeljeva ploščad 16 (*pri Pedagoški fakulteti*)
TEL: (01) 589 22 00; FAX: (01) 589 22 33
E-POŠTA: matej.sande@guest.arnes.si
SPLET: www.revija.zzsp.org

Urednik / Editor:

Matej Sande (*glavni urednik, Ljubljana*)

*Uredniški odbor
/ Editorial board:*

Margot Lieberkind (*Danska, Denmark*)
Marta Mattingly (*ZDA, USA*)
Friedhelm Peters (*Nemčija, Germany*)
Andreas Walther (*Nemčija, Germany*)
Stephan Sting (*Avstrija, Austria*)
Jacek Pyżalski (*Poljska, Poland*)
Walter Lorenz (*Italija, Italy*)
Ali Rahimi (*Iran, Iran*)
Josipa Bašić (*Hrvaška, Croatia*)
Antonija Žižak (*Hrvaška, Croatia*)
Vesna Zunić Pavlović (*Srbija, Serbia*)
Darja Zorc (*Slovenija, Slovenia*)
Jana Rapuš Pavel (*Slovenija, Slovenia*)
Olga Poljšak Škraban (*Slovenija, Slovenia*)
Špela Razpotnik (*Slovenija, Slovenia*)
Mitja Krajncan (*Slovenija, Slovenia*)

Lektorirala / Proof reader:

Simona Kepic

Prevodi / Translations:

Zadruga Soglasnik

Oblikovanje in prelom / DTP:

Iz principa

Fotografija na naslovnici / Cover photo:

Shutterstock

Tisk / Print:

Tiskarna Grafex

Naročnina na revijo za leto 2020 je 25 € za pravne osebe.

Naročnina na revijo je za člane Združenja vključena v članarino.

Članke v reviji abstrahirata in indeksirata *Family Studies Database*
in *Sociological Abstracts*.

Izdajanje revije v letu 2020 finančno podpira Agencija za raziskovalno dejavnost
Republike Slovenije.

VSEBINA /CONTENTS

Špela Razpotnik

Pogledi bodočih pedagoških delavk na lastno izobraževalno pot

Future Educators' Perception of Their Own Education Paths

115

Bojan Dekleva in Špela Razpotnik

Evalvacija desetih let izvajanja programa nastanitvene podpore pri društvu Kralji ulice

An Evaluation of Ten Years of the Kralji Ulice (Kings of the Street)

Association's Housing Support Programme for Homeless People

133

Katarina Rupar

Brezdomne ženske na poti skozi institucije

Homeless Women Cycling through Institutions

167

Helena Grbec

Uporabniška perspektiva opuščanja psihiatričnih zdravil

Users' Perspectives on Coming off Psychiatric Drugs

197

Eva Margon, Petra Polajžer in Darja Tadič

Razumevanje nasilja v obdobju #ostanidoma prek izkušenj obsojenk z Iga

Drawing on Experience of Ig Prison Inmates to Understand Violence During #stayathome

221

Jana Rapuš Pavel in Nives Medved

Zaznavanje socialne opore staršev otrok z motnjo avtističnega spektra

The Perception of Social Support by Parents of Children with Autism Spectrum Disorders

251

Andreja Grobelšek

Socialnopedagoški odnos v luči neznanega in mogočega

The Social-pedagogical Relationship in the Light of the Unknown and Possible

277

Ana Bogdan Zupančič

Sodobna socialna pedagogika v primežu individualizma ali
njegova »alternativa«?

*Social Pedagogy Today: A Discipline in the Grip of Individualism or
its »Alternative«?*

285

Špela Razpotnik

Socialna pedagogika in skupnost v času »socialne distance«

Social Pedagogy and Community in Times of »Social Distancing«

307

Navodila avtorjem

Instructions to Authors

323

POGLEDI BODOČIH PEDAGOŠKIH DELAVK NA LASTNO IZOBRAŽEVALNO POT

115

FUTURE EDUCATORS' PERCEPTION
OF THEIR OWN EDUCATION PATHS

Špela Razpotnik, dr. soc. ped.

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

spela.razpotnik@guest.arnes.si

POVZETEK

Prispevek se ukvarja s tematiko refleksije izobraževalnih poti. Predstavlja kvalitativno raziskavo, ki je bila izvedena v okviru projekta The Unteachables (v prostem prevodu »neučljivi«) mednarodnega raziskovalnega programa Erasmus+ in se je ukvarjala s pogledom študentk Pedagoške fakultete v Ljubljani na pretekle izobraževalne poti s posebno pozornostjo na vprašanju, kako te pretekle izkušnje oblikujejo njihovo današnje oz. bodočo poklicno identiteto. Kontekst raziskave in tudi širšega projekta je refleksija obstoječega vzgojno-izobraževalnega sistema skozi perspektivo hitro spreminjajočih se razmer in novih generacij, za katere se konvencionalne oblike izobraževanja ne zdijo več ustrezne oz. se vse bolj zdi, da te dobršnega dela učenk in učencev ne dosežejo. Eden izmed zanimivih vpogledov raziskave, predstavljene v tem članku, je, da zapleti in stranpoti na lastni izobraževalni poti za nazaj delujejo izjemno konstitutivno in širijo kritičen pogled na mogoče razsežnosti izobraževanja pri bodočih pedagoških delavkah.

KLJUČNE BESEDE: študentke, pedagoška fakulteta, vzgojno-izobraževalni sistem, izobraževalne poti, refleksija, Erasmus+, projekt *The Unteachables*

ABSTRACT

The article deals with reflections on education paths, discussing a qualitative research study conducted as part of 'The Unteachables', an international Erasmus+ research project that examined the perception of female students of the Faculty of Education students' of their education paths, focusing particularly on how their past experience shaped their present or future professional identities. The research, as well as the project at large, is placed in the context of reviewing the existing education system in view of rapidly changing conditions and new generations. For the latter, the conventional modes of education no longer seem adequate or increasingly seem to fail to reach a large proportion of students. One of the interesting insights arising from the study outlined in the paper is that, in retrospect, complications and diversions from one's education path have a highly constitutive effect, broadening future educators' view of the possible dimensions of education.

KEYWORDS: *students, Faculty of Education, education system, education paths, reflections, Erasmus+ project 'The Unteachables'*

UVOD

Večkrat lahko slišimo že klišejsko frazo, kako so se vsa področja naših življenj v zadnjih desetletjih radikalno spremenila zaradi hitrega razvoja znanosti ter naglih prodorov v tehnološko-informacijskem smislu, seveda pa z izjemo šolskega okolja, ki naj bi v svoji okostenelosti ostajalo nebitveno spremenjeno in za zunanjega opazovalca včasih deluje kot zamrznjena slika izpred desetletij. To seveda ne drži povsem, saj je znotraj vzgoje in izobraževanja dnevno na delu veliko število inovacij, sprememb in prilagoditev delovanja novim spoznanjem in tudi spreminjajočim se družbenim

razmeram. Vseeno pa lahko trdimo, da spremembe na tem področju ne dohajajo dovolj hitro potreb in raznolikosti otrok ter vse bolj kompleksnih razmer, v katerih odraščajo.

Iz zgornjega razmisleka izhaja tudi mednarodni projekt z naslovom *The Unteachables*¹, ki si postavlja za izziv prav to – narediti korak naprej na področju približevanja šolskega sistema novim generacijam otrok. Ukvarja se z vprašanjem, kako izobraževanje bolj približati tistim učencem, ki jih v trenutnih okvirih to ne doseže, na način, da bi bili znotraj njega uspešni in izpolnjeni. Ideja projekta je med drugim, da generacija študentov pedagoških smeri lažje vzpostavi stik z učenci zaradi manjše generacijske razlike med njimi in tako tlakuje nove mostove med bodočimi pedagogi in učenci. Želja mednarodnega raziskovalnega projekta je, ponuditi inovativne razmisleke in pristope, ki bi se lažje približali današnjim generacijam učenk in učencev ter spreminjajočim se družbenim kontekstom, v katerih živijo.

V članku predstavljam ugotovitve pilotskega raziskovalnega podprojekta, opravljenega v začetni fazi tega projekta. V njem študentke pedagoških smeri spregovorijo o svojih pogledih na lastno izobraževalno pot, pri čemer se zazrejo v preteklost, opišejo sedanjost, razmišljajo pa tudi o svojih prihodnjih profesionalnih izzivih.

Namen pričujočega prispevka je tako predvsem odpreti refleksijo o tem, kako kakovost in značilnosti lastne izkušnje z vzgojno-izobraževalnim sistemom oblikuje bodoče pedagoške delavke.

TEORETIČNA IZHODIŠČA

Timperley, Kaser in Halbert (2019) v svojem članku o inovacijah in spirali raziskovanja za učenje v šolah uvodoma izpostavljajo, da

¹ *The Unteachables* je ime mednarodnega raziskovalnega projekta (2019–2020), ki se izvaja v okviru programov Erasmus+ in v katerega je vključenih več evropskih držav in fakultet, med njimi Pedagoška fakulteta v Ljubljani. Glavno vodilo projekta je v ideji, z novim znanjem in izsledki pomagati novim generacijam učiteljic in učiteljev, da bi znali obrniti obstoječo realnost vse več »neučljivih« mladih v realnost učljivih mladih (*The Unteachables*, b. d.). Slovenski del projekta je vodila dr. Ana Gostinčar Blagotinšek, pri projektu pa je poleg avtorice tega članka sodelovala tudi dr. Tjaša Filipčič.

so novi pristopi v poučevanju potrebni. Kot pot k temu predstavijo sodelovalno raziskovanje, v katerega so vključeni vsi akterji učenja, izobraževalci, učenci, starši ... Preko skupnega raziskovanja ti gradijo zaupanje in odpirajo nove načine razmišljanja, ki so potrebni za preoblikovanje sistemov vzgoje in izobraževanja. Podobno tudi v svojem projektu in pričujočem članku izhajamo iz sodelovalnega raziskovanja, predvsem pa je naše izhodišče utemeljeno s tem, da nas zanimajo perspektive učečih se, v našem primeru študentk in študentov. »V preteklosti smo odrasli velikokrat odločali, kaj je prav in kaj narobe, kaj je dobro za učence, prav tako jih nismo vključevali v iskanje rešitev. Odločanje namesto učencev in brez njihovega mnenja kaže na pomanjkanje spoštovanja in ne more biti produktivno« (prav tam, str. 8). Projekt *The Unteachables* temelji na povezovanju različnih akterjev izobraževanja, učenk in učencev, študentk in študentov ter profesorice in profesorjev. Rešitve išče v dialogu med skupinami. Pričujoči članek in v njem uporabljen raziskovalni pristop – fokusni pogovori s študentkami Pedagoške fakultete UL – prav tako izhajata iz tovrstne podlage, saj vednost o izobraževalnem sistemu iščeta v izkušnjah in pogledih študentk, bodočih pedagoških delavk.

Tudi avtorica Jelenc Krašovec (2014) priča o pomenu ustvarjanja znanja v kontekstih izobraževanja. Pri tem se med drugim naslanja na Foleya (2004, v prav tam) pri pojasnitvi paradigmatškega premika v pogledu na znanje, ki se od pozitivističnega pojmovanja znanja kot nečesa tehničnega, instrumentalnega pomika vse bolj v smer interpretativne (med drugim poimenovane tudi humanistična, progresivna) ter kritične (poimenovane tudi emancipacijska, transformativna, družbenokritična, osvobajajoča, radikalna ali revolucionarna) paradigme. Interpretativna paradigma med drugim postavi v ospredje interakcijo med posameznikom in družbeno strukturo ter kulturo, medtem ko kritična paradigma poudari družbeni kontekst znanja in izobraževanja.

Avtorica Polak (2019) izpostavlja pomen »učiteljev učiteljev«. Ravno v tej luči je ključen razvoj poklicne refleksije že pri pedagoških delavkah in delavcih. Avtorica se naslanja na koncept pedagoških delavcev in delavk kot »razmišljujočih praktikov, praktičark«, govori pa tudi o tem, da bodoče pedagoške delavke in delavci

vstopajo v »sistem izobraževanja z že izoblikovanimi predstavami o pedagoškem poklicu in jasnimi ter visokimi pričakovanji o tem, kakšni naj bodo njihovi visokošolski učitelji« (prav tam, str. 16). V raziskavi se med drugim ukvarjamo z vprašanjem, kako so te predstave in pričakovanja povezana z njihovimi preteklimi izobraževalnimi potmi in kako jih torej pretekle izkušnje oblikujejo tako kot študentke kot tudi kot bodoče pedagoške delavke.

Za pričujočo tematiko je ključno vprašanje, kaj so ti izzivi, ki jih pred vzgojno-izobraževalni sistem postavlja današnji čas. To, da vse več učenk in učencev v šoli potrebuje dodatne ure in prilagoditve, da lahko bolj ali manj nemoteno sledijo delu, je le eden izmed pokazateljev, da se vzgojno-izobraževalni sistem ne prilagaja dovolj prožno obstoječim razmeram in potrebam spreminjajočega se sveta in posameznikov v njem. Iz raziskave o dostopnosti podpore mladim v duševnih stiskah sledi spoznanje, da mladi šole ne vidijo kot prostora, kjer bi lahko prejeli podporo ali bili slišani, oz. da je ne vidijo kot mesto, v katerem je prostor še za kaj drugega kot podajanje učne snovi (Dekleva in Tadič, 2019). Ob tem pa je potrebno seveda poudariti, da obstajajo izjeme, modeli dobre prakse, ki poskušajo šolo ohranjati in graditi kot prostor, kjer so učenci slišani, videni in razumljeni ter kjer lahko najdejo odraslo osebo, ki bo imela posluš za stisko, v kateri so se nemara znašli (Klemenčič Rozman in Dekleva, 2019).

V članku *Refleksija sodobnega šolskega prostora na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani* avtorica članka (Razpotnik, 2019) poročam o seriji okroglih miz z istim naslovom, kjer so ključne teoretičarke in raziskovalke tega področja v našem prostoru izpostavile po njihovem mnenju najbolj nevrvalgične točke sodobnega vzgojno izobraževalnega sistema. V nadaljevanju jih povzamem oz. izpostavljam tiste vidike, ki so najbolj povezani z rdečo nitjo članka.

Gabi Čačinovič Vogrinčič (v prav tam) izpostavlja, da je treba slediti smotru, da mora šola postati prostor, ki bo vsem – ne glede na njihove individualne posebnosti ali različna izhodišča (npr. v socialno-ekonomskem statusu) – omogočal uspeh, razvoj ter občutek sprejetosti in pripadnosti. Njena zahteva se povezuje tudi z zgoraj omenjeno raziskavo dostopnosti podpore mladim v stiskah, kjer ti izražajo, da pogrešajo prostore, v katerih bi bili ne glede na

svoje raznolike okoliščine sprejeti in celostno spoštovani. Anica Mikuš Kos (v prav tam) se v svojem prispevku posebej osredotoči na pomen krepitve praks vzgajanja človečnosti v sodobnem šolskem prostoru, ki temelji na odnosu. Mirjana Ule (v prav tam) problematizira vlogo izobraževalnega sistema pri reprodukciji »zmagovalcev in poražencev« sistema. Ista avtorica v članku (Ule, 2013) povzema ugotovitve projekta GOETE (*Governing of Educational Trajectories in Europe* oz. Usmerjanje izobraževalnih potekov v Evropi), kjer poudari, kako (tedanja) ekonomska kriza prispeva k omenjenemu prepadu na privilegirane in deprivilegirane učenke in učence. Opozarja, da v luči nizajočih se kriz ter sprememb vzgojno-izobraževalni sistem doživlja pritiske od znotraj in od zunaj. Opozarja, da mu od zunaj pretijo grožnje finančnih in materialnih virov, neoliberalne prakse varčevanja in slabljenje sistema socialnega varstva. Od znotraj pa ga destabilizira neravnovesje med ključnimi izobraževalnimi akterji, učenci, starši, učitelji in strokovnjaki oz. raziskovalci s tega področja.

Praktičarke z osnovnih in srednjih šol – Andreja Golob (Razpotnik, 2019), Nina Amon Podobnikar (v prav tam) in Katarina Gradišar Seifert (v prav tam) – med drugim odpirajo razmislek o devetletki in težavah, ki jih prinese prezgodnja vključitev otrok v akademsko usmerjeno okolje. Poudarijo tudi, da so pristopi, ki jih razvijamo za otroke, ki jih obravnavamo posebej, segregirano, praviloma ustrezni in dobri za vse otroke, saj vsakdo potrebuje kolikor le mogoče individualiziran in v podpornem odnosu zasidran pristop. Svetovalna delavka na srednji šoli Katarina Gradišar Seifert nas sooči z vse pogosteje opaženo resničnostjo dijakinj in dijakov, ko se morajo ti ukvarjati s povsem eksistencialnimi težavami (materialnega preživetja) in po drugi strani z atomizacijo, osamljenostjo, pomanjkanjem pomembnih podpornih odnosov. Bojana Caf (v prav tam) omenja trende, da otroci vse bolj zgodaj prihajajo na obravnavo v svetovalni center za otroke in starše, in sicer pretežno z razlogi, kot so »učne težave«, »težave s pozornostjo in motorični nemir« ter »čustvene in vedenjske težave«.

Vse omenjeno je seveda povezano s seveda povezani razmisleki o razlogih za nesrečna razmerja številnih posameznikov s šolskim sistemom. Pri novih strategijah poučevanja, ki naj bi »neučljive« preobrnila v smer

»učljivosti«, je seveda pomembno upoštevati vse zgoraj naštetu kot podlago. Mnoge izmed sogovornic v seriji okroglih miz z naslovom Refleksija šolskega prostora (npr. Gabi Čacinovič Vogrinčič) so poudarile, da je za pomik k reševanju zgoraj omenjenih nevalgičnih točk sodobnega šolskega sistema pomembna sprememba paradigme. Premisliti in spremeniti je torej treba nekatera izhodišča, na katerih temelji šolski sistem.

OZADJE IN NAMEN EMPIRIČNEGA RAZISKOVANJA

Raziskovanje je potekalo v okviru širšega evropskega raziskovalnega projekta, v katerem so sodelovale ustanove in raziskovalci z Danske, Poljske, Italije, Španije, Islandije in Slovenije. Najspljošnejši **namen projekta** je bil raziskati, v kolikšni meri lahko z novimi pristopi v pedagoškem delu angažiramo skupine mladih, ki jih sedanji izobraževalni sistem ne uspe nagovoriti. Ena od predpostavk projekta je bila, da so generacije sedanjih učencev že rojene v digitalno okolje, medtem ko je generacija njihovih učiteljev in učiteljic odrasčala v povsem drugih okoliščinah. Projekt *The Unteachables* želi razpoznati in pripoznati ter preizkušati najrazličnejše inovativne prakse v smislu ustvarjanja novega znanja in je bil tako utemeljen na praktičnem preizkušanju pedagoških praks. Projekt je vključeval kvalitativne in kvantitativne raziskovalne pristope: vprašalnike in ankete, etnografske metode, pogovore, neposredno opazovanje, avtobiografske metode, pisanje esejev in dnevnikov. V skladu s tematskim fokusom raziskave je projekt med uporabljene metode vključeval tudi uporabo informacijske tehnologije, npr. spletne vprašalnike in uporabo videa kot učnega orodja ...

Znotraj tega okvira so raziskovalci v vsaki državi razvili svoje pristope in podprojekte. Pri enem od podprojektov, ki smo jih izvajali v Sloveniji in o katerem poroča ta članek, smo imeli **namen** raziskati interakcijo študentk Pedagoške fakultete v Ljubljani z vzgojno-izobraževalnim sistemom na čim več ravneh in na različnih stopnjah izobraževanja, vključno s problematiko prehodov med ravnmi in stopnjami izobraževanja.

UPORABLJENA RAZISKOVALNA METODOLOGIJA

Odločili smo za uporabo skupinskih fokusnih pogovorov, ki so potekali na osnovi vnaprej pripravljene sheme tematskih področij, med katerimi so bila najpomembnejša: izkušnje študentk z izobraževalnimi potmi, njihov razmislek o lastni izobraževalni poti skozi šolanje, opredelitev odprtih tem, ki ostajajo zanje še vedno pereče, njihov pogled na to, kako jih njihove izkušnje z izobraževalnim sistemom oblikujejo kot bodoče vzgojitelje, učiteljice, socialne ali specialne pedagoginje oz. strokovnjakinje z drugih specifičnih področij. Cilj pogovora je bil raziskati interakcijo študentk Pedagoške fakultete v Ljubljani z vzgojno-izobraževalnim sistemom na čim več ravneh. Namen pogovora je bil odpreti njihove spomine, povezane z izobraževalnim sistemom, na podlagi teh pa spregovoriti in razmisliti o glavnih vprašanjih, glavnih izzivih izobraževalnih poti zanje. Glavno in začetno vprašanje je bilo, kakšna je bila njihova pot skozi izobraževalni sistem, začeni z zgodnjimi izkušnjami vstopa v predšolski sistem pa vse do današnjih izkušenj, ko so študentke pedagoških študijev.

K sodelovanju pri fokusnih pogovorih smo pritegnili 16 študentk različnih študijskih smeri Pedagoške fakultete v Ljubljani: specialne pedagogike, dvopredmetnega poučevanja, razrednega pouka, predšolske vzgoje in socialne pedagogike. Njihovo sodelovanje je bilo prostovoljno, hkrati pa so bile kot sodelavke vključene v projekt *The Unteachables*. V skladu z zastavitvijo projekta naj bi kasneje – v vlogi »mostu« med svetom učencev in učiteljev – preizkušale in razvijale različne inovativne metode dela z učenci. Šlo je torej za posebej motivirane študentke, ki so se bile pripravljene angažirati v obštudijskem delu. Izbor oseb, ki so sodelovale pri fokusnih pogovorih, je bil torej neslučajan oz. priložnosten.

Med marcem in junijem 2019 smo se srečale na treh fokusnih pogovorih; nekatere od njih so bile v pogovor vključene enkrat, druge večkrat. Fokusni pogovori so predstavljali eno od njihovih začetnih dejavnosti pri projektu, tako da so bile vsebine in ključne teme projekta udeleženkam predstavljene prek teh pogovorov. Intervjuje sem moderirala avtorica tega članka, sicer članica

projektne skupine *The Unteachables* na pedagoški fakulteti. Moja naloga pri fokusnem pogovoru je bila (v minimalnem obsegu) odpirati vsebine, potem pa predvsem slediti poteku pogovora, kot je tekel med udeleženkami, skrbeti, da vse dobijo besedo, in postavljati podvprašanja na mestih, kjer sem imela vtis, da bi kakšna izmed tem lahko doživela poglobitev.

Vsak izmed treh fokusnih pogovorov je trajal približno 2 uri, pogovore sem snemala in jih potem dobessedno transkribirala. Transkripte sem vsebinsko analizirala. Uporabila sem kombinacijo induktivnega in deduktivnega kodiranja, torej identificiranje vsebin na osnovi vnapaj postavljene sheme tem ter na novo odprtih tem, ki sem jih skozi postopek kodiranja identificirala in poimenovala. Glede na pilotsko naravo raziskovanja sem oblikovala preprosto shemo le osmih vsebinskih področij, ki jih opredeljujem v naslednjem poglavju o rezultatih raziskovanja.

REZULTATI: POGLEDI ŠTUDENTK NA NJIHOVE IZOBRAŽEVALNE POTE

Vstop v sistem

Večina sodelujočih v fokusnih pogovorih je svojo izobraževalno pot začela z vstopom v vrtec in večina jih ima na to obdobje vstopa prijeten spomin, četudi obstajajo tudi nekateri nelagodni spomini. Ti so zlasti vezani na ignoriranje njihovih različnih čustvenih stanj; najmočnejši negativni spomin na to obdobje pa je prav gotovo spomin na siljenje s hrano. Nekatere izmed sogovornic poudarjajo, da starši ali osebje v vrtcu njihovega nelagodja med bivanjem v vrtcu niso opazili, tako da ostaja nekaj skritega nelagodja, povezanega z vstopom v vrtec, še danes.

Profil dobre študentke

Vstop v šolo je bil pri večini sogovornic pospremljen tudi z začetkom ukvarjanja z različnimi interesnimi dejavnostmi. Poleg šole so se namreč v okviru ali poleg svoje izobraževalne poti ukvarjale s številnimi dejavnostmi. Sogovornice so o teh dejavnostih – umetniških (glasba ali ples), športnih ali drugih – govorile kot o

pomembnih za razvoj njihovega osebnega interesa. Zlasti za tiste, ki v šoli ne najdejo svojega pravega mesta, so lahko interesne dejavnosti pomembno izhodišče, od koder lahko sledi razvoj različnih mogočih dejavnosti ali interesov. V diskusiji smo pod vprašaj postavili pogosto izraženo splošno stališče, da so interesne dejavnosti manj pomembne v primerjavi s šolo, saj subjektivna percepcija sogovornic tega pogosto ne podpira.

Izkušnje s toplim vzdušjem v razredu in občutkom skupnosti

Mnoge od udeleženk pogovora so svojo izobraževalno pot začele v manjših krajih, kjer so vstopile v podružnično šolo s praviloma manjšim številom učencev in zato bolj domačim vzdušjem. Klimo v teh nižjih razredih zato praviloma opisujejo kot pozitivno, skupnostno, intimno. Prehod v večje mesto z večjo šolo v poznejši triadi sogovornice pogosto opišejo kot stresen, saj so postopoma izgubile občutek povezanosti in sprejetosti. Ta premik v večje in bolj brezimno ter običajno tudi bolj urbano okolje je bil za večino težak, soočile so se tudi z mešanjem znane skupine sošolk in sošolcev.

Nekatere sogovornice svoje počutje v osnovni šoli (v preteklih letih) opisujejo kot zelo prijetno, povezano z dobrim šolskim vzdušjem, ki je spodbudno, v katerem se gojijo različni projekti, ki rastejo iz lokalnega okolja (npr. obiranje oljk v obalnih regijah). Nekatere sigovornice kot povezujoče opisujejo projekte, ki so izhajali iz pobud učenk in učencev. Omenjajo tudi občutek učenja v sproščenem in ustvarjalnem vzdušju, ki ga še vse do danes idealizirajo oz. nosijo v sebi kot model idealnega učnega okolja, ki bi ga želele v bodoče tudi same oblikovati. Nasploh kot pozitivne izkušnje vzgoje in izobraževanja omenjajo različne izmenjave, tudi mednarodne, ki pa večji meri zaživijo v srednji šoli.

Pomen skupine

Študentke so govorile o številnih prehodih, ki so jih izkusile v osnovni šoli, ob tem pa se je razpirala tema pomena trajnosti skupine, ki je ni bilo vselej mogoče zagotoviti, saj se razredi včasih spreminjajo, mešajo in združujejo. Pri kombiniranju ali mešanju so študentke najbolj izpostavile pomen upoštevanja njihovih želja pri tem, kako se bodo zbrali novi razredi. V zvezi s tem so poročale o

dobrih in manj dobrih praksah; v nekaterih primerih jih je vodstvo želelo slišati in upoštevati, v drugih pa vodstvo ni spoštovalo njihovih želja. Nasploh je vrstniška skupina razumljena kot eden od ključnih dejavnikov za dobro počutje v šoli. Odprla se je tudi tema dobrih, povezanih razredov in na drugi strani »problematičnih« razredov, pri čemer so ti slednji pogosto kot taki označeni tako dolgo, dokler se ne zdi, da se je začela izpolnjevati »samoizpolnjujoča se prerokba«.

Pomen posameznih učiteljic, učiteljev in njihovega odnosa

Sogovornice skozi pogovore izpostavljajo pomen učiteljic, učiteljev in njihovih individualnih pristopov. Izjemen pomen pripisujejo tem odnosom na svoji izobraževalni poti. Njihova sporočila niso enoznačna: nekatere so pri učiteljih bolj cenile doslednost in dobro uveljavljeno strukturo, druge spet toplino, sprejemajoč odnos in prijaznost.

Skoraj praviloma so izpostavile pomen učiteljeve predanosti predmetu, ki ga poučuje. Poudarjajo, da zavezanost posameznim predmetom ni bila tako povezana s samimi interesi učenk ali njihovimi preteklimi izkušnjami s to temo, ampak z učiteljevim pristopom in njegovim odnosom do predmeta ter do učenk, učencev. Mnoge sogovornice poročajo, da so postopoma vzljubile kak predmet, ki jih prej ni tako pritegnil, ravno zaradi učiteljičinega oz. učiteljevega navdušenja za ta predmet, ki ga je ta znala ali znal prenesti na učenke in učence.

Kot grenek in celo še do danes močno zasidran spomin pa so sogovornice preko pogovorov govorile tudi o izkušnjah z nepravilnim, grobim ravnanjem posameznih učiteljev, ki so bili pogosto vezani na nekatere sošolce, ne nujno na sogovornice same. Poročajo o izkušnjah krivic, ki so jih povzročili učitelji in učiteljice ter so jim bile priča ali jih celo izkusile tudi same. V sklopu bolečih izkušenj lahko najdemo še prezir in pomanjkanje spodbude, ki bi jo namenili učencem.

Ena izmed tem, ki se je odprla med pogovorom o izkušnjah, je tudi tema feminizacije pedagoškega poklica. Znotraj izobraževalne poti študentk prevladujejo ženski liki, moški učitelji so redki. O tem sogovornice sicer ne razglabljajo posebej, trend pa se več kot očitno

nadaljuje, saj so tudi v skupini sogovornic in nasploh pri projektu *The Unteachables* izključno osebe ženskega spola.

Poklicno usmerjanje

Pomembna tema v fokusnih pogovorih je bilo poklicno usmerjanje na prehodu iz osnovne v srednjo šolo, s katerim so imele sogovornice zelo različne izkušnje. Najmočnejša in najbolj skupna je želja po tem, da bi imeli bolj individualizirano poklicno usmerjanje, ki bi temeljilo na pogovorih in dialogu, ne pa zgolj testih, kot je bila pogosta izkušnja sogovornic. V posameznih primerih so sogovornice povedale, da je bila odločitev za nadaljnjo poklicno usmeritev povezana prav s poklicem oz. predmetnim področjem posamezne učiteljice ali učitelja. S tem se spet – kot je omenjeno že zgoraj – izpostavi pomen učiteljice kot vzornice učenkam.

Iz pripovedi posameznih sogovornic je opazno, da so njihova poklicna pot in izbire znotraj le-te nadaljevanje tega, kar so močnega in pomembnega doživele med lastnim izobraževanjem. Pri tem gre lahko za prijetno in sprejemajočo klimo v osnovni šoli, ki ji sledi želja po udejanjanju nečesa podobnega tudi na poklicni poti. Lahko gre za občutek ne-bitislišana ter iz tega izhajajočo željo po oblikovanju alternativ obstoječemu šolskemu sistemu ali preoblikovanju sistema v bolj smiselnega tudi za tiste učence, ki doživljajo stiske. Lahko gre za izkušnjo izobraževanja kot okostenelega in iz tega izhajajočo želja po razvoju bolj ustvarjalnih praks, ki bi pritegnile širši krog učencev, posebej tiste, ki jih danes lahko uvrščamo v skupino »neučljivih« oz. metaforično rečeno »odpornih na klasične pedagoške prijeme«. Izraženo je bilo, da bi se v drugačnih učnih kontekstih lahko učili na drugačne načine. Pri nekaterih študentkah pa lahko povezavo med njihovo izkušnjo in navdihom, ki ga peljejo na svojo pedagoško pot, najdemo v občutenju lastne izobraževalne poti kot premalo osmišljajoče. V tem primeru lahko opazimo razvoj želje, da bi paradigmo, na kateri temelji sodobni izobraževalni sistem, ponovno premislili. Za to namreč obstajajo teoretske podlage oz. kritični pogledi na izobraževanje, npr. Freire (2019), ki pa so v sodobnem času dokaj zrinjene s horizonta.

Kritične točke v refleksiji izobraževalnega sistema

Pod površino uspešnih zgodb sogovornic v fokusnih pogovorih lahko najdemo temo pomanjkanja občutka pomenljivosti izobraževalnega sistema, ki so jo nekatere sogovornice izpostavljale bolj, druge pa manj intenzivno. Vsaka od njih pa opisuje lasten proces iskanja nečesa, kar bi jo pritegnilo, nečesa zanjo relevantnega. Nekatere od njih spet opisujejo to iskanje bolj intenzivno, zlasti tiste, katerih pot skozi sistem izobraževanja ni bila popolnoma gladka in brez zapletov.

Druga pomembna tema, ki se je znotraj te kategorije odprla, je bila, da jim je šolski sistem pogosto predstavljal izobraževanje kot iskanje enega in edinega pravilnega odgovora (ideja »kljukanja pravilnih odgovorov«). Za kontrast taki paradigmi so nekatere omenile pristop, ki so ga deležne na fakulteti, kjer se poudarja več različnih pogledov: odsotnost enega pravega odgovora, ko gre za človeške stvari; srečanje s konstruktivistično naravo znanja in učenja; dialoški pristop k poučevanju. S tem v povezavi je bil omenjen predvsem oddelek za socialno pedagogiko, kjer so ravno dialog, konstruktivizem in soustvarjanje dejansko temelj študija, zamisel o samo enem resničnem odgovoru pa postavljena pod dvom. V zvezi s tem so študentke opozorile tudi na neskladje med prejšnjimi oblikami izobraževanja, ki so bile pogosto bolj nedialoško naravnane, in sedanjo, ki paradigmo nabiranja točk in kljukanja pravilnih odgovorov obrne na glavo. Razumeti je bilo, da ta preobrat doživljajo kot osvežujoč in koristen za svojo profesionalno rast, a vendarle je v tovrstnih diskusijah prisotna določena mera nelagodja zaradi misli, da lahko obstajajo tako izrazite razlike med pogledi na učenje in izobraževanje v različnih izobraževalnih kontekstih.

Izkušnje in izzivi v izobraževalnem sistemu kot sestavni deli poklicne identitete

Kot je bilo nakazano že v povezavi z nekaterimi zgoraj omenjenimi temami, se kot pomembna tema v fokusnih pogovorih kristalizirata povezava in kontinuiteta izkušenj z izobraževalnim sistemom ter gradnja poklicne identitete bodoče pedagoške delavke. To je še posebej zanimivo z vidika različnih stisk, kriz, neskladij med posameznimi težnjami in zmožnostmi na eni strani ter tistega,

kar sistem ponuja, na drugi ter s tem povezanih nelagodij, ki so jih sogovornice občutile na svoji izobraževalni poti. Ena izmed pomembnih ugotovitev naše raziskave vsekakor je, da so študentke, vključene v fokusne pogovore, reševale krize in nelagodja na različne, vendar vse po vrsti konstruktivne načine, ki jim z današnje perspektive predstavljajo navdih za kritične in inovativne poglede na obstoječi izobraževalni sistem. »Torej so krize in izzivi, čemur bi lahko rekli diskontinuitete, prav tako kot gradniki njihovega profesionalnega formiranja kot kontinuirane zgodbe, ki so se zlagoma in brzez rezov gradile«.

SKLEPI

Večina udeleženk fokusnih pogovorov svojo preteklost v okviru vzgojno-izobraževalnega sistema opiše kot dokaj gladko poteka-jočo. Večinoma so bile udeleženke naših skupin uspešne, nadarjene učenke, ki so v večini primerov nemoteno potovale po zastavljenih izobraževalnih poteh. Glede na svoje pripovedovanje so bile učljive, najpogosteje izjemno prizadevne, v učenju so uživale. Njihovo akademsko uspešnost ter pomen, ki ga pripisujejo izobraževanju, pojasnjuje tudi dejstvo, da je za sprejem v večino programov pedagoške fakultete (posebej še specialno pedagogiko in socialno pedagogiko) postavljen visok kriterij šolske uspešnosti, katerega pokazatelj naj bi bile ocene. Poleg tega lahko domnevamo tudi, da je projekt *The Unteachables* pritegnil k sodelovanju tiste študentke, ki imajo dobre pretekle izkušnje s šolo in imajo nasploh ambicijo, da raziskujejo in se naučijo več, kot je zastavljeno v učnih načrtih.

Sogovornice vse po vrsti izobraževanju pripisujejo velik pomen. Ko se v pogovorih zazrejo v lastne pretekle izkušnje, je mogoče razumeti, kako se je pomen izobraževanja krepil in razvijal preko njihovih izobraževalnih poti. Avtorica Živoder (2011) na podlagi mednarodne raziskave GOETE (Usmerjanje izobraževalnih potekov v Evropi) analizira poglede različnih akterjev na relevantnost izobraževanja in ugotavlja, kako je ta usidrana v sodobni ideologiji individualne odgovornosti za posameznikov uspeh. Poleg tega pričujoča raziskava izpostavi tudi, kako izrazita

je odgovornost staršev za akademske uspehe otrok, še posebej v Sloveniji (Razpotnik, 2011).

Ne glede na diskurz in diktat individualne odgovornosti pa iz pogovorov močno izstopata dve temi – pomen odnosa in vpetosti v skupino. Pomembna tema znotraj izobraževalnih poti študentk je odnos učiteljic in učiteljev, ki so ga znali stkati z učenci, pa tudi odnos do snovi, ki so jim jo predajali. O pomenu odnosa pedagoških delavcev do študentk oz. učencev govori tudi A. Polak (2019), ki v svoji raziskavi med študentkami pedagoške fakultete ugotavlja, da je podporni odnos visokošolskih delavcev pomembna točka pričakovani študentk in študentov. Tako kot na nižjih stopnjah izobraževanja je torej tudi na visokošolskem nivoju poučevanja odnos ključno orodje, s katerim profesorji delujejo.

Izkušnje nelagodja in zapletov v izobraževalnem sistemu so pri naših sogovornicah redke, vendar še vedno obstajajo in odpirajo pomembno polje razmisleka. Poleg tega študentke v pogovorih razvijajo refleksijo, ki presega le njihove lastne izkušnje. S temami, ki jih odpirajo, se medsebojno spominjajo različnih dogodkov, tudi krivic, ki so se v času šolanja zgodile ne le njim, ampak pogosteje drugim, manj privilegiranim sošolcem in sošolcem. Tudi izkušnje drugih so tako zanje formativne.

Redkeje, a še vedno, so sogovornice poročale o večjih težavah in zapletih v svojem preteklem šolanju. Ti zapleti so povezani predvsem z dvema različnima vsebinskima področjema: z različnimi psihosocialnimi stiskami, ki so jih doživljale, ali pa z občutkom nesmiselnosti in neprimernosti obstoječega šolskega sistema zanje.

Te pretekle izkušnje zapletov, stisk, težav in iskanj imajo, kot kaže nadaljevanje pogovorov, prav poseben potencial, saj študentke, ki poročajo o takšnih izkušnjah, razvijejo posebno senzibiliziran in kritičen pogled na izobraževalni sistem, so posebno občutljive in dovzetne za druge, ki doživljajo različne oblike nelagodja z izobraževalnim sistemom, in razvijajo (tudi s pomočjo znanj, pridobljenih na fakulteti) nove rešitve, inovativne prakse ter raziskujejo kritične, inovativne projekte oz. sodelujejo v njih. Ugotavljam, da izkušnja lastne izobraževalne poti usmerja, omejuje in začrta poklicno pot poučevanja oz. druge oblike pedagoškega dela, saj je lastna izkušnja tista, ki omeji obzorje tega, kar študentke vidijo

kot svoj poklicni izziv, in oblikuje pričakovanja, ki jih imajo npr. do bodočih učenk in učencev. S tega vidika so pogovori (tako kot naše fokusne skupine) velikega pomena v obdobju profesionalne formacije bodočih pedagoginj in pedagogov, saj se v njih srečujejo in primerjajo različni pogledi na podlagi različnih preteklih izkušenj. Posluš za izkušnje drugih jih senzibilizira za širšo paleto mogočih odnosov posameznika z njegovim izobraževalnim sistemom.

Ravno lastno preteklo nelagodje v zvezi s šolanjem nosi s seboj potencial želje po spremembi in iskanju novih poti, ki bi bile primernejši vstopi v izobraževanje tudi za tiste, ki danes iz njega tako ali drugače izpadejo. V pravkar zapisanem spoznanju vidim posebno relevantnost za vprašanja, ki si jih zastavlja projekt *The Unteachables*; vir inovacij so namreč pogosto ravno frustracije in stranpoti, ki jih doživljamo zaradi neskladja pričakovanj okolice s svojimi zmožnostmi in naravnostmi.

Socialna pedagogika je stroka, katere polje delovanja je – še posebej v šolskem prostoru – pogosto povezano prav s stiskami in trenutki, ko se pri učenju ali prehajanju iz stopnje v stopnjo zatika in je potrebno iskati nove poti. S tem v zvezi je senzibilnost za različna mogoča navzkrižja posameznika s pričakovanji vsakokratnega vzgojno-izobraževalnega sistema še pomembnejša.

Izzivi sodobnega izobraževalnega sistema so vse bolj pereči, posebej še v današnji situaciji (jeseni 2020), ki od ljudi zahteva fizično distanciranje. Naša raziskava dokazuje, da je uvide o relevantnosti posameznih elementov izobraževalnega sistema smotrno iskati v neposrednih izkušnjah učečih se subjektov in v njihovih pripovedih. V teh so zasidrane ideje, kaj je pomembno ohraniti, saj predstavlja osnovo vzgoje in izobraževanja. To sta predvsem povezana vrstniška skupina ter varen in podporen odnos učiteljev do učencev.

LITERATURA

- Dekleva, B. in Tadič, D. (2019). Zadovoljstvo mladih s prejeto pomočjo v zvezi z njihovimi duševnimi stiskami. *Socialna pedagogika*, 23(3–4), str. 147–172.
- Freire, P. (2019). *Pedagogika zatiranih*. Ljubljana: Krtina.
- Jelenc Krašovec, S. (2014). *Izobraževalci odraslih na presečišču družbenih sprememb in strokovnih zahtev*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Pridobljeno s <http://pro.acs.si/izo2014/prispevki/>.
- Klemenčič Rozman, M. in Dekleva, B. (2019). Stališča šolskih delavk in modeli dobre prakse v šolah v zvezi z duševnimi stiskami mladih. *Socialna pedagogika*, 23(3–4), str. 217–244.
- Polak, A. (2019). Kaj učitelji (učiteljev) delamo narobe in kaj lahko izboljšamo. *Vzgoja in izobraževanje*, 2019(5–6), str. 6–8.
- Razpotnik, Š. (2011). It is all up to me: access to education and the discourse of individual responsibility. *Teorija in praksa*, 48(5), str. 1446–1465. Pridobljeno s http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip2011_5_Razpotnik.pdf.
- Razpotnik, Š. (2019). Refleksija sodobnega šolskega prostora na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. *Vzgoja in izobraževanje*, 2019(5–6), str. 30–38.
- The Unteachables*. (b. d.). Pridobljeno s <https://theunteachableserasmus.blogspot.com/>
- Timperley, H., Kaser, L. in Halbert, J. (2019). Okvir za preoblikovanje učenja v šolah: Inovacije in spirala raziskovanja. *Vzgoja in izobraževanje*, 2019(5–6), str. 8–15.
- Ule, M. (2013). Governance of educational trajectories in Slovenia: dilemmas and contradictions. *Annales*, 23(2), str. 291–302. Pridobljeno s <http://zdjp.si/sl/docs/annales/sociologia/n23-2/annales23-2.pdf>
- Živoder, A. (2011). The relevance of education today: young people and their educational choices. *Teorija in praksa*, 48(5), str. 1427–1445. Pridobljeno s http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip2011_5_Zivoder.pdf

EVALVACIJA DESETIH LET IZVAJANJA PROGRAMA NASTANITVENE PODPORE PRI DRUŠTVU KRALJI ULICE

133

AN EVALUATION OF TEN YEARS OF THE KRALJI ULICE
(KINGS OF THE STREET) ASSOCIATION'S HOUSING
SUPPORT PROGRAMME FOR HOMELESS PEOPLE

Bojan Dekleva, *dr. psih.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

Špela Razpotnik, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

spela.razpotnik@guest.arnes.si

POVZETEK

Prispevek opisuje ugotovitve evalvacije več kot desetih let delovanja programa nastanitvene podpore pri društvu Kralji ulice. V uvodu so povzete ugotovitve dosedanjih evalvacij, v zaključku pa so opisani pogoji za uspešno razvijanje tega in podobnih programov vnaprej. Raziskava je zajela 125 oseb, doslej vključenih v program nastanitvene podpore. O njih so bili večinoma zbrani podatki iz uradne dokumentacije, njihove ključne delavke pa so prispevale še svoje ocene o uspešnosti programa za te osebe. Podatki so bili večinoma obdelani na kvantitativen način. Ključna ugotovitev evalvacije je, da sodelovanje v programu za večino oseb pomeni, da so se lahko

»premaknili naprej« v smeri samostojnejšega in bolj kakovostnega življenja.

KLJUČNE BESEDE: *brezdomstvo, Najprej stanovanje!, nastanitvena podpora, samsko brezdomstvo, brezdomne družine*

ABSTRACT

The article describes the findings of the evaluation of more than ten years of operation of the housing support programme at the Kralji ulice (Kings of the Street) association. The introduction summarizes the findings of previous evaluations, while the conclusion describes the conditions for the successful development of this and similar programmes in future. The survey covered 125 people included in the housing support programme to date. Most of the data on them was collected from the official documentation, and in addition, the key support workers contributed their assessments of the success of the programme for these persons. The data were processed mostly in a quantitative way. The key finding of the evaluation is that for most people, participation in the programme means that they were able to »move on« in the direction of a more independent and better quality of life.

KEY WORDS: *homelessness, Housing first!, housing support, single homelessness, homeless families*

UVOD

Brezdomstvo kot poseben in razmeroma masoven družbeni pojav smo v Sloveniji »odkrili« ob začetku tranzicije (Dekleva in Razpotnik, 2007b), sčasoma pa je postal v veliki meri običajen pojav. Srečanje z brezdomnimi osebami je postalo povsem pričakovan dogodek ob obisku centra mesta ali kake trgovine na obrobju. Normalizacija brezdomstva je spremljalo tudi to, da so programi za brezdomne postali razmeroma stabilno financirana dejavnost znotraj sistema socialnega varstva. Normalizacija brezdomstva prikriva

dejstvo, da brezdomstvo ni (bilo) nekaj nujnega ter da je v veliki meri pogojeno s kontekstom neoliberalnega družbeno-ekonomskega sistema (Dekleva, 2019). Z uveljavljanjem in širitvijo tega modela in z njim povezanim zastojem ter razkrajanjem socialne države se je »v zadnjih 20 letih obseg brezdomstva v večini evropskih držav (z redkimi izjemami) in v večini opazovanih obdobjih povečeval« (prav tam). Zadnji podatki (leta 2018) »o gibanju brezdomstva v Evropi so govorili o povečanju obsega brezdomstva v posameznih državah za 6 do 85 % z izjemo Finske, kjer so poročali o 10-odstotnem zmanjšanju tega obsega« (prav tam).

Iskanje sistemskih in strokovnih rešitev na področju obravnavanja brezdomstva se je nekoliko intenziviralo pred in v letu 2010, ki je bilo evropsko leto boja proti revščini in socialni izključenosti. Nevladna organizacija FEANTSA, zveza evropskih organizacij na področju brezdomstva s statusom konzultativne organizacije pri EU, je bila takrat pomembna iniciatorica in organizatorica dejavnosti na področju brezdomstva. Ena od njenih glavnih pobud je vsebovala ključno priporočilo, naj države oblikujejo in sprejmejo svoje nacionalne politike ali strategije na področju brezdomstva, s čimer bi to problematiko prioritizirale in začele delovati bolj povezano. Tej pobudi je bila posvečena tudi slovenska Konferenca o socialni izključenosti, revščini in brezdomstvu (Dekleva in Razpotnik, 2010b) s podnaslovom *Razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva*. Zbornik gradiv te konference je vseboval tudi Smernice in predloge za oblikovanje politik na področju brezdomstva (Razpotnik, 2010). Zamisel oblikovanja nacionalne politike je bila takrat s strani predstavnikov resornega ministristva sprejeta z delnim odobravanjem, kasneje pa so ta ideja več ni omenjala. Glavna težava je bila verjetno ta, da gre za področje, ki ga je potrebno reševati medresorsko (resor za okolje in prostor, socialne zadeve, zdravje ter povezovanje lokalnih in nacionalne ravni ...), kar pa slovenski odločevalski srenji očitno predstavlja nepremostljiv izziv.

Relativno uspešnost Finske (in še prej Norveške) v spoprijemanju s pojavom brezdomstva pripisujejo več dejavnikom: obstoju dobre nacionalne politike, odločnemu uveljavljanju načela *Najprej stanovanje!* (A home ..., 2017) ter na koncu krepitvi stanovanjskega

fonda, namenjenega brezdomnim, oz. lažšanju dostopa do stanovanj za brezdomne osebe. Strokovno načelo *Najprej stanovanje!* je v zadnjih dveh desetletjih postalo sploh ključna usmeritev sodobnih politik na področju brezdomstva. V Sloveniji je bila ta ideja prvič javno predstavljena z zbornikom konference z istim naslovom (Kozar, 2008) in podnaslovom Program nastanitvene podpore za brezdomne. Ideja nastanitvene podpore se je v strateških državnih dokumentih Slovenije prvič pojavila leta 2013, in sicer v Nacionalnem programu razvoja programa socialnega varstva (Resolucija ..., 2013), kjer je predvideno, da naj bi do leta 2020 vzpostavili kapaciteto 150 mest v takih programih. To je tudi prvi nacionalni program socialnega varstva v Sloveniji, v katerem je brezdomstvo omenjeno kot posebno področje dejavnosti in mu je namenjen več kot le en stavek.

Program nastanitvene podpore za brezdomne je v Sloveniji prvo začel izvajati društvo Kralji ulice, ki je med vsemi organizacijami v Sloveniji doslej v tovrstne programe vključilo največ ljudi. Programe tega društva smo že večkrat evalvirali, a predvsem v času njihovih začetkov. Ta prispevek pa je namenjen evalvaciji daljšega, desetletnega obdobja izvajanja programa nastanitvene podpore tega društva.

DOSEDANJE EVALVACIJE PROGRAMA NASTANITVENE PODPORE ZA BREZDOMNE V OKVIRU DRUŠTVA KRALJI ULICE

Program nastanitvene podpore pri društvu Kralji ulice in njegov razvoj sta bila doslej evalvirana v petih objavljenih študijah, ki jih v nadaljevanju na kratko povzemava.

V prvi študiji (Dekleva in Razpotnik, 2009) sta bila vzpostavljena poimenovanje in razlika med t. i. specifično nastanitveno podporo, ki je pomenila nastanitve brezdomnih v stanovanja, ki jih je najemalo društvo in ob hkratni sklenitvi pogodbe o namenih in oblikah nastanitvene podpore, in t. i. nespecifično podporo, ki je bila nudena osebam, ki so živele kjerkoli drugje in jim je bila podpora nudena brez kakih formaliziranih pogodb in dogovorov,

v okviru obstoječega terenskega dela Kraljev ulice. Študija je bila odziv na dileme o tem, v kolikšni meri bi kazalo formalizirati tudi nespecifično nastanitveno podporo. Ugotovitve so poudarile vlogo terenske prisotnosti, celovitosti podpore in fleksibilnosti njenega izvajanja. V študiji je bil morda prvič v Sloveniji omenjen izraz in predlagan koncept »antideložacijskega dela« in s tem tudi tlakovano strokovno področje delovanja, ki dotlej v Sloveniji ni obstajalo.

Druga študija eno leto kasneje (Dekleva in Razpotnik, 2010a) evalvira prvo leto delovanja formalnega programa specifične nastanitvene podpore, v angleščini imenovanega »resettlement« ali s kratico RSTL. Raziskava je bila po svoji naravi razvojno-akcijska, torej tudi pilotske narave, s poudarkom na preverjanju uspešnosti in smiselnosti programa. Program je bil takrat zamišljen kot program povsem prehodne narave in njegovi uporabniki naj bi se v času 18 mesecev usposobili za samostojno življenje v samostojno najetih ali drugače pridobljenih stanovanjskih enotah. Analiza uspešnosti programa je pokazala, da so njegovi uporabniki večinoma (torej ne vsi) vsaj v neki meri napredovali v smeri nastanitvenega osamosvajanja. Izkušnje prvega leta so se ubesedile skozi razlikovanje treh podskupin (sicer zelo majhnega vzorca) stanovalcev podprtih stanovanj:

- tistih, ki so se že med trajanjem programa stanovanjsko osamosvojili in se (še pred iztekom pogodbenega roka) izselili iz društvenih stanovanj – te je študija štela kot uspeh programa;
- tiste, za katere je 18 mesecev premalo za življenjski »premik naprej« in za katere je evalvacija predlagala možnost daljšega bivanja v podprtih stanovanjih;
- tiste, ki v 18 mesecih niso pokazali omembe vrednega napredka v smeri nastanitvene osamosvojitve – zanje je študija predlagala razvoj še bolj nizkopražnih oblik varne in trajno podprte nastanitve.

Oba slednja predloga sta bila kasneje uresničena in evalvirana z novimi študijami, vendar pa je zadnji predlog o razvoju še bolj nizkopražnih oblik podpore vse do danes ostal uresničen le v zelo

majhni meri in še vedno predstavlja eno od ključnih neuresničenih potreb.

Tretja študija (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012) evalvira prva štiri leta delovanja programa nastanitvene podpore, tokrat že s tremi podvrstami programov, imenovanih osnovni, nadaljevalni in trajni, pri čemer je bil slednji namenjen osebam, za katere so bile možnosti nastanitvene osamosvojitve le majhne. Namenjen je bil starejši in zdravstveno bolj obremenjeni podskupini brezdomnih. Študija je spet pokazala na razlike med podskupinami brezdomnih in prvič problematizirala podskupino stanovalcev, ki so bili iz programa izključeni zaradi kršitve pravil, najpogosteje zaradi nasilja, konfliktov in neplačevanja stroškov. Življenjske poti te podskupine stanovalcev so bile po zapustitvi programa precej slabše kot poti tistih, ki so v programu zdržali oz. ga zaključili v skladu s pogodbo. Študija je spet opozorila na to, da so življenjske možnosti dela populacije brezdomnih zelo omejene, kar se nanaša predvsem na njihove finančne možnosti v odnosu do cen najema stanovanj. Študija je kot pomembno rešitev brezdomstva pokazala na potrebo po enostavnejšem dostopu do bivalnih enot ob subvencioniranih najemninah zanje ter kot ključno nalogo programa identificirala razvoj rešitve za problem neplačevanja stanovanjskih stroškov. Dodatno je – poleg samo olajševanja dostopa do nastanitve, kar naj bi bila velika prednost Kraljev ulice, ki so uporabnikom nudili še vrsto drugih možnosti vključevanja in legalnega pridobivanja finančnih sredstev – opozorila na pomen obstoja še drugih možnosti socialnega vključevanja brezdomnih. Študija je sklenila, da lahko uspešnost programa ocenimo »zmerno optimistično«.

Četrta, doslej najbolj kompleksna študija (Dekleva, 2014) se je nanašala na razvojno delo, opravljeno v partnerstvu z JSS MOL ter švicarsko nevladno organizacijo Stiftung Domicil. V knjigi opisan in evalviran dveletni projekt pomeni začetek tesnejšega povezovanja in sodelovanja društva Kralji ulice z JSS MOL ter razvoj in preizkušanje dveh novih organizacijskih modelov nastanitvene podpore. Model A je pomenil (Cerar, Kozar in Dekleva, 2013), da JSS MOL daje društvu stanovanjske enote v trajnejši najem, ki jih zato ni treba več najemati na trgu, kar prinese dve pomembni prednosti. Prva je finančna, ker so tako najemnine nižje, druga,

še pomembnejša pa je, da se društvo in stanovalci s tem izognejo velikemu delu konfliktov z lastniki stanovanj ter lastniki sosednjih stanovanj. Oboje pomeni napredek v smislu trajnejših nastanitvev. Model B pa je pomenil (Strelec, Kozar in Dekleva, 2013), da društvo nudi nastanitveno podporo najemnikom bivalnih enot, katerih lastnik in najemodajalec je JSS MOL. Podpora naj bi bila namenjena prvenstveno temu, da bi najemniki izgubljali ta stanovanja oz. da bi se zmanjšala potreba po njihovi deložaciji (ker bi nastanitvena podpora zmanjšala pogostost in resnost kršitev pravil s strani stanovalcev). Evalvirani projekt je vzporedno pomenil še preverjanje dveh novosti: nastanitve oseb z izjemno kompleksnimi potrebami po podpori ter razvoj podprtih skupnostnih prostorov v hišah ali četrtih z večjim številom ogroženih stanovalcev in družin (Debenjak, Košan in Prosen, 2013; glej tudi Ločniškar, 2019).

Peta študija (Dekleva, 2018) se je ukvarjala samo s podprogramom antideložacijskega dela, ki se je razvil iz prej omenjenega modela B in ki je bil na nek način predlagan že v prvi študiji iz leta 2009. Ta podprogram se je medtem kadrovsko in finančno okrepil ter formaliziral v sodelovanju med društvom in JSS MOL (pozneje pa se je razvil in uveljavil tudi na območji MOM). Študija evalvira antideložacijsko delo ter ob opisu petih resničnih primerov ilustrira značilnosti takega dela. To naj bi pomenilo poudarek na terenskem delu oz. vstopanju v življenjski prostor stanovalcev, veliko stopnjo negotovosti pri delu z (velikokrat) zelo ranljivimi najemniki in družinami, polivalentnost ter fleksibilnost podpornega dela. Poudarjena je še pomembnost obstoja mnogih različnih storitev, ki jih lahko nudi društvo, oziroma množstvo »odprtih oken« za vključevanje uporabnikov v druge programe KU (delo z otroki, skladišče oblek, skladišče pohištva, donacije v obliki hrane, pogosto tudi za pse, kombi za selitve in kadre za njihovo izvedbo itd.). Prispevek v zaključku kritično analizira in problematizira različne vloge društva Kralji ulice v specifičnem sodelovanju z Javnim stanovanjskim skladom.

NAMEN ANALIZE IN UPORABLJENA RAZISKOVALNA METODOLOGIJA

Namen analize je bila evalvacija obdobja prvih desetih let¹ delovanja programa nastanitvene podpore, ki ga je izvajalo društvo Kralji ulice iz Ljubljane kot prvi izvajalec takega programa v Sloveniji in hkrati izvajalec, ki je doslej storitev nastanitvene podpore nudil največjemu številu brezdomnih oseb v Sloveniji.² Pričujoča evalvacija deloma nadgrajuje pet evalvacij, ki so bile v zvezi s tem predmetom doslej izvedene in objavljene (Dekleva in Razpotnik, 2009; Dekleva in Razpotnik, 2010a; Dekleva, Kozar, Razpotnik, 2012; Dekleva, 2014; Dekleva, 2018). Ta analiza se nanaša na – v primerjavi z omenjenimi prejšnjimi evalvacijami – najdaljše obdobje izvajanja programa in s tem zajema tudi na največji numerus vključenih oseb, namreč 125. Gre za stanovalce³ v podprtih stanovanjih, ki jih društvo najema bodisi na odprtem trgu, v večji meri pa od JSS MOL. Ta vzorec torej ne zajema niti programa antideložacijskega dela (kjer gre za bivanje v stanovanjih, ki jih stanovalcem daje v najem neposredno JSS MOL) niti t. i. nespecifične namestitvene podpore (kjer gre za stanovalce, ki samostojno najemajo stanovanja od kogarkoli drugega razen JSS MOL).

Osnovni pripomoček za zbiranje podatkov je bil vprašalnik s 43 vprašanji, ki so se nanašala na osebe, ki so bile vključene v program nastanitvene podpore. Večina vprašanj je bila zaprtega tipa z vnaprej podanimi možnostmi odgovorov, pri čemer je šlo večinoma za podatke objektivnega tipa (npr. starost, trajanje bivanja v podprtem stanovanju itd). Manjši del vprašanj je bil odprtega tipa,

¹ Ta analiza pokriva obdobje od začetka programa nastanitvene podpore oz. sprejema prvega stanovalca v program, torej od julija 2008 pa do konca maja 2019, ko je bila izdelana baza podatkov, na kateri temelji ta prispevek. V resnici gre torej za obdobje 10 let in 11 mesecev.

² V nadaljevanju prispevka društvo Kralji ulice poimenujemo skrajšano Kralji ulice ali samo društvo.

³ V tem prispevku je uporabljen moški spol pri označevanju oseb, vključenih v program, na ta način, da se enakovredno nanaša na vse spolne opredelitve. Dejansko pa je bila večina teh oseb moškega spola. V nasprotju s tem je bila večina oseb, ki so izvajale nastanitveno podporo, ženskega spola, zato zanje – ne glede na njihovo spolno opredelitev – v tem prispevku uporabljamo žensko obliko.

kjer se je od respondentk pričakovalo odgovor le v nekaj besedah, le v dveh primerih pa je bila sugerirana možnost odgovarjanja s stavkom ali nekaj stavki.

Anketo so izpolnjevale »ključne podporne osebe« v program vključenih oseb (stanovalcev). Vsak stanovalec je imel praviloma določeno eno ključno osebo (strokovno delavko), ki je bila odgovorna za spremljanje in nudenje/koordiniranje podpore tej osebi. V prvi fazi zbiranja podatkov smo sestavili⁴ seznam doslej vseljenih stanovalcev ter določili delavko, ki naj bi izpolnila vprašalnik o tej osebi. Taka določitev respondentk ni bila povsem enoznačna, saj so se v nekaterih primerih ključne delavke pri isti osebi z leti menjale in jih tako lahko bilo več (kot le ena ali dve). V mnogih primerih je izpolnjevanje vprašalnika potekalo tako, da so se dve ali tri delavke posvetovale in se skupaj odločile za najustreznejše odgovore.

Vprašalnik, ki se je nanašal (v nekaterih primerih) na obdobje skoraj 12 let, so torej delavke izpolnjevale retrogradno. Mnogih podatkov respondentke niso vedele na pamet in so jih morale poiskati ali preverjati v dokumentaciji društva. Seveda se je v manjšem številu primerov dogajalo tudi to, da delavka, ki je bila ena od ključnih delavk pri osebi, ni bila več zaposlena v društvu. Vendar pa so v takih primerih lahko prispevale potrebne podatke druge delavke in vodja programa nastanitvene podpore, ki je v društvu pri tem programu sodelovala od samega začetka.

Zasnovo te evalvativne študije je pripravila skupina, ki so jo sestavljali vse delavke v društvu, ki sodelujejo pri nastanitveni podpori, ter avtorica in avtor tega prispevka kot zunanja člana te skupine. Študija ima tako hkrati značilnosti notranje in zunanje evalvacije. Za namen priprave študije smo izvedli tudi dve fokusni skupini z izvajalkami programa ter več manj strukturiranih pogovorov, katerih vsebina pa ni predmet tega prispevka.

Podatki so bili obdelani s programskim paketom SPSS (predvsem deskriptivne analize), ugotovitve pa interpretirane tudi s

⁴ V fazah zastavitve evalvacije ter organizacije in izvedbe zbiranja podatkov je bila ključna vloga koordinatorke programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice Maje Kozar, brez sodelovanja katere te študije ne bi mogla nastati. Zato se ji iskreno zahvaljujemo.

pomočjo spoznanj, pridobljenih s pomočjo obeh fokusnih skupin in drugih pogovorov z izvajalkami.

Rezultati in ugotovitve analize so prikazani v naslednjih štirih poglavjih (4–7), ki jim sledi poglavje z zaključki.

REZULTATI

ZNAČILNOSTI OSEB, VKLJUČENIH V PROGRAM NASTANITVENE PODPORE PRI DRUŠTVU KRALJI ULICE

V tem poglavju prikazujeva nekaj značilnosti oseb, ki so bile v desetletnem obdobju vključene v program nastanitvene podpore. Med temi značilnostmi so: spol, starost, izobrazba, prisotnost ogrožajočih dejavnikov ter nekateri vidiki socialne in predvsem delovne vključenosti.

Spol in starost

V opazovanem (približno) desetletnem obdobju je bilo v program nastanitvene podpore vključenih 125 oseb. Od teh jih je bilo 94 ali 75 % moškega spola in 31 ali 25 % ženskega.

Delež žensk med vsemi osebami, vključenimi v program nastanitvene podpore, je po dostopnih informacijah zelo podoben deležu žensk med brezdomnimi nasploh oz. vsaj deležu žensk (med vsemi), ki v zadnjem času uporabljajo storitve društva Kralji ulice. Tako je bilo npr. v letu 2018 med vsemi 501 osebami, ki so uporabljale kake storitve Kraljev ulice, 101 ali 20,2 % oseb ženskega spola. In med vsemi osebami, ki so v prvi polovici leta 2019 prevzemale in po mestnih ulicah mimoidočim ponujale časopis Kralji ulice, jih je bilo 24,8 % ženskega spola⁵. Program nastanitvene podpore se torej po spolni strukturi uporabnikov ne loči od drugih programov Kraljev ulice.

V času vključitve v program so bili stanovalci stari ob o do 70 let, moški v povprečju 39,5, ženske pa 34,8 let. Če pa pri izračunu

⁵ Oba podatka sta bila pridobljena iz evidence opravljenih storitev društva Kralji ulice.

upoštevamo le polnoletne osebe, znaša povprečna starost moških 42,2, žensk pa 39,9 let. Najstarejša oseba je bila stara 70 let.

Sicer pa je bilo v celotni skupini stanovalcev največ starih med 38 in 47 let. To je sicer interval, v katerem – po ugotovitvah mnogih raziskav – najdemo povprečne starosti različnih raziskovanih vzorcev brezdomnih. V prvi slovenski raziskavi o brezdomstvu (Dekleva in Razpotnik, 2007a) smo leta 2005 našli med 107 brezdomnimi osebami povprečno starost moških 41,7 let ter žensk 38,9 let. Štiri leta kasneje pa smo v drugi raziskavi (Razpotnik in Dekleva, 2009) na vzorcu 122 brezdomnih oseb našli povprečno starost 42,7 let, pri čemer so ženske dosegle približno pet let nižjo starost od moških. Tudi interval starosti brezdomnih – od 18 do 70 let – ni presenetljiv; leta 2005 smo našli interval 19 do 69 let, leta 2009 pa interval od 20 do 77 let. Iz vsega tega je mogoče sklepati, da smo v program nastanitvene podpore vključevali skupino ljudi, ki je bila po starosti zelo podobna celotni populaciji brezdomnih.

PREGLEDNICA 1: Starost oseb, vključenih v program nastanitvene podpore, v trenutku vselitve glede na starost in spol.

starost stanovalcev ob vselitvi v letih	moški		ženski		skupaj
	f	%	f	%	f
0–17	6	60,0	4	40,0	10
18–27	4	40,0	6	60,0	10
28–37	28	75,7	9	24,3	37
38–47	34	91,9	3	8,1	37
48–57	11	73,3	4	26,7	15
58–67	10	71,4	4	28,6	14
68 in več	1	50,0	1	50,0	2
skupaj	94	75,2	31	24,8	125

V **PREGLEDNICI 1** so prikazane starosti stanovalcev tako, da prvi starostni razred obsega starosti do 17 let, naslednji pa intervale po deset let. Prvi starostni razred lahko imenujemo »otroci«, vse ostale pa »odrasli« ali »polnoletni«. Tako statistično razmejitev (na otroke in odrasle) bi lahko utemeljili pravno, ker v slovenski pravni ureditvi starost 18 let pomeni zelo pomembno razmejitev mnogih pravic in dolžnosti, vendar pa je bila v tem primeru utemeljena še drugače. Od vključenih desetih otrok je bil dejansko ob vselitvi le eden star dve leti, ostalih devet pa manj kot eno leto (oz. so bili rojeni, ko je bila njihova mama že vseljena v stanovanje društva). Ta podatek pomeni, da so bili ti otroci bodisi rojeni v času bivanja njihove matere (in v nekaterih primerih tudi očeta) v podprtem stanovanju bodisi da se je njihova mati vselila v stanovanje zelo kmalu po rojstvu otroka (torej večinoma pred dopolnjenim prvim letom otroka, v dveh primerih pa z dveletnim otrokom).

Oznaka otroci torej ne govori le o (majhni) starosti teh oseb, ampak – še pomembnejše – o tem, da je šlo za vseljene družine. Včasih je bila to mati z otrokom, a pogosteje otrok z obema staršema. Status družine je pomenil marsikaj: drugačno vrsto (večji prostor, večjo sobo) in drugačno lokacijo (tam, kjer je društvo imelo »hišo za družine«) naselitve, druge vrste ponudb podpore in veliko več sodelovanja z drugimi ustanovami, ker je šlo pač za bolj kompleksno situacijo skrbi za otroka.

Vendar pa so imele odrasle osebe, ki so bile vključene v naš program nastanitvene podpore skupaj s svojim otrokom, večinoma še (druge) otroke, starejše od dveh let. Dejansko je bil pri starših k nam vseljenih otrok (torej pri mamah in/ali očetih) le en primer, da sta bila tako oče kot mama brez drugih (prejšnjih) otrok. V ostalih devetih primerih (ko so starši imeli otroke že prej) je v petih primerih oče (k nam vseljenega otroka) že imel prej otroka ali otroke, mama pa ne; v treh primerih je imela prej otroka ali otroke mama, oče pa ne; v enem primeru pa sta imela oba že prej otroke (in sicer skupaj pet otrok). Po našem vedenju so mame in očetje k nam vseljenih (majhnih) otrok imeli že prej skupaj 18 otrok, ki so bili v trenutku vselitve (enega ali obeh staršev) stari od enega pa do 22 let. Ti otroci so živeli (pretežni del svojega življenja) v treh vrstah življenjskih struktur: devet v rejništvu, šest pa pri enem od svojih

staršev (torej drugem, kot je bil ta, ki se je vselil v podprto stanovanje), trije pa pri svojih babicah. Eden od otrok – hčerka, stara 16 let – je bila do časa zbiranja podatkov (v tem zaporedju): v rejništvu, v zavodu, pri očetu in nazadnje v kriznem centru.

V devetih od desetih primerov vseljenih otrok je bila torej situacija, ko so vseljeni otroci že imeli sorojence (praviloma polsestre ali polbrate), ki so živeli večinoma v rejništvih, redkeje pa pri enem (oz. drugem) od svojih staršev. Pri vseljenih družinah je bila torej večinoma situacija, ko je vsaj eden od staršev že imel izkušnjo »biti starš«, ki pa se je končala s tem, da je otrok moral oditi ali v rejništvo ali pa k drugemu od staršev. Ne glede na to so k nam vseljeni starši z otrokom v vseh primerih želeli svojega novega otroka obdržati pri sebi in niso računali na to, da bi jim bil odvzet ali da bi šel živet kam drugam. Še več, vselitev v podprta stanovanja Kraljev ulice je za mnoge pomenil ključno in najboljšo možnost za zagotavljanje pogojev za to, da bi lahko otroka obdržali pri sebi.

Če se spet vrnemo na celotno skupino vseljenih oseb, naj še dodava, da se povprečna starost med spoloma statistično ne razlikuje, vendar pa se statistično pomembno (ANOVA, $p < 0,05$) razlikuje porazdelitev spolov med starostnimi obdobji, ki jih kaže **PREGLEDNICA 1**. Če pogledamo le polnoletne osebe, vidimo, da v starostnih skupinah 18–27 in 38–47⁶ najdemo večje razlike med deležema moških in žensk. V skupini 18–27 najdemo veliko več žensk kot moških, v skupini 38–47 pa precej manj žensk kot moških. Teh razlik ne znava dobro pojasniti oz. nimava podlage za trditev, da gre za neke sistematične razlike, povzročene s kakšnim namenskim delovanjem društva. Ena parcialna in hipotetična razlaga za večji delež žensk v skupini 18–27 let bi lahko bila, da je to starost, v kateri jih je razmeroma veliko pričakovalo otroka, ter jim je zato društvo posvečalo večjo pozornost in jih prednostno jemalo v program nastanitvene podpore. Od 31 v program vključenih žensk jih je bilo kar 10 ali 32 % vseljenih skupaj s svojim otrokom, moških pa le 9 od 94, kar pomeni manj kot 10 %.

Novost oziroma različnost tokratne evalvacije programa nastanitvene podpore (v primerjavi s prejšnjimi evalvacijami tega

⁶ Pri tem zanemarimo starostno skupino 68+, ker sta v njej le dve osebi.

programa) je tako obstoj podskupine otrok v programu nastanitvene podpore. Ti so bili v času vselitve pravzaprav novorojenčki, dojenčki ali malčki. Ocenjujeva, da s prejšnjima dvema raziskavama te starostne skupine nismo zajeli deloma zato, ker brezdomnih družin takrat še ni bilo, oziroma zato, ker so njihove otroke verjetno hitro odvzeli in oddali v skrb drugim. Dejansko strokovne delavke v društvu Kralji ulice poročajo, da so se pri svojem vsakdanjem delu tako v dnevnem centru kot tudi pri terenskem delu začele pogosteje srečevati z brezdomnimi pari, družinami oz. otroci brezdomnih šele po letu 2010⁷.

Stopnja izobrazbe

PREGLEDNICA 2 kaže dosežene stopnje izobrazbe stanovalcev. Med tistimi osebami, za katere je ta podatek znan, jih je največji delež z drugo stopnjo izobrazbe oz. z dokončano osnovno šolo. Zanimiv je velik delež oseb, za katere ta podatek ni znan. Verjetno to kaže na dejstvo, da stopnja izobrazbe ni bila pomemben dejavnik pri vključevanju ljudi v program, razen seveda pri tistih, ki so si med

PREGLEDNICA 2: Stopnje dosežene izobrazbe polnoletnih stanovalcev

dosežena stopnja izobrazbe	f	%
1.	3	3,9
2.	43	56,6
3.	9	11,8
4.	11	14,5
5. ali več	10	13,2
neznano	39	
skupaj	115	100,0

⁷ Problematika dela z brezdomnimi družinami se je izkazala za zelo kompleksno in bolj povezano s strokovnimi in etičnimi dilemami kot delo s samskimi brezdomnimi. Ta tematika presega domet tega članka in jo bomo zato posebej obravnavali v poznejšem članku. Več o tem glej v Rapuš-Pavel, Turnšek, Poljšak-Škraban, Razpotnik, 2017; Razpotnik, Košan, Bilčič, 2018.

svoje cilje tekom bivanja v programu zastavili tudi šolanje oz. dvig izobrazbene ravni. Takih je bilo malo, med drugimi eden, ki je med bivanjem v našem programu zaključeval in tudi uspešno zaključil univerzitetno izobraževanje. V celoti gledano je raven dosežene izobrazbe stanovalcev precej nizka.

Ogrožajoči dejavniki

Za ljudi z izkušnjami brezdomstva je po ugotovitvah mnogih raziskav značilna prisotnost in celo gostitve mnogih ogrožajočih dejavnikov, med katerimi pogosto omenjajo revščino, razpad socialnih mrež, težave z uporabo in zlorabo psihoaktivnih substanc, življenje v institucijah, težave v duševnem zdravju in zdravstvene težave nasploh. Ugotavljanje in beleženje vseh teh težav ni bil namen te evalvacije, vseeno pa smo zbrali nekaj osnovnih in grobih tovrstnih podatkov, ki se nanašajo na čas vključenosti oseb v program nastanitvene podpore. **PREGLEDNICA 3** kaže prisotnost izbranih

PREGLEDNICA 3: Izbrane značilnosti vključenosti polnoletnih oseb, ki so bile vključene v program nastanitvene podpore (N=114/115)

Oseba je v času vključenosti v program:	f	%
bila resneje bolna (samo somatske bolezni)	34	29,6
bila hospitalizirana (vključno s psihiatričnimi hospitalizacijami)	23	19,1
bila vključena v program substitucijske terapije	23	20,0
sodelovala v kakem programu odvajanja od substanc	7	6,1
prestajala kazen zapora ali bila v priporu	4	3,5

od prej omenjenih značilnosti med 125 osebami, ki so bile vključene v naš program. Iz preglednice je razvidno, da je bila tretjina teh oseb v času bivanja v podprtih stanovanjih resneje bolnih (pri čemer pa nismo upoštevali duševnih stisk in diagnoz psihiatrične narave), skoraj ena četrtnina tudi hospitalizirana (tu pa so vključene psihiatrične hospitalizacije), ena petina jih je prejela ali prejema substitucijsko terapijo, medtem ko jih je bil manjši delež

vključen v kak program odvajanja od drog. Poleg teh je bilo tudi opazno število takih, ki so bili redni in včasih tudi izraziteje problematični uporabniki dovoljenih ali nedovoljenih drog (kar pa ni razvidno iz **PREGLEDNICE 3**). Ti podatki so praktično enaki tistim, dobljenih v evalvaciji prvih štirih let delovanja programa (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012).

Podatki niso bili zbirani na tak način, da bi omogočali neposredne primerjave z drugimi vzorci oseb v istem času in prostoru (npr. uporabniki Kraljev ulice, ki niso bili vključeni v program nastanitvene podpore) ali pa v kakem drugem času/prostoru. Samo z namenom zelo grobe primerjave pa navajava podobne podatke iz dveh prejšnjih raziskav ljubljanske populacije brezdomnih. V raziskavi iz leta 2005/06 (Dekleva in Razpotnik, 2007a) je 25 % anketiranih menilo, da so bile njihove težave v duševnem zdravju eden od vzrokov za njihovo brezdomstvo, 22 % jih je kot razlog omenilo pitje alkohola, 18 % pa uporabo prepovedanih drog. 24 % jih je imelo izkušnjo bivanja v psihiatrični bolnici, 40 % jih je uporabljalo prepovedane droge, 31 % si jih je vbrizgavalo, 61 % pa uporabljalo alkoholne pijače (od tega ena tretjina redno, dve tretjin pa občasno).

V drugi raziskavi iz leta 2009 (Razpotnik in Dekleva, 2009) jih je 33,9 % potrdilo, da imajo diagnozo odvisnosti od alkohola, 25,8 % pa od drugih drog. Med 13 in 48 % jih je poročalo o prisotnosti različnih hujših duševnih težav. 22,0 % jih je bilo v zadnjem letu

PREGLEDNICA 4: Število oblik ogroženosti (od izbranih petih), s katerimi so se srečevale polnoletne osebe med sodelovanjem v programu nastanitvene podpore

S koliko od navedenih petih oblik ogroženosti se je oseba srečevala v času vključenosti v program?	f	%
0	57	49,6
1	29	25,2
2	26	22,6
3	3	2,6
skupaj	115	100,0

hospitaliziranih v psihiatrični bolnici, 13,6 % jih je obiskovalo kak center za zdravljenje odvisnosti od drog, 10,3 % pa katerega od centrov za zdravljenje odvisnosti od alkohola. Čeprav omenjeni podatki niso neposredno primerljivi, pa vendarle potrjujejo najin vtis, da je društvo v program nastanitvene podpore vključevalo skupino oseb, ki je bila primerljiva osnovni populaciji brezdomnih, kakor sta jo opisali prejšnji dve raziskavi.

PREGLEDNICA 4 kaže gostitve teh dejavnikov oz. značilnosti. Vidimo, da približno polovica ni doživljala niti ene od opisanih okoliščin, druga polovica pa se je soočala z eno ali več temi značilnostmi. Pri tem, kot rečeno, niso upoštewane različne duševne stiske niti takšna uporaba drog, ki v času bivanja v podprtih stanovanjih ni bila institucionalno obravnavana.

Vključevanje v druge programe Kraljev ulice

Prejšnja evalvacija (Dekleva, Kozar, Razpotnik, 2012) programa po štirih letih delovanja je poudarila pomembnost tega, da so imele nastanjene osebe možnost udeležbe oz. vključenosti še v mnogih drugih programih in dejavnostih Kraljev ulice. Pri tem je bil en vidik možnost socialnega vključevanja in gradnje socialnih mrež, drug vidik pa možnost ekonomskega vključevanja in pridobivanja finančnih sredstev, ki so bila konec koncev potrebna tudi za zagotovitev lastnega finančnega prispevka programu nastanitvene podpore. Zato sva bila v tokratni analizi posebej pozorna na vključenost stanovalcev v različne oblike pridobitvenega oz. plačanega dela in oblik podpornega zaposlovanja.

PREGLEDNICA 5 kaže značilnosti oseb glede na različne vidike vključenosti, predvsem delovne, v različne programe društva Kralji ulice. V preglednici je prikazana pogostost devetih oblik vključenosti, med katerimi jih sedem implicira tudi ali predvsem vključenost v svet dela, torej v dejavnosti, ki omogočajo prihodek, vse od prostovoljstva (z nagrado) preko prodajanja cestnega časopisa pa do javnih del. Preglednica pa vključuje še dve obliki drugačne vključenosti, ki ne prinašata kakih ekonomskih koristi. Ena od teh je sodelovanje pri dejavnostih Univerze pod zvezdami (likovna delavnica, šiviljska, glasbena, športna itd.), druga pa je izvajanje družbeno koristnega dela (DKD) pri Kraljih ulice. Na prvi pogled je

nelogično pojmovati DKD kot obliko vključenosti, saj je to formalno gledano kazen oz. alternativna sankcija. V resnici pa je izvajanje DKD za marsikoga pomenilo delovno habilitacijo, spoznavanje z delovno klimo in delovnim kolektivom v Kraljih ulice, zaradi česar niso bilo redki tisti, ko so tudi po koncu DKD ostali pri Kraljih ulice kot prostovoljci ali se kako drugače vključili.

PREGLEDNICA 5: *Izbrane značilnosti (delovne) vključenosti polnoletnih oseb, ki so stanovale v podprtih stanovanjih (N=114/115)*

Oseba je v času vključenosti v program nastanitvene podpore:	f	%
na cesti ponujala časopis Kralji ulice	57	49,6
se vključevala v programe Univerza pod zvezdami (kultura, šport)	28	24,3
pisala prispevke za Kralje ulice	23	20,0
imela status aktivnega prostovoljca (s prejemanjem dodatka k denarni socialni pomoči)	15	13,0
bila vključena v program usposabljanja na delovnem mestu	14	12,2
prejemala drugo finančno nagrado za opravljena dela s strani Kraljev ulice	12	10,4
bila vključena v javna dela	11	9,6
v društvu Kralji ulice izvajala ukrep družbeno koristnega dela	8	7,0
bila vključena v program delovne rehabilitacije	7	6,1

PREGLEDNICA 5 kaže, da je bila najpogostejša oblika delovne vključenosti cestno ponujanje časopisa, s čimer se je ukvarjala kar polovica vseh polnoletnih oseb, vključenih v program. Neposredno delo na ulici (ponujanje časopisa mimoidočim) je predstavljalo samo en del te sicer med stanovalci najpogostejše dejavnosti. Ta je pomenila tako možnost zaslužka kot tudi stikov z ljudmi izven običajne socialne mreže. Drugi del pa so predstavljali različni sestanki, ki so povezani s sodelovanjem pri razširjanju časopisa. Ta dejavnost je vključevala redno, lahko tudi dnevno prihajanje v dnevni center Kraljev ulice in srečevanje z drugimi ljudmi ter programskimi ponudbami Kraljev ulice.

Glede na to, da je cestna distribucija časopisa sama po sebi prostovoljna in nestrukturirana dejavnost, so bile za bolj motivirane na voljo tudi bolj strukturirane in obvezujoče dejavnosti. Taki so bili npr. program usposabljanja na delovnem mestu, javna dela in program delovne rehabilitacije. Vsi ti programi so zahtevali redno prisotnost v dogovorjenem delovnem času, rednost oz. kontinuiranost prisotnosti in tudi pričakovan delovni učinek, kar je vse prispevalo k delovni socializaciji ali habilitaciji vključenih oseb. Kar 32 oseb ali skoraj ena tretjina vseh je bila vključena v eno od teh treh oblik dejavnosti.

V povezavi s **PREGLEDNICO 5** sva izdelala še **PREGLEDNICO 6**, ki kaže, v koliko (od izbranih) oblik dejavnosti so bile osebe vključene. Le 28,7 % polnoletnih oseb ni bilo vključenih v nobeno od naštetih oblik, medtem ko je bilo 71,3 % oseb vključenih, kar 44,3 % v več kot eno obliko. Ti odstotki odražajo strokovno usmerjenost in prepričanje društva Kralji ulice, da mnogi brezdomni poleg strehe nad glavo (kar bi morale imeti polno prioriteto) potrebujejo še druge

PREGLEDNICA 6: Število oblik vključenosti polnoletnih oseb v času sodelovanja v programu nastanitvene podpore

Število navedenih oblik dejavnosti, v katere je bila oseba vključena v času sodelovanja v programu nastanitvene podpore:	f	%
0	33	28,7
1	31	27,0
2	21	18,3
3	14	12,2
4	9	7,8
5 ali več	7	6,1
skupaj	115	100,0
5 ali več	7	6,1
skupaj	115	100,0

vrste priložnosti za vključevanje, pri čemer mnogi potrebujejo tudi podporo oz. razvoj sebi primernih in sprejemljivih oblik vključevanja ter sodelovanja. Zato društvo tudi razvija vse te druge oblike vključevanja, ki sicer za stanovalce niso obvezne, vendar jim lahko pomenijo bistveno vez s soljudmi in z nosilci strokovne podpore.

V tem pogledu ni bila situacija v sredini leta 2019 nič drugačna, kot je bila leta 2012, ko smo v evalvaciji prvih štirih let delovanja programa zapisali (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012):

Vprašanje je, v kolikšni meri so ti drugi podporni programi Kraljev ulice so-vplivali in so-omogočali zgoraj opisane pozitivne učinke nastanitvenega programa. Po mnenju tima izvajalcev programa je bilo to dodatno podporno delovanje precej bistveno in bi bila brez njega uspešnost programa nastanitvene podpore manjša

TRAJANJE VKLJUČENOSTI V PROGRAM, IZVAJALKE PODPORNE DEJAVNOSTI TER NAČINI PRENEHANJA VKLJUČENOSTI

Stanovalci so v opazovanem obdobju živeli v 13 različnih stanovanjih oz. hišah. Tolikšno število uporabljenih stanovanjskih enot je posledica tega, da je društvo v prvem obdobju stanovanja najemalo na trgu (večinoma za krajša obdobja), sčasoma pa se je povečalo število stanovanjskih enot, ki jih je društvu dajal v trajnejšo uporabo JSS MOL, s čimer je bila zagotovljena večja stabilnost naselitve. 97 stanovalcev (ali 78 % vseh) je ves čas svojega bivanja stanovalo v istem stanovanju, preostalih 28 pa je v tem času zamenjalo lokacijo bivanja, od katerih eden kar dvakrat, ostali pa po enkrat. Razlogi za selitve so bili:

- v desetih primerih menjava programa (stanovalci so bili vključeni najprej v prehodni del programa, potem pa premeščeni v trajni del, ki se je izvajal na drugih lokacijah);
- v šestih primerih izguba stanovanja oz. odpoved najemne pogodbe (v primerih, ko je društvo najemalo stanovanjske enote na trgu);

- v petih primerih menjava stanovanja zaradi spremembe družinskega statusa osebe (večinoma so osebam, ki so dobile otroka, dodelili drugo, samostojno stanovanjsko enoto s svojimi sanitarijami ali kuhinjo);
- v petih primerih so želeli doseči primernejšo oz. vzdržno strukturo stanovalcev v pogojih sobivanja; v teh primerih je šlo dejansko za odzivanje društva na pojave nasilja, konfliktov, kraj, občutkov ogroženosti ali nesoglasij s sosedi;
- za dva primera podatki niso na voljo.

S stanovalci je v vlogi ključnih delavk sodelovalo osem različnih oseb. Tolikšno število je posledica tega, da je bilo v prvem obdobju delo organizirano polivalentno, kar pomeni, da je vsaka delavka delovala v vseh ali vsaj v več programih društva. Šele v zadnjem obdobju je za podporno delo značilna specializacija, s tem da podporno delo izvajajo praviloma tri oz. največ štiri delavke (ob sodelovanju z vodjo programa), ki delajo samo to. S tem v zvezi je zanimiv podatek o tem, koliko ključnih delavk je vsak stanovalec imel (oz. zamenjal) med trajanjem svojega sodelovanja v programu. Podatki kažejo, da je 67 % stanovalcev imelo ves čas svojega bivanja isto ključno delavko, 11 % jih je imelo dve ključni delavki (kar pomeni, da se je ta enkrat zamenjala), 22 % pa jih je imelo tri. Menjave ključnih delavk načelno ne moremo razumeti kot nekaj pozitivnega. Na zamenjave so vplivali naslednji vzroki in okoliščine: porodniški dopusti in daljše bolniške odsotnosti delavk, menjave služb, notranje reorganizacije kadrovske strukture programov ter v manjši meri ocene, da bi bil drugačen par stanovalca in ključne delavke bolj primeren.

Nekoliko bolj kompleksna **PREGLEDNICA 7** kaže porazdelitev oseb glede na trenutno vključenost v program in trajanje vključenosti. V zgornji polovici tabele vidimo, da je v program trenutno (kar pomeni konec maja 2019) vključenih (kar pomeni, da bivajo v stanovanjih, kjer se nudi nastanitvena podpora) 30 oseb, kar je tudi formalna kapaciteta programa. Od teh jih je 23 vključenih prvič, sedem pa jih bilo vključenih že kdaj prej, pa so potem takratno vključenost zaključili oz. prekinili in se čez čas v program vključili ponovno. Od slednjih jih je bilo pet že nekoč prej vključenih za čas od enega do dveh let, dva pa sta takrat ostala v programu za manj

kot leto dni. Za vse te, ki so v program trenutno vključeni, nismo navajali časa vključitve, ker ta še traja oz. se ni končala.

V spodnji polovici preglednice pa so podatki o trajanju vključitve za tiste, ki so nekoč bili vključeni v program, pa so ga zaključili oz. se je njihovo bivanje v stanovanjih programa končalo. Časovni interval z največjo frekvenco (modusom 35 oseb) obsega »nad enim letom do enega leta in pol«, in sicer domnevno zato, ker se je v izvajanju programa prakticiralo pravilo, da je 18 mesecev »standardno« obdobje vključenosti v program.

Posebno zanimiva sta še dva ekstremna intervala. V skupini »do pol leta« najdemo 14 oseb (od teh sta dve v programu ostali manj kot dva meseca). Pri teh je šlo praviloma za osebe, ki se v

PREGLEDNICA 7: *Osebe, ki so bile vključene v program nastanitvene podpore glede na trajanje vključenosti (ki je navedena le za osebe, ki so program že zaključile)*

	f	%
Osebe, ki so trenutno vključene v program:		
osebe, ki so trenutno (prvič) vključene v program	23	-
osebe, ki so trenutno vključene v program, a so bile vključene že kdaj prej in so v programu ostale do enega leta	2	-
osebe, ki so trenutno vključene v program, a so bile vključene že kdaj prej in v programu ostale do dveh let	5	-
Trajanje vključenosti v program za osebe, ki so bile vključene v program, a sedaj niso več:		
do pol leta	14	14,7
nad pol leta do enega leta	21	22,1
nad enim letom do enega leta in pol	35	36,8
nad enim letom in pol do dveh let	11	11,6
nad dvema letoma do treh let	6	6,3
nad tremi leti	8	8,4
skupaj	125	100,0

programu »niso našle« in so iz njega izstopile ali bile iz njega izključene zaradi kršenja pogodbenih pravil. V skupini »nad tri leta« pa najdemo osem oseb. Tu je šlo za starejše ali osebe z bolj izraženo zdravstveno problematiko, ki so bile vključene v trajni program nastanitve.

Dve vprašanji (eno zaprtega in eno odprtega tipa) o načinu/razlogu zapustitve/zaključitve sodelovanja v programu sta se dotikali enega od najpomembnejših in ključnih vidikov programa, saj je zaključevanje sodelovanja v programu pogosto kazalo tudi na (ne)uspešnost sodelovanja ter nakazovalo posameznikove perspektive življenja vnaprej. V zaprtem vprašanju sva vnaprej predvidela šest možnosti zaključevanja programa (glej **PREGLEDNICO 8**). V odgovorih na odprto vprašanje o okoliščinah in načinu zaključitve sodelovanja v programa so delavke v nekaj stavkih podrobneje opisale dogajanje ob koncu bivanja oseb v podprtih stanovanjih. Izkazalo se je, da je šlo pogosto za zelo kompleksne situacije, ki jih zgoraj opisana delitev na zgolj šest scenarijev ne opisuje prav dobro in vedno smiselno. Pogosto je šlo za preplet formalnih in neformalnih dogajanj ter za kombiniranje nekaterih sistematičnih/trajnih značilnosti ter slučajnih dogodkov. V nadaljevanju navajava nekaj primerov takih kompleksnih situacij:

- Včasih se je zgodilo, da je neka oseba samoiniciativno zapustila stanovanje (in s tem program nastanitvene podpore – scenarij b) po daljšem času dogajanj, ki so pomenila milejše ali hujše oblike kršenja s pogodbo določenih pravil in dogovorov, le kratek čas pred tem, ko bi bila sicer ta oseba (lahko) izključena iz programa s strani društva. V enem primeru je osebo zelo pogosto preko noči obiskoval_a partner_ka, česar pogodba ni dovoljevala, zato se je oseba izselila in se skupaj s partnerjem_ko preselila kam drugam.
- V nekaj primerih je oseba zapustila stanovanje, v katerem je sobivalo več oseb, ker so bili njeni osebni standardi vzdrževanja čistoče in s tem povezano higiensko vedenje prenizki za ostale stanovalce in je to povzročalo med njimi stalne in poglobljajoče se konflikte. V vsaj enem primeru pa se je oseba odločila, da program zapusti, ker druge osebe v stanovanju

niso mogle in hotele vzdrževati njenih razmeroma visokih higienskih standardov. »Krivdo« za tako situacijo bi lahko pripisali tudi programu, ki večini ni bil sposoben nuditi samostojnega bivanja, ampak so morali stanovati na način sobivanja s skupno uporabi kuhinje, kopalnice in drugih prostorov.

- V manjšem številu primerov je prihajalo do tako hudih konfliktov med parom oseb ali pa do tako hudih občutkov ogroženosti osebe v zvezi z nekim drugim stanovalcem, s katerim je sobivala, da se je problem lahko razrešil le tako, da je nekdo zapustil program. Društvo namreč ni imelo na voljo »rezervnih« stanovanj, ki bi prazna čakala na uporabo v takih kriznih situacijah. Včasih se je dalo problem rešiti s hkratno preselitvijo dveh stanovalcev iz dveh stanovanj, vendar se je društvu zdelo nesprejemljivo, da bi se moral nekdo, ki se je v svojem stanovanju dobro »ujel«, seliti drugam zaradi potreb drugih oseb. Tudi te vrste težav so bile povezane s tem, da je večina oseb v programu morala stanovati v sobivanju z enim, dvema ali tremi drugimi ljudmi v istem stanovanju.
- V nekaj primerih se je splošno zdravstveno stanje osebe tako poslabšalo (scenarij f), da ji program več ni mogel nuditi zadostne (zdravstvene) oskrbe in je bilo zato potrebno obdobje vključenosti v program predčasno končati.
- Večkrat pa so bile težave (zaradi sobivanja, vključujoč konfliktna situacije in nasilje) pogojene s cikličnim slabšanjem duševnega zdravja (scenarij c), zaradi česar program v pogojih sobivanja ter razmeroma manj intenzivne podpore na terenu ni bil več primeren za osebo. V vsaj enem primeru je bilo potrebno žensko z njenim otrokom izseliti oz. preseliti v varno hišo, ker jo je v programu močno ogrožal nasilni partner.
- Ne nazadnje so bile nekatere osebe vključene v program večkrat zaporedno in so morda posamezna obdobja vključenosti v programu zapuščale iz različnih vzrokov.

V četrti koloni **PREGLEDNICE 8** so posebej navedeni podatki za otroke, ki so bili – kot že rečeno – v času vselitve stari od 0 do 2 leti. Zanje je bil način končanja programa seveda odvisen od načina končanja programa njegovega starša ali staršev. V primerih dveh

PREGLEDNICA 8: *Struktura stanovalcev glede na načine/scenarije zaključevanja vključenosti v programu nastanitvene podpore ter povprečno trajanje vključenosti po posameznih scenarijih*

Način (ne)končanja sodelovanja v programu:	vsi stanovalci		samo otroci	povprečno trajanje sodelovanja v programu v mesecih
	f	%	f	
a. Sodelovanje v programu se je »redno« končalo (po preteku pogodbeno dogovorjenega roka bivanja).	31	24,8	0	53
b. Stanovalec se je samoiniciativno izselil oz. prekinil sodelovanje v programu še pred iztekom pogodbenega roka.	24	19,2	0	11
c. Sodelovanje stanovalca v programu je bilo pred rokom, zapisanim v pogodbi, prekinjeno/končano zaradi odločitve društva (praviloma zaradi neupoštevanja pogodbenih dogovorov in pravil, npr. nasilja, konfliktov, vznemirjanja sosedov, neplačevanja stroškov itd., pogosto tudi ob hudih težavah v duševnem zdravju).	23	18,4	0	10
d. Stanovalec je še vključen v program.	30	24,0	7	n.a.
e. Stanovalec je sodelovanje v programu prekinil zaradi pridobitve bivalne enote ali neprofitnega stanovanja ali odhoda v dom starejših občanov.	13	10,4	1	31
f. Sodelovanje v programu se je prekinilo zaradi smrti stanovalca, njegovega izginotja ali hujših težav v telesnem zdravju.	4	3,2	0	20
skupaj	125	100,0	10	n.a.

otrok je šlo torej za »krivdno izključitev« (kakor so temu rekli stanovalci), v enem pa se je družina preselila v bivalno enoto.

Preglednica kaže še, koliko mesecev so bili stanovalci povprečno vključeni v program. Povprečno najkrajše obdobje (10 oz. 11 mesecev) so bili vključeni tisti, ki so se nato samoiniciativno izselili ali bili »izključeni«. Med njimi so bili taki, ki so program zaključili v manj kot enem mesecu, pa vse do takih, ki so bili v programu do 21 mesecev. Povprečno najdaljše obdobje (več kot štiri leta) pa so v programu ostajali tisti, ki so program končali v skladu s pogodbo.

ŽIVLJENJE PO ZAKLJUČKU PROGRAMA

O življenju po zaključku programa sta spraševali dve vprašanji, in sicer eno o bivanju neposredno po zaključku programa, drugo pa o pretežni obliki bivanja v času od zaključka programa do maja 2019. Na osnovi slednjega vprašanja sva sestavila **PREGLEDNICO 9**, ki kaže obliko bivanja oseb glede na način zaključka sodelovanja v programu.

PREGLEDNICA 9: Porazdelitev lokacij nastanitve po končanju vključenosti v programu nastanitvene podpore

Oseba je po zaključku programa pretežno bivala:	a. »redno«, v roku, zapisanem v pogodbi	b. samoiniciativno zapustil program	c. oseba je bila iz programa izključena	e. pridobil bivalno enoto, neprofitno stan. ali DSO	f. zdravstvene težave, izginotje	skupaj:
v tržnem najemniškem stanovanju	22	13	8	0	0	43
v bivalni enoti, neprofitnem stanovanju, domu starejših občanov	4	0	1	13	2	20
v zavetišču, varni hiši, socialnem zavodu, psihiatrični bolnici ipd.	2	1	7	0	0	10
na cesti, v bazah	0	5	3	0	0	8
pri prijatelju_ici, sorodnikih_cah, partnerju_ici	2	5	2	0	0	9
drugo, neznano	1	0	2	0	2	5
skupaj	31	24	23	13	4	95
odstotek oseb, ki so po zaključku programa bivale v tržnem najemniškem stanovanju ali v bivalni enoti, neprofitnem stanovanju, domu starejših občanov	84	54	39	100	50	66

Preglednica pokaže, da so po kriteriju bivanja po odhodu iz programa, če vzamemo kot pozitivni izhod pretežno bivanje v samostojnem tržnem stanovanju ali bivalni enoti/neprofitnem stanovanju ali DSO, najuspešnejše osebe iz skupine, ki je končala sodelovanje v programu v skladu s pogodbenimi roki (in seveda po logični zvezi tisti, ki so odšli neposredno iz podprtih stanovanj v bivalne enote ali neprofitna stanovanja). Najmanj pa so bili uspešni tisti, ki so bili izključeni iz programa ali so ga samoiniciativno zapustili. Med izključenimi iz programa najdemo največ tistih, ki so zatem živeli v različnih zavodih, bolnišnicah ali zavetiščih, med tistimi, ki so program samoiniciativno zapustili, pa največ tistih, ki so potem živeli na cesti. Na žalost je oseb iz teh dveh skupin le malce manj kot polovica vseh, ki jih prikazuje **PREGLEDNICA 9**.

OCENA USPEŠNOSTI PROGRAMA S STRANI STROKOVNIH DELAVK, KI SO IZVAJALE NASTANITVENO PODORO

Razmeroma najbolj subjektivne so bile ocene ključnih delavk o uspešnosti dela, ki so ga opravljale, in sicer merjeno skozi tri pokazatelje, ki jih združuje **PREGLEDNICA 10**:

- Prvo vprašanje je spraševalo po tem, kako delavke ocenjujejo kakovost sodelovanja med stanovalcem in sabo.
- Drugo je spraševalo po tem, ali je delavka opazila kakšne spremembe v osebnem razvoju stanovalca (kar je bilo natančneje opredeljeno takole: Tu ocenjuješ razvoj njegovih kompetenc, samozavesti, motivacije, vedenjskih vzorcev in navad, ki bi ga lahko pripravljale ali usposabljale za samostojno življenje, ki NE bi bilo na cesti in ne na brezdomski način.).
- Tretje pa je spraševalo, če je delavka opazila kakšne spremembe v življenjski situaciji stanovalca (kar je bilo bolj natančno opredeljeno takole: Tu ocenjuješ njegovo zunanjo življenjsko situacijo, ki obsega urejenost njegovih dokumentov, urejenost zdravstvenega zavarovanja, urejenost dolgov, urejenost na področju sojenj in kazni, urejenost odnosov s starši oz. družino,

urejenost financ, tudi denarne socialne pomoči ali pokojnine, stanovanjsko področje – ali ima vložene prošnje za bivalno enoto, urejenost delovnega področja – ali je kam vključen delovno, tudi v javna dela, rehabilitacijo itd.).

PREGLEDNICA 10: *Ocene ključnih delavk o treh pokazateljih uspešnosti programa nastanitvene podpore (N=115)*

ocena sodelovanja		ocena osebnega razvoja stanovalca		ocena življenjske situacije stanovalca	
Bilo je:	%	Smer spremembe:	%	Smer spremembe:	%
zelo slabo	9,6	sprememba na slabše	2,6	sprememba na slabše	3,5
precej slabo	12,2	ni opaziti sprememb	14,7	ni opaziti sprememb	15,7
kar dobro	24,3	nekaj spremembe na bolje	38,8	nekaj spremembe na bolje	28,7
zelo dobro	53,9	očitna sprememba na bolje	44,0	očitna sprememba na bolje	52,2
skupaj	100,0		100,0		100,0

Če pričakujemo, da bi sodelovanje moralo biti vsaj malo dobro in značilnosti na osebnem področju in v življenjski situaciji vsaj malo izboljšane, ter tako usmerimo pozornost le na zadnji dve, bolj pozitivni oceni, vidimo, da so deleži oseb, pri katerih najdemo pozitivne vrednosti teh pokazateljev, 78,2 %, 82,8 % ter 80,9 %. In obratno: da so ključne delavke opazile odsotnost treh pozitivnih pokazateljev pri 21,8 %, 17,3 % ter 19,2 % oseb, vključenih v program nastanitvene podpore. Je kozarec na pol poln ali na pol prazen? Ob tem je treba opozoriti, da je v opisu konceptov delovanja društva Kralji ulice jasno zapisano, da njihovi delavci verjamejo v politiko malih korakov in postavljanja realistično dosegljivih ciljev ter v načelo nudenja podpore ljudem tam in od tam, kjer se trenutno nahajajo. To pa ni mišljeno samo v geografskem smislu, ampak tudi osebnostnem in socialnem.

SKLEPI

Programi nastanitvene podpore za brezdomne so se v desetih letih oz. v obdobju od junija 2008 do leta 2020 tudi v Sloveniji dobro uveljavili. Take programe izvajajo v glavnem nevladne organizacije, doslej v največji meri in najdlje društvo Kralji ulice, pri čemer so se razvile tri oblike teh programov:

- a. nastanitvena podpora osebam v stanovanjskih enotah, ki jih najema ali zagotavlja društvo in vanje nastanjuje brezdomne osebe za določen ali nedoločen čas na osnovi pogodbe med društvom in stanovalcem o vključitvi v program;
- b. nastanitvena podpora osebam v bivalnih enotah ali neprofitnih stanovanjih, ki jih osebam dajejo v najem stanovanjski skladi, društvo pa je izvajalec celovite psihosocialne in nastanitvene podpore tem osebam, predvsem z namenom, da se najemne pogodbe s temi osebami ne bi – zaradi »krivdnih razlogov« – prekinile in stanovalci deložirali. Formalni mandat za to delo je določen v pogodbah med stanovanjskim skladom in izvajalcem podpore; ta dejavnost se praviloma imenuje »antiodeložacijska«;
- c. nastanitvena podpora osebam, ki najemajo nastanitvene enote na odprtem trgu in ki jim društvo nudi vsestransko podporo brez sklenitve kake posebne pogodbe v okviru svojega splošneje zastavljenega terenskega dela; taka podpora je potencialno najbolj nizkopražna, brezdomnih oseb na noben način pogodbeno ne obvezuje in torej tudi ni časovno nikakor opredeljena ali omejena.

V tem prispevku evalvirava deset let delovanja programa, ki sodi v prvo od zgoraj opisanih treh oblik.

Rezultati evalvacije so precej podobni tistim, ki so se nanašali na obdobje prvih štirih let izvajanja programa (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012). Lahko bi jih povzeli takole:

- Za določen del populacije brezdomnih (do dve tretjini) sodelovanje v programu nastanitvene podpore pomeni korak ali več korakov naprej, torej stran od bivanja »na cesti« oz. v negotovih in ogrožajočih nastanitvah ter v smeri nastanitvenega pa tudi delovnega in siceršnjega aktiviranja. Pri ocenjevanju tega, kako veliki so ti koraki, je treba biti realističen in upoštevati – velikokrat izjemno obremenjujočo – življenjsko zgodovino brezdomnih oseb ter njihovo (podobno pogosto omejujoče) zdravstveno stanje.
- Za nekoliko manjši del brezdomnih (morda petino populacije) velja, da bi potrebovali nastanitvene programe še nižjega praga, torej možnosti razmeroma varne in trajne nastanitve v okoljih, ki bi bila do njih manj zahtevna v smislu vedenjskih standardov in drugih pričakovanj. Ker gre pri tej skupini za osebe z večjimi potrebami po podpori, bi morali biti ti programi tudi kadrovsko bolj podprti.
- Za preostali del populacije morda velja, da je smiselno nadaljevati z njihovo vključenostjo v obstoječi sistem nastanitvene podpore tudi po prvotnem obdobju leta in pol ter iskati nove možnosti za njihovo vključitev v delovne in socialne mreže oz. za njihovo aktivacijo. Izkušnja namreč uči, da je zelo težko napovedovati dolgoročno uspešnost programa za posamezne osebe, vendar pa dolgoročno in vztrajno nudenje podpore prinaša dobre rezultate za praktično vse vključene osebe.
- Kar se tiče kadrov oz. izvajalk nastanitvene podpore, velja, da se jim pretežno zdi podporno delo smiselno, sodelovanje z brezdomnimi osebami večinoma mogoče in koristno. Treba pa se je zavedati, da kakovostno nastanitveno podporno delo zahteva izjemno fleksibilnost ter v pogojih »odprtega« terenskega dela tudi inovativnost in samostojnost v soočanju z mnogimi vidiki negotovosti v tem delu. Tako strokovno delo je lahko zato zelo obremenjujoče ter zato tudi kadri potrebujejo veliko podpore, izobraževanja in drugega podpornega

spremljanja (med drugim dela v parih, kakovostne in redne supervizije in intervizije, timskega dela itd.), sploh če želimo omogočiti strokovno rast kadrov in napredek v razvoju programov.

Splošnejši zaključki iz te in prejšnjih evalvacij pa so:

- Za uspešnejše delo bi potrebovali več samostojnih nastanitev, torej takih, kjer bi ena oseba bivala v samostojni stanovanjski enoti. Nastanitve v sobivanju močno povečajo možnost konfliktnih situacij ter so pretežno neprimerne za osebe s povečanimi potrebami po podpori (predvsem osebe z bolj izraženimi duševnimi stiskami in motnjami).
- Število brezdomnih močno presega število kapacitet v programih nastanitvene podpore. Čakalne dobe za dodelitev bivalnih enot so povsem neprimerno dolge. Če želimo s programi nastanitvene podpore zmanjševati obseg brezdomstva, je nujno treba zagotoviti boljšo dostopnost stanovanjskega fonda za brezdomne.
- Kot ključno v uspešnem nastanjevanju brezdomnih se je izkazalo boljše sodelovanje in delovno partnerstvo med javnimi stanovanjskimi skladi in izvajalci nastanitvene podpore (ki so pretežno nevladne organizacije). Na tem področju že obstajajo dobre izkušnje in bi bilo mogoče doseči še veliko izboljšav in širitev obsega dejavnosti.
- Ker je eden od glavnih razlogov za izključevanje oseb iz dodeljenih stanovanjskih enot in programov podpore neplačevanje stanovanjskih stroškov, je treba nujno vzpostaviti nove vire subvencioniranja nastanitev ter izboljšati uporabo obstoječih virov. Ob tem je treba opozoriti, da če se bo splošna ekonomska situacija v družbi slabšala (npr. povečevanje brezposelnosti, večanje socialnih razlik, slabša dostopnost zdravstvenega sistema itd.), lahko pričakujemo tudi povečevanje obsega brezdomstva in povečan pritisk na programe nastanitvene podpore (kakor tudi povečane potrebe po nujnih kriznih nastanitvah).

Kot posebno ugotovitev navajava povečan delež žensk med osebami, ki se vključujejo v programe nastanitvene podpore, in s tem deloma povezan nov pojav brezdomnih družin oz. oseb z otroki v programih nastanitvene podpore. V evalvaciji prvih štirih let programa smo našli le 12,5 % žensk med vsemi vključenimi, v pričujoči »desetletni« evalvaciji pa smo našli kar dvakrat večji delež žensk, torej 25 %. V prejšnji evalvaciji nismo našli vseljenih brezdomnih družin (oz. staršev z otroci), v tokratni evalvaciji pa jih je bilo deset. Člani teh družin, ki so bili vključeni v program nastanitvene podpore, so v obdobju desetih let pomenili že 24 % vseh vključenih v program. Gre torej za razmeroma zelo hitro nastalo in obsežno razliko v sestavi vključenih, ki priča o podobno hitrem slabšanju možnosti ranljivih družin oz. podskupin prebivalstva.

Izkušnje strokovnega podpornega dela z družinami kažejo, da gre pri tem delu – v primerjavi z delom s samskimi odraslimi osebami – deloma za podobne splošne vsebine in pristope, v veliki meri pa tudi za drugačne vsebine podpore, drugačne življenjske stiske in probleme, drugačne strokovne in etične dileme, za drugačne potrebne kompetence strokovnih delavk ter za drugačne potrebe po medinstitucionalnem povezovanju in sodelovanju. Vsa ta tematika sicer ni bila predmet te evalvacije niti ne fokus tega prispevka, vseeno pa meniva, da bi bilo za delo z brezdomnimi družinami potrebno in smiselno razvijati posebne, deloma drugačne programe in pristope dela, ki bi jih bilo smiselno tudi uokvirjati v posebne sheme financiranja.

LITERATURA

- A home of your own. Housing first and ending homelessness in Finland.* (2017). Keuruu: Y-foundation.
- Cerar, M., Kozar, M. in Dekleva, B. (2013). MODEL A: nastanitveno podporno delo z osebami, ki živijo v bivalnih enotah, katerih najemnik je društvo Kralji ulice. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene* (str. 47–53). Ljubljana: Društvo Kralji ulice.
- Debenjak, K., Košan, H. in Prosen, P. (2013). Udomačevanje skupnega prostora v hiši na robu mesta. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in*

- varne nastanitve za stanovanjsko izključene* (str. 78–83). Ljubljana: Društvo Kralji ulice.
- Dekleva, B. (2014). Nastanitvena podpora v funkciji povečanja dostopnosti varnih in trajnih nastanitev za brezdomne: pilotska evalvacija projekta. *Socialna pedagogika*, 18(1/2), 1–23.
- Dekleva, B. (2018). Razvoj in izvajanje "antideložacijskega" programa. *Socialno delo*, 57(1), 5–25.
- Dekleva, B. (2019). Limits to housing inclusion. V P. Zgaga (ur.), *Inclusion in education: reconsidering limits, identifying possibilities* (str. 139–159). Berlin: Peter Lang.
- Dekleva, B., Kozar, M. in Razpotnik, Š. (2012). Evalvacija programa nastanitvene podpore društva Kralji ulice po prvih štirih letih delovanja. *Socialna pedagogika*, 16(2), 95–132.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007a). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2007.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007b). Definiranje brezdomstva in merjenje njegovega obsega. *Socialna pedagogika*, 11(1), 1–35.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2009). Evalvacija nespecifične terenske nastavitvene podpore brezdomnim. *Socialna pedagogika*, 13(3), 259–288.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2010a). Evalvacija prvega leta delovanja programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice. *Socialna pedagogika*, 14(1), 1–36.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (ur.). (2010b). *Konferenca o socialni izključnosti, revščini in brezdomstvu*. Ljubljana: UL PEF in Društvo Kralji ulice.
- Kozar, M. (ur.) (2008). *Najprej stanovanje!* Ljubljana: Društvo Kralji ulice.
- Ločniškar, H. (2019). *Pomen skupnostnih prostorov: javne dnevne sobe z vidika uporabnikov*. Magistrsko delo. Ljubljana: UL PEF.
- Rapuš-Pavel, J., Turnšek, N., Poljšak-Škraban, O. in Razpotnik, Š. (2017). Uvajanje prožne podpore otrokom iz ranljivih družin. V M. Sardoč (ur.), I. Žagar (ur.) in A. Mlekuž (ur.), *Raziskovanje v vzgoji in izobraževanju danes* (str. 53–64, 162–163). Ljubljana: Pedagoški inštitut, .
- Razpotnik, Š. (2010). Smernice in predlogi za oblikovanje politik na področju brezdomstva. V B. Dekleva (ur.) in Š. Razpotnik (ur.), *Razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva* (str.

64–71). Ljubljana: Pedagoška fakulteta: Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Razpotnik, Š. in Dekleva, B. (ur.). (2009). *Brezdomstvo, zdravje in dostopnost zdravstvenih storitev* (str. 77–108). Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.

Razpotnik, Š., Košan, H. in Bilčič, I. (2018). Podpora ranljivim družinam in preventivno skupnostno delo kot posebna vidika antideložacijskega dela. *Socialno delo*, 57(1), 43–57.

Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 (ReNPSV13–20). (2013). Pridobljeno s <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP68>.

Strelec, Š., Kozar, M. in Dekleva, B. (2013). MODEL B: nastanitveno podporno delo z osebami, ki so najemniki bivalnih enot. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene* (str. 54–74). Ljubljana: Društvo Kralji ulice.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET OKTOBRA 2020

BREZDOMNE ŽENSKE NA POTI SKOZI INSTITUCIJE

167

HOMELESS WOMEN CYCLING THROUGH INSTITUTIONS

Katarina Rupar, mag. prof. soc. ped.

Kralji ulice, Pražakova 6, 1000 Ljubljana,

katarina.rupar@kraljiulice.org

POVZETEK

Članek se osredotoča na ženske z izkušnjo brezdomstva, še posebej pa na ženske, ki so se na svoji poti skozi institucije znašle v sistemu »vrtljivih vrat«. Članek najprej predstavlja ključna spoznanja o ženskem brezdomstvu, nato pa obravnava koncept »vrtljivih vrat«. V pregledu dosedanjega slovenskega raziskovanja brezdomstva žensk na kratko povzema ugotovitve avtoričinega magistrskega dela na temo izkušenj brezdomnih žensk iz Ljubljane z rezidenčnimi institucionalnimi obravnavami. V zaključku je predlagano omogočanje dostopa do varne namestitve po principu *Najprej stanovanje!* kot pristopa, ki lahko ustavi neuspešno kroženje žensk med institucijami in parcialnimi ponudbami ter konča brezdomstvo za vsaj osem od desetih ljudi.

KLJUČNE BESEDE: *brezdomne ženske, izkušnja nasilja, vrtljiva vrata, Ljubljana, intitucionalno obravnavanje*

ABSTRACT

The paper focuses on women who have experienced homelessness, particularly those who have found themselves caught in the revolving door system when cycling through institutions. Starting with the basic knowledge about homelessness among women, the paper deals with the concept of “a revolving door”. In its overview of the research undertaken in Slovenia on women’s homelessness, it briefly summarizes the findings of the author’s master’s thesis on homeless women’s experience with residential institutional treatment in Ljubljana. In the conclusion, the paper proposes that access to safe accommodation should be ensured in line with the “Housing First” principle, as an approach that can stop women cycling unavailingly through institutions and partial solutions and end homelessness for at least eight out of ten people.

KEYWORDS: *homeless women, experience of violence, revolving door, Ljubljana, institutional treatment*

UVOD

Naključni mimoidoči lahko pred dnevnimi centri za brezdomne zagledajo pisano množico ljudi, med njimi zagotovo tudi peščico žensk, saj med brezdomnimi ljudmi njihovo število narašča (npr. Edgar in Doherty, 2001; Mayock in Bretherton, 2016a) oziroma postajajo vse bolj vidne.

Na brezdomstvo se tradicionalno gleda kot na moški fenomen, ki je zelo viden v javni sferi in ga v največji meri povezujemo s tistimi, ki spijo na prostem ali uporabljajo zavetišča za brezdomne (Edgar, 2001), o brezdomstvu žensk pa največkrat govorimo v kontekstu skritega brezdomstva. Medtem ko slednje sicer označuje poskuse reševanja stanovanjskega problema z začasnim zatekanjem k prijateljem¹, sorodnikom ali k drugim neformalnim stikom (Löf-

¹ Moški slovnični spol se enakovredno nanaša na oba spola, v članku pa ga obče uporabljam zaradi poenostavitve, razen kjer gre specifično za teme žensk.

strand in Quilgars 2016), pa raziskave z Irske pokažejo, da je velik del brezdomnih žensk skrito brezdomstvo doživljalo dolgotrajno in ne zgolj kratek čas (Mayock in Sheridan, 2012a).

Baptista (2010) pojasni, da skrito brezdomstvo žensk med drugim lahko razumemo kot posledico interakcij med stukturami moči (npr. patriarhalnimi odnosi, spolno zaznamovanimi pričakovanji) in poskusi žensk, da bi se izognile vidnemu brezdomstvu, kar v praksi pomeni, da so številne ženske zaradi odsotnosti varne namestitve primorane živeti v nezaželenih odnosih oziroma v situacijah, kjer so podvržene družinskemu in/ali spolnemu nasilju (Enders- Dragässer idr., 2000, v Löfstrand in Quilgars, 2016). Brezdomstvo žensk tako ostane skrito pred javnostjo, s tem pa pogosto neobravnavano tako v praksi kot v akademskem svetu, posledično pa tudi v političnem prostoru (Mayock in Bretherton, 2016a).

Teme spolno opredeljenega brezdomstva in s tem spoznanja o bistveno drugačnem doživljanju brezdomstva žensk namreč šele v zadnjem času v večji meri začenjajo dobivati pozornost raziskovalcev in političnih odločevalcev. Lahko bi rekli, da so brezdomne ženske mesto v akademskem svetu dobile leta 2001 z delom *Women and homelessness in Europe*, ki sta ga uredila Edgar in Doherty. Brezdomstvo žensk sta umestila v kontekst družbenih in ekonomskih sprememb, delo pa prepoznavam kot temeljno predvsem zaradi zbranih nacionalnih poročil posameznih držav članic o brezdomstvu žensk, ki prvič omogočijo vpogled v razširjenost pojava v Evropi.

Naslednji pomemben mejnik za njegovo raziskovanje je bila vzpostavitev mreže za brezdomstvo žensk v Evropi WHEN (*Women's Homelessness in Europe Network*). Cilji mreže, ustanovljene leta 2012, so ozaveščanje o problematiki brezdomstva žensk, omogočanje skupnih mednarodnih raziskav in spodbujanje razprav, ki lahko neposredno vplivajo na politiko in prakso na tem področju. Mrežo trenutno sestavlja petnajst strokovnjakov iz enajstih držav EU, vključno s Slovenijo (WHEN, b. d.), vidni pa so že prvi rezultati sodelovanja. V okviru združenja je namreč leta 2016 izšla knjiga *Women's Homelessness in Europe*, v kateri sta avtorici Mayock in Bretherton zbrali ključne prispevke vodilnih strokovnjakov, ki z

obravnavanjem številnih tem predstavijo najnovejše ugotovitve s področja brezdomstva žensk.

BREZDOMSTVO ŽENSK

SPREMEMBE V OZADJU IN FEMINIZACIJA REVŠČINE

Podoba tipičnega brezdomca (moški, zelo verjetno alkoholik, med štiridesetim in petdesetim letom starosti, s srednješolsko izobrazbo in vsaj desetimi leti delovne dobe), ki sta jo v enem izmed prvih prispevkov o brezdomstvu pri nas naslikala Boškič in Zajc (1997), v današnjem času ni več aktualna. Med brezdomnimi, ki so sicer vse prej kot enotna skupina, kot rečeno, narašča število žensk (Dekleva in Razpotnik, 2007; Edgar in Doherty, 2001; Mayock in Bretherton, 2016a).

Tradicionalno so ženske do stanovanj dostopale s poroko, pri čemer je moški skrbel za vzdrževanje doma, same pa so prevzemale vloge odvisnih žena, mater in skrbnic (Järvinen, 1993a; Kristensen, 1994; Watson, 1999, vse po Doherty, 2001). Dandanes v Evropi po Doherty (2001) večinoma ni več tako, saj so ženske v iskanju finančne in osebne neodvisnosti v zadnjih tridesetih letih progresivno in hitro vstopale na trg dela, za kar je zaslužno feministično gibanje, ki je ženske spodbudilo k izzivanju in spreminjanju tradicionalnih družinskih odnosov ter vlog (Edgar in Doherty, 2001; Löfstrand in Quilgars, 2016; Watson, 2000).

Kljub temu je prehod iz »varnega zavetja« doma na »svobodo«, ki jo predstavlja trg dela, močno povezan s feminizacijo revščine, ki mnoge ženske izpostavlja nevarnostim brezdomstva (Millar in Glendinnings, 1989; Agee in Walker, 1990, vse po Doherty, 2001). Edgar in Doherty (2001) feminizacijo revščine označita kot stanje, ki spodbuduje zmožnost številnih žensk, da bi same vzdrževale lastna gospodinjstva. Pri tem Edgar (2001) navaja, naj bi gospodinjstva, ki jih vodijo ženske, predstavljala več kot tretjino vseh gospodinjstev v Evropi, ter razloči tri oblike:

- samske ženske delovno aktivne starosti, ki živijo same,
- starejše, upokojene samske ženske,
- matere samohranilke.

Vse več žensk sicer zaključuje vse višje stopnje izobraževanja (z vse boljšim uspehom), vendar pa se ta visoka raven formalne izobrazbe ne odraža v zaposlitvah in položajih, ki jih kasneje zasedajo (Baptista, 2010; Ule in Šribar, 2008). V primerjavi z moškimi so po Zaviršek (1994) ženske na trgu dela manj konkurenčne, s čimer se strinja tudi Doherty (2001), razloge za to pa prepozna predvsem v prekinitvah kariere zavoljo materinstva, ki se odražajo v pomanjkanju znanja in potrebah po dodatnih usposabljanjih. Baptista (2010) dodaja, da so poleg tega za zaposlovanje žensk po vsej Evropi zelo značilne nizke plače, brezposelnost in vztrajna poklicna segregacija ter diskriminacija, Muehlberger (2000, v Edgar, 2001) pa izpostavlja še problematičen obstoj plačne vrzeli med spoloma. Edgar (2001) nadaljuje, da povečane možnosti zaposlitve le delno ublažijo dovzetnost žensk za revščino, saj je feminizacija revščine povezana tudi s sovpadanjem povečanja števila žensk na trgu dela na eni in izpodrivanjem standardnih pogodb s koncepti fleksibilnega dela na drugi strani.

Drug segment sprememb, ki po mnenju številnih (npr. Edgar in Doherty, 2001; Watson, 2000) še posebej ogrožajoče deluje na ženske z avtonomnimi gospodinjstvi in ženske nasploh, je povezan z demografsko tranzicijo. Začeni na severu Evrope so demografske spremembe, kot so na primer podaljševanje življenjske dobe, razlike v umrljivosti žensk in moških, staranje in neplodnost, pripomogle k oblikovanju alternativnih razmerij. Sočasno s tem se je od leta 1960 naprej spreminjala narava diadičnega odnosa med moškimi in ženskami, spremembe pa so se odražale v odloženih porokah, spremenjenih načinih sobivanja (living-apart-together²) pa tudi v naraščanju števila ločitev in razhodov (prav tam). Švab (2001) to poimenuje družinska pluralizacija in navaja, da pri tem ne gre le za razširitev družinskih oblik, temveč tudi za razširitev življenjskih potekov in življenjskih stilov. Soobstoj različnih oblik in načinov

² Oblika razmerja, kjer par v intimnem razmerju živi na ločenih naslovih.

družinskega življenja je tako posledica odločitev posameznikov (in ne vnaprej določenih konvencionalnih struktur), zato so se s tem pojavile netradicionalne oblike gospodinjstev, kot so recimo enostarševske družine, enočlanska gospodinjstva, žensko centrirana gospodinjstva (Doherty, 2001), gospodinjstva brez otrok, reorganizirane družine (Reener, 1997) in istospolne družine (Švab, 2001). Doherty (2001) navaja, da so stanovanjske potrebe takšnih gospodinjstev drugačne od tradicionalnih, ob čemer Dekleva in Razpotnik (2007) izpostavljata močno naraščanje povpraševanja po majhnih stanovanjih ter pomanjkanje le-teh in posledično rast najemnin.

A osredotočimo se zgolj na stanovanjsko situacijo žensk. Edgar (2001) navaja, da je ekonomski status gospodinjstev, ki jih vodijo ženske, ključnega pomena za njihovo izpostavljenost tveganju brezdomstva, poudarja pa, da je oblikovanje in vzdrževanje avtonomnega gospodinjstva odvisno tudi od tega, v kolikšni meri sistemi socialne zaščite podpirajo njihove stanovanjske potrebe. Po Watson (2000) imajo namreč ženske zaradi marginalizacije na trgu dela na stanovanjskem trgu nizko kupno moč; različni avtorji (Gilroy in Woods, 1994; Pascall, 1997, vse po Edgar, 2001) trdijo, da ženske stanovanja večinoma najemajo. Doherty (2001) razlaga, da zaradi nizkih prihodkov in prekarnih oblik zaposlitev nimajo možnosti najema kredita ter so spričo tega za dostopanje do gotovih namestitvev neproporcionalno odvisne od stanovanjskih skladov oziroma podpore s strani države.

SPOL IGRA POMEMBNO VLOGO, A BREZDOMNE ŽENSKÉ NISO HOMOGENA SKUPINA

Ugotovitvi, da spol brezdomstvu doda pomembno dimenzijo in da se brezdomstvo žensk močno razlikuje od brezdomstva moških, nista novi (Edgar in Doherty, 2001), kljub temu pa so raziskave na področju brezdomstva šele pred časom začele vključevati in se osredotočati izključno na izkušnje žensk (npr. Baptista, 2010; Mayock in Sheridan, 2012a; Reeve, Goudie in Casey, 2007). Kot rečeno, brezdomstvo žensk tako ni bilo nevidno le v vsakdanjem, temveč tudi v akademskem svetu (Mayock in Bretherton, 2016a).

V veliki meri je brezdomstvo žensk ostalo neopazno zaradi posebne stigme, povezane z žensko brez bivališča (Wardhaugh, 1999, v Mayock in Bretherton, 2016a; Zaviršek, 1994). Ta stigma je v evropskem in zahodnem kulturnem prostoru posledica neodobravanja posameznice, ki se odmika od sprejemljive vloge ženske. Ženska, ki ni žena, mati ali negovalka oziroma skrbnica, predstavlja obliko odklona ne glede na svoje ostale značilnosti ter navkljub sočasni stiski in potencialnemu položaju žrtve. Pred očmi javnosti zato ženske, ki se soočajo z brezdomstvom, izginejo v institucionalne prostore (npr. zavetišča) ter se pri iskanju strehe nad glavo pogosto zanašajo na negotove dogovore z znanci, prijatelji ali družino (Wardhaugh, 1999, v Mayock in Bretherton, 2016a). Kljub temu da se je po Löffstrand in Quilgars (2016) v zadnjih tridesetih letih spoj pojmov, kot so dom, družina, ženska, razrahljal, se na brezdomstvo žensk še vedno gleda skozi prizmo anomalije, saj Caine idr. (1999, v Watson, 2000) navajajo, da problemi diskriminacije, zatiranja in zlorabe žensk nikakor niso bili odpravljeni v celoti.

Drugi razlog, da brezdomstvo pogosto povezujemo zgolj s podobami samskih moških, je precej manj abstrakten. Spanje na prostem kot ena izmed najbolj vidnih oblik brezdomstva je najpogosteje zastopano s strani moških, zato so naše predstave v splošnem povezane z njimi (Edgar, 2001). Prevladujoče podobe brezdomstva po Mostowska (2016) tako niso nevtralne glede na spol, prav tako pa posledično niso nevtralne socialne politike. Watson (2000) pojasni, da gre pri tem za preplet treh plasti: vidnost/nevidnost, oceno problema in njegovo definicijo, pri čemer vsak posamezen segment določa drugega – če je brezdomstvo opredeljeno v luči moških izkušenj, brezdomstvo žensk postane nevidno. Če je nevidno, ga ne zabeležimo s štetjem in je zato podcenjeno; če ga ne zaznamo kot problem, ne moremo delovati v prid njegovemu reševanju. Loseke (2003, v Löffstrand in Quilgars, 2016) pojasni, da politični odločevalci običajno stremijo k poenostavljenim definicijam, saj je tako lažje začrtati nadaljnje korake, ki po Dekleva in Razpotnik (2007) omogočajo relativno hitro reševanje problematike (oziroma njenega vidnega dela). Ob tem Baptista (2010) navaja, da tipologija ETHOS (Edgar in Meert, 2005, v Razpotnik in Dekleva, 2007) s svojo kompleksnostjo, predvsem pa spričo uveljavljenosti v

mnogih državah, prinaša upanje, da bo brezdorstvo žensk postalo vidnejše tudi na političnih prizoriščih. Ženske namreč večkrat lahko umestimo v kategoriji neprimerno in negotovo (Baptista, 2010; Löfstrand in Quilgars, 2016), zaradi česar so bile pogosto popolnoma spregledane in se je, kot rečeno, ustvarila podoba, da je brezdorstvo problem, ki ga izkušajo zgolj moški.

Čeprav si po Doherty (2001) ženske v soočanju z brezdorstvom številne izkušnje delijo z moškimi, pa njihove izkušnje brezdorstva še dodatno odsevajo podrejen in nepriviligiran položaj, ki ga imajo v družbi, in so zato bistveno drugačne. Neale (1997, v prav tam) navaja, da je pomembno, da med raziskovanjem ali obravnavanjem žensk ne izgubimo vidika teh skupnih, s spolom zaznamovanih izkušenj, poudarja pa, da je pomembno, da ob tem še posebej prepoznavamo različnost žensk in smo občutljivi na kontekst, v katerem se brezdorstvo poraja. Brezdornne ženske torej niso homogena skupina, brezdorstva pa ne doživljajo na enak način zgolj zato, ker so ženske (Bretherton, 2017; Haathela, 2014).

OBSEG BREZDOMSTVA ŽENSK

Čeprav ni moč ugotoviti njihovega dejanskega števila, so avtorji (npr. Edgar in Doherty, 2001; Mayock in Bretherton, 2016a) enotni, da število brezdornih žensk narašča, pri čemer še posebej opozarjajo na porast števila mladih brezdornih žensk in pripadnic različnih narodnih manjšin ali priseljenc (Edgar in Doherty, 2001; Fabian, 2016).

Merjenje ali ocenjevanje obsega brezdorstva nasploh glede na Razpotnik in Dekleva (2007) otežujejo njegova procesnost, mnoštvo oblik, pomanjkanje obstoječih registrov pa tudi stigma, ki spremlja tovrstne odklonske družbene pojave; večinoma je oteženo merjenje brezdorstva povsod v Evropi (Bush-Geertsema, Benjaminsen, Filipovič Hrast in Pleace, 2014). Pridobivanje podatkov o številu brezdornih žensk je še dodatno oteženo zaradi narave skritega brezdorstva, saj ženske večkrat pomoč poiščejo šele, ko izrčrpajo svoje neformalne vire pomoči (Bretherton, 2017; Edgar in Doherty, 2001), pa tudi zaradi definicij samih. Ženske, ki izgubijo dom zaradi nasilja v družini in ki v povezavi s tem pomoč poiščejo

v varnih hišah, so običajno zaznane kot žrtve družinskega nasilja in ne kot brezdomne ženske (Jones idr., 2010; Quilgars in Pleace, 2010; vse po Bretherton, 2017; Baptista, 2010). Kljub temu da tipologija ETHOS kot brezdomne prepozna osebe brez stanovanja in označuje podkategorije, vezane na različne institucije in bivanje v njih (Edgar in Meert, 2005, v Razpotnik in Dekleva, 2007), v Sloveniji in v desetih drugih evropskih državah žensk, nastanjenih v varnih hišah, ne štejemo za brezdomne (Bretherton, 2017). Prav tako so po Edgar (2001) težko dosegljive tudi migrantke, ki jih spremljajo tudi vprašanja legalnosti statusa.

Raziskave kažejo, da so v Evropi podatki o brezdomstvu žensk med sabo v glavnem primerljivi (Edgar, 2001), pri čemer Löfstrand in Quilgars (2016) navajata, da se večina držav loti štetja skupnega števila brezdomcev ter nato oceni delež žensk med njimi. Ta se po najnovjših podatkih giblje med 15 in 41 %, avtorici pa poudarjata, da skoraj vse ocene temeljijo na najbolj vidnih oblikah brezdomstva, kar pomeni, da beležijo le tiste osebe, ki spijo na prostem ali prenočujejo v zavetiščih za brezdomce (prav tam). Pleace (2016a) ob tem opozarja, da ženske v statističnih podatkih lahko umanjajo tudi znotraj kategorije spanja na prostem, saj se, da bi se zavarovale, pogosteje in bolje skrivajo kot moški ter so zato manj vidne. Reeve, Casey in Goudie (2006) izpostavijo dvorezen meč, ki ga tovrstno skrivanje lahko predstavlja; pri poskusu skrivanja pred ljudmi in običajno uporabo nekaterih prostorov (npr. nočnih avtobusov), se ženske lahko nenamerno skrivajo tudi pred službami pomoči, denimo pred terenskimi delavci.

Zadnja primerjalna študija brezdomstva v EU je bila objavljena leta 2014, zajela pa je podatke 15 držav članic v obdobju od leta 2011 do leta 2014. Delež žensk med brezdomnimi je po posameznih državah znašal od 12 do 38 %, najmanj v Španiji (12 %) in Italiji (13 %), največ pa v Franciji (36 %) in na Švedskem (38 %) (Bush-Geertsema idr., 2014).

V Sloveniji ne razpolagamo z natančnimi uradnimi podatki o številu brezdomnih, prav tako ni uradne ocene, kakšen je med vsemi brezdomnimi delež žensk. Vodja dnevnega centra Ines Jaušovec Sodja (osebna komunikacija, 2020) navaja, da je bilo v Ljubljani v letu 2019 med vsemi uporabniki dnevnega centra Društva za pomoč

in samopomoč brezdomcev Kralji ulice 147 žensk, kar predstavlja 28,2 % vseh uporabnikov, a je z upoštevanjem dimenzije nevidnega brezdomstva ta podatek izključno informativne narave in nikakor ne omogoča predstave o dejanski razširjenosti obsega.

POTI, KI ŽENSKÉ PRIPELJEJO V BREZDOMSTVO

Na poti, ki ženske pripeljejo v, skozi in iz brezdomstva, vpliva kompleksna paleta procesov, dogodkov, dejanj in interakcij (Baptista, 2010; Mayock in Sheridan, 2012a). Kot obravnavano uvodoma, Doherty (2001) navaja, da ženske na strukturni ravni ogrožajo:

- izkušnja (relativne)³ revščine, ki je posledica njihovega položaja na diskriminatornem in fleksibilnem trgu dela,
- težave pri dostopanju do dostojnih in cenovno ugodnih stanovanj,
- pomanjkanje ustrezne in zadostne socialne zaščite s strani države, ki v svojih politikah še vedno v veliki meri sledi tradicionalnim oblikam gospodinjestev,

poleg tega pa se v nastajanju brezdomstva prepletajo še številni osebni dejavniki (npr. težave v duševnem zdravju, z nasiljem v družini ...) (Reeve, Goudie in Casey, 2007).

Številne ženske postanejo brezdomne zelo zgodaj, mnoge še pred osamosvojitvijo. O brezdomstvu v mladosti poročajo izsledki raziskave Mayock in Sherdian (2012a): več kot polovica sodelujočih žensk je bila ob prvi izkušnji z brezdomstvom stara manj kot 25 let, 30 % izmed njih celo manj kot 18 let. V povprečju so brezdomne ženske pogosto mlajše kot brezdomni moški (Crinall 1999, Cheung in Hwang, 2004, vse po Haathela, 2014).

Življenjske zgodbe brezdomnih žensk običajno vključujejo travmatične izkušnje (FEANTSА, 2015); Mayock, Parker in Sheridan, (2015b) denimo izpostavljajo, da ženske v splošnem poročajo o dveh

³ Revščina je še eden izmed tistih pojmov, ki jih je težje definirati. Analitiki opredelijo najmanj tri: absolutno, relativno in subjektivno, pri čemer relativno označijo kot neenakost v možnostih. Revščino tako predstavlja odstopanje v smislu »ne-imeti« (Novak, 1994, Bosnič 1996, vse po Šmitek, 2005).

ali več težkih travmatičnih dogodkih v zgodnjih obdobjih svojih življenj. Medtem ko travmo v kontekstu brezdomstva žensk večinoma povezujemo s preteklimi dogodki in izkušnjami (na primer z zlorabami v otroštvu, nasiljem v družini), pa ne smemo pa pozabiti, da je ne nazadnje travmatično tudi samo izkušanje brezdomstva (FEANTSA, 2015; Reeve, Casey in Goudie, 2006).

Nasilje v družini

Glede na Enders-DragAsser (2000, v Edgar, 2001) običajno 4/5 žensk za poglavitni razlog svojega brezdomstva označi probleme v odnosih oziroma njihovo prekinitev. Edgar (2001) pojasni, da prekinitev odnosov lahko pomeni odhod iz primarne družine, beg pred nasiljem v družini, ločitev ali ovdovelost, prevladujoč vtis pa je, da gre najpogosteje za nasilje v družini (FEANTSA, 2015). Ker se nasilje in zlorabe pogosto začnejo že v otroštvu, številni (npr. Mayock, Sheridan in Parker, 2015a; Mayock in Sheridan, 2012a) razlagajo, da lahko nasilje na brezdomstvo vpliva neposredno ali posredno.

V vseh obravnavanih raziskavah (npr. Mayock in Sheridan, 2012a; Moss in Singh, 2015, v Mayock, Bretherton in Baptista, 2016; Reeve, Casey in Goudie, 2006) je delež brezdomnih žensk, ki so izkušale ali izkušajo nasilje v družini, zelo visok – Mayock in Sheridan (2012a) navajata, da je v svojem življenju eno izmed oblik nasilja ali zlorabe doživelo 55 žensk (92 %), pri čemer so številne poročale o večkratnih nasilnih izkušnjah, večina pa je poročala o kombinaciji fizičnega, čustvenega, ekonomskega in spolnega nasilja (Mayock in Sheridan, 2012a; Reeve, Casey in Goudie, 2006).

Meth (2003, v Mayock, Bretherton in Baptista, 2016) opozarja, da brezdomne ženske predstavljajo primer skupine žensk, ki glede nasilja v družini pogosto izstopajo iz splošnih okvirov razumevanja pojava. Raziskave nasilja v družini na področju brezdomstva namreč običajno brezdomstvo obravnavajo kot posledico nasilja v družini in ne kot dejavnik, ki je bil prisoten že pred podvrženostjo nasilju. Ženske, ki so že brezdomne zaradi različnih razlogov (zlasti ekonomskih), lahko predstavljajo skupino, ki jo v analizah družinskega nasilja popolnoma spregledamo (Edgar, 2009 v Baptista, 2010; Meth, 2003, v Mayock, Bretherton in Baptista, 2016).

Nasilje v družini je tako še eden izmed dejavnikov, ki s svojim prepletanjem prispevajo k procesu nastajanja brezdomstva in hkrati ovirajo zmožnost žensk, da bi prekinile z brezdomstvom in pridobile gotovo namestitev (Mayock, Bretherton in Baptista, 2016). Izkušnje nasilja ali zlorabe namreč zmanjšujejo odpornost žensk (FEANTSA, 2015; Mayock in Sheridan, 2012a), škoda, ki jo povzroči podvrženost nasilju, ter posledice prekinitve poteka življenja žensk, ki bežijo pred nasiljem v družini, pa so glede na Bretherton (2017) elementi, ki brezdomstvu žensk dodajajo edinstveno dimenzijo in se bistveno razlikujejo od izkušenj brezdomnih moških.

Brezdomke migrantke

Omeniti velja tudi migrantke⁴, saj v povezavi z brezdomstvom in stanovanjsko negotovostjo slednje poročajo o drugačnih izkušnjah kot ne-migrantke (Fitzpatrick idr., 2012, v Mostowska in Sheridan, 2016), njihovo število pa narašča (Fabian, 2016; FEANTSA, 2012). Brezdomke z migrantskim ozadjem večinoma poročajo o večji stabilnosti in manjši izpostavljenosti travmatičnim dogodkom v času odraščanja, poleg višje izobrazbe pa imajo praviloma tudi več delovnih izkušenj (Fitzpatrick idr., 2012, v Mostowska in Sheridan, 2016; Mayock in Sheridan, 2012b). Vzroki za brezdomstvo med migrantkami so običajno povezani z njihovo socialno-ekonomsko prikrajšanostjo in migracijskim statusom⁵ oziroma omejitvami bivanja; oba dejavnika namreč močno vplivata na dostop do zaposlitve, storitev socialnega varstva, različnih programov pomoči itd. (Mayock, Sheridan, in Parker, 2012). Kot oviro pri zagotavljanju namestitev so raziskave dokumentirale tudi diskriminacijo, rasizem in ksenofobijo, zlasti ko gre za pripadnike etničnih manjšin (Edgar idr., 2004; Pillinger 2007, vse po Mostowska in Sheridan, 2016; Pleace, 2010).

⁴ Za potrebe tega članka jih bom obravnavala v splošnem pomenu besede – kot posameznice, ki prebivajo v državi, ki ni država njihovega rojstva.

⁵ Pleace (2010) denimo oblikuje tipologijo različnih skupin migrantov v EU, Edgar idr. (2004, v Mayock, Sheridan in Parker, 2012) pa predlagajo hierarhijo ranljivosti, ki pokaže, da brezdomstvo ne ogroža enako vseh migrantov.

(Nevidno) materinstvo

Mayock in Bretherton (2016b) navajata, da je značilnost, ki v številnih evropskih državah najbolj očitno razdeli brezdomne ženske v splošnem, vsekakor pa v točki, ko dostopajo do specifičnih storitev, prisotnost njihovih otrok, ob čemer avtorja Mina-Coull in Tartinville (2001) izpostavljata, da le-to pri tem igra večjo vlogo kot sam status materinstva. Glede na Van den Dries idr. (2016) so namreč po vsej Evropi brezdomne ženske, ki otrok nimajo v svoji oskrbi, prepoznane kot *ženske brez otrok*⁶, kar pomeni, da storitve ne prepoznavajo njihovega materinskega statusa ali se nanj ne odzivajo. Raziskave s Švedske (Löfstrand, 2005a; Rosengren, 2003; Thorn, 2004, vse po Löfstrand in Quilgars, 2016) dokazujejo, da matere niso več obravnavane kot družina in so na novo opredeljene kot ženske brez otrok na točki, ko so otroci nameščeni v rejništvo oziroma izvendružinsko oskrbo ali so zaupani v skrb sorodnikom (Löfstrand, 2005a, v Löfstrand in Quilgars, 2016).

Po podatkih francoske študije sta bili 2/3 vseh brezdomnih žensk, mlajših od 45 let, ki so bile nastanjene v zavetiščih, matere, le da otrok niso imele v svoji oskrbi (Mina-Coull in Tartinville, 2001). Tudi raziskava Mayock in Sheridan (2012a) na Irskem je razkrila, da je več kot 2/3 vseh 60 sodelujočih samskih žensk mater in da so otroci več kot polovice izmed njih bodisi v reji pri sorodnikih bodisi v državni reji; v svoji oskrbi je imelo otroke zgolj 14 žensk (35 %).

Brezdomne ženske z otroki v svoji oskrbi so na področju dodeljevanja socialnih stanovanj pogosto obravnavane prednostno pred ženskami brez otrok in pari brez otrok (Mayock in Bretherton, 2016b). Medtem ko tovrstna prioritizacija zaščiti ženske z otroki in ima tudi dokazano pomembno preventivno funkcijo, pa hkrati potiska na rob ostale ženske, ki se soočajo z brezdomstvom in med katerimi so, kot smo videli, matere tudi številne ostale. Poleg čustvenih posledic, ki izvirajo iz ločitve od svojih otrok, slednje zmanjšuje tudi možnost za zagotovitev namestitve, kar posledično močno znižuje verjetnost ponovne združitve z njimi (prav tam),

⁶ V tuji literaturi (npr. Reeve, Casey in Goudie, 2006) je v uporabi izraz »*single women*«, ki v tem kontekstu označuje ženske brez vzdrževanih otrok in ne partnerski status žensk. Ustrezne slovenske različice ni, zato uporabljam zvezo *ženske brez otrok*.

saj bodo glede na Caton idr. (2007, v Mayock, Sheridan in Parker, 2015a) matere, ki so brez doma več kot eno leto, bolj verjetno izgubile skrbništvo nad svojimi otroki.

Izguba skrbništva je sicer pogosto povezana s prestajanjem zaporne kazni (Mayock in Sheridan, 2013, v Van den Dries idr., 2016), uporabo drog in alkohola ali vključenostjo v program zdravljenja odvisnosti, sprejemom v psihiatrično zdravljenje itd. (Hutchinson idr., 2014, v Van den Dries idr., 2016). Poleg tega so lahko matere od svojih otrok ločene tudi ob vstopu v programe, namenjene žrtvam nasilja v družini, kjer je ustaljena praksa, da so starejši otroci moškega spola nameščeni drugje (David idr., 2012; Paquette in Bassuk, 2009; Wolf idr., 2006, vse v prav tam).

Po Mayock, Parker in Sheridan (2015b) matere ločitev od svojih otrok doživljajo izredno negativno. Avtorice navajajo, da številne ženske ponotranjijo občutke sramu in krivde ter doživljajo velike stiske zaradi stigme neuspelega in pokvarjenega materinstva (prav tam). Po Mina-Coull in Tartinville (2001) so namreč mnoge brezdome ženske, ki so jim bili otroci odvzeti, podvržene stigmatizirajoči oznaki slaba mati, ki jih vodi v nadaljnjo marginalizacijo. To oznako pogosto še posebej krepí tudi vedenje, ki dodatno izziva (spolne) stereotipe, kakšna naj bi bila »dobra« mati: uporaba alkohola in drog, vulgarnost, nasilje (prav tam). Van den Dries idr. (2016) navajajo, da mnoge matere izpostavljajo željo po podpori, ki bi jim pomagala pri vzpostavljanju odnosov s svojimi otroki in omogočila ponovno združitve z njimi, Reeve, Casey in Goudie (2006) pa dodajajo, da je to pogosto eden izmed njihovih ključnih motivacijskih dejavnikov na poti do sprememb.

TELESNO ZDRAVJE

Raziskave na področju zdravja brezdomnih žensk so zaradi raznolikosti v nastavkih, zajeti populaciji in raziskovalnih metodah slabše primerljive, kljub temu pa razpoložljivi podatki povsod kažejo, da je njihovo fizično zdravje slabo (Wolf, Anderson, van den Dries in Filipovič Hrast, 2016). V ospredju so povečani dejavniki tveganja za srčno-žilni sistem (zvišan krvni tlak, zvišan krvni sladkor, čezmerna telesna teža), težave s kostmi (artritis), težave z dihali

(kronični bronhitis, astma) ter spolno prenosljive okužbe in bolezni (prav tam).

Poleg teh – lahko bi rekli splošnih in ne-spolno zaznamovanih – težav avtorji (Gelberg idr., 2004, v Wolf idr., 2016; Mayock in Sheridan, 2012a) izpostavljajo, da imajo brezdomne ženske številne specifične zdravstvene potrebe, ki jih je treba obravnavati drugače kot zdravstvene potrebe brezdomnih moških; gre za potrebe, povezane s kontracepcijo, nosečnostjo in materinstvom in tudi z nasiljem v družini.

Glede na Maguire in Semancik (2016) se pogosto srečujejo s težavami pri načrtovanju in nadziranju svojih nosečnosti. Slabša dostopnost kontracepcijskih sredstev, nejasnost glede plodnosti pa tudi seksualna viktimizacija in hrepenenje po intimnosti vplivajo na to, da so stopnje nezaželene nosečnosti med brezdomnimi ženskami zelo visoke, brezdomstvo pa je v času nosečnosti še posebej problematično. Noseče brezdomke imajo večje tveganje za različne zaplete, vključno s predčasnim porodom in premajhno telesno težo novorojenčkov, čemur botrujejo slaba prehrana, okrnjena prenatalna oskrba, stres, v mnogih primerih pa tudi izpostavljenost nasilju (prav tam). Ob tem Reeve, Casey in Goudie (2006) navajajo, da težave v reproduktivnem zdravju, denimo splavi, mrtvorojenost otrok itd., močno vplivajo na življenje žensk. Opozarjajo, da so njihove stiske ob tem pogosto precej manj očitne (kot na primer stiske, povezane z nasiljem v družini ali uporabo drog in alkohola).

DUŠEVNO ZDRAVJE

Z enakimi problemi omejene primerljivosti študij o telesnem zdravju se srečujejo tudi raziskave o duševnem zdravju brezdomnih žensk, pri čemer avtorice Wolf idr. (2016) kot oviro še posebej izpostavljajo manko poenotene oziroma standardne definicije duševnega zdravja. Razpoložljivi podatki kljub temu kažejo nesorazmerno visoke stopnje težav, med drugim simptome depresije, depresivne motnje, posttravmatske stresne motnje in shizofrenije, poleg tega pa tudi veliko pojavnost samomorilnih misli in poskusov samomora (prav tam).

Reeve, Casey in Goudie (2006) opozarjajo, da poleg teh, pogosto v psihiatričnih okoljih naslovljenih težav ne smemo zane-mariti dejstva, da brezdomstvo na duševno zdravje žensk vpliva tudi bolj subtilno; vpliva na to, kako dojemajo same sebe, na njihov občutek lastne vrednosti in na njihovo identiteto. Avtorice poročajo, da so številne ženske v soočanju z brezdomstvom poskušale ohraniti identiteto iz časa pred brezdomstvom; poskušale so ohraniti svoj ponos in občutek lastne vrednosti ter se glede na to (ne) posluževale določenih preživetvenih strategij (na primer v primeru hude lakote niso brskale po smetnjakih) (prav tam).

UPORABA DROG IN/ALI ALKOHOLA

Raziskave pokažejo relativno visoko razširjenost uporabe drog in alkohola med brezdomnimi ženskami. V raziskavi Mayock in Sheridan (2012a) je o trenutni ali pretekli uporabi drog in/ali alkohola poročalo 60 % žensk. V primerjavi z ženskami z varnimi namestitvami so Wenzel idr. (2004, v Wolf idr., 2016) ugotovili, da so ženske, ki spijo v zavetiščih za brezdomne, trikrat bolj verjetno uporabljale droge v zadnjih 12 mesecih ter da so 13-krat bolj verjetno razvile odvisnost od drog ali alkohola.

Povečana uporaba drog in/ali alkohola je glede na Mayock, Sheridan in Parker (2015a) namreč lahko eden izmed mogočih vzrokov za brezdomstvo, lahko pa je tudi posledica življenja na ulici ali v zavetiščih za brezdomce ter posameznicam predstavlja sredstvo za soočanje s trenutnim položajem.

Čeprav FEANTSA (2015) navaja, da med moškimi in ženskami obstajajo razlike v vzorcu uporabe substanc, pri čemer bodo ženske manj verjetno uživale alkohol, bolj verjetno pa bodo uporabljale droge, mnogi avtorji (Torchalla idr., 2009; Tucker idr., 2005, v Wenzel idr., 2009; Wolf idr., 2016) tudi alkohol uvrščajo med najpogosteje uporabljane substance. Poleg tega raziskave v različnem vrstnem redu po pogostosti največkrat navajajo uporabo heroina, (crack) kokaina, kanabisa (Torchalla idr., 2009; Tucker idr., 2005, v Wenzel idr., 2009; Wolf idr., 2016) in tudi sedativov (Wolf idr., 2016), amfetaminov ter metamfetaminov (Nyamathi, 2008, v Wenzel idr., 2009).

Wright in Topkins (2006, v Wolf idr., 2016) navajata, da so razlike v uporabi drog/alkohola prisotne tudi glede na različne podskupine med brezdomnimi ženskami. Kot najbolj ranljive različni avtorji izpostavijo mlade ženske, ženske brez otrok, ženske, ki jih uvrstimo v kategorijo brez strehe, dolgotrajne brezdomke in spolne delavke (Arangua idr., 2005; Hwang idr., 2013, vse po Wolf idr., 2016). Slednje tudi sicer poročajo o težjih vzorcih uporabe drog; Burnette idr. (2009, v Sallmann, 2010) navajajo, da so v centrih za zdravljenje odvisnosti ženske z izkušnjo prostitucije poročale o pogostejši uporabi drog in alkohola ter da so glede na Burnette idr. (2008, v Sallmann, 2010) bolj verjetno kot ženske, ki se niso prostituirale, uporabljale crack (oblika kokaina, ki ga je možno kaditi), intravenske droge ali da so uporabljale vsaj tri droge hkrati.

PROSTITUCIJA

Glede na May idr. (2007, v McNaughton in Sanders, 2007) je brezdomstvo žensk pogosto povezano tudi s prostitucijo. V pregledu profilov spolnih delavk v petih mestih v Združenem kraljestvu sta Hester in Westmarland (2004, v prav tam) ugotovila, da je bilo v vzorcu 210 žensk 19 % brezdomnih, 20 % žensk jih je bivalo pri družini ali prijateljih, nadaljnjih 5 % pa jih je imelo negotovo nastanitev, ob čemer naj spomnim, da glede na tipologijo ETHOS (Edgar in Meert, 2005, v Razpotnik in Dekleva, 2007) slednje prav tako lahko uvrstimo med brezdomke.

Avtorice Reeve, Casey in Goudie (2006) poročajo, da ženske, vključene v njihovo raziskavo, niso sodelovale v nezaželenih spolnih odnosih zgolj zaradi denarja, temveč je bil pogosto njihov glavni namen tudi zagotavljanje namestitve, kar se v okviru brezdomstva glede na Watson (2011) razume kot seks za preživetje (ali transakcijski seks, seks za usluge, oportunistična prostitucija). Običajno je seks za preživetje predstavljen kot ena izmed strategij, ki se jih je mogoče poslužiti za dostop do osnovnih življenjskih potreb (hrana, nastanitev) in za dostop do drog (FEANTS, 2015; Flowers, 2001, v Watson, 2011), ženske pa navajajo, da so v intimnih odnosih sodelovale tudi zaradi fizične zaščite in čustvene varnosti

ter stabilnosti. Primeri, kjer je bil motivirajoč zgolj en dejavnik, so bili redki (Watson, 2011).

INSTITUCIONALNI VIDIK BREZDOMSTVA ŽENSK

IZKUŠNJE ŽENSK Z INSTITUCIJAMI

Ko je na področju brezdomstva govora o institucijah, so v literaturi (npr. Mayock, Sheridan in Parker, 2015a, 2015b; Reeve, Goudie in Casey, 2007) povečini zajete iste institucije – zapori, splošne in psihiatrične bolnišnice, centri za zdravljenje odvisnosti od drog in alkohola in zavetišča. Reeve, Goudie in Casey (2007) navajajo, da je skupni faktor teh institucionalnih okolij nastanitev, ki pa je deloma naključna, saj je večinoma v ospredju odziv na druge potrebe, ki so povezane z dejavnostmi zdravljenja, rehabilitacije, kaznovanja, detoksifikacije (DeVerteuil, 2003).

Mayock, Sheridan in Parker (2015a) so podrobno proučile biografije žensk, ki so sodelovale v raziskavi Mayock in Sheridan (2012a), in oblikovale tipologijo njihovih izhodov iz programov za brezdomne. Po dolgih obdobjih prehajanja med različnimi zavetišči so namreč ženske na različne načine poskušale prekiniti z bivanjem v njih, pri čemer so odhodi iz zavetišč v druga institucionalna okolja (to je v institucije, ki niso posebej namenjene brezdomnim) predstavljali največje število njihovih izhodov, ki pa so bili praviloma začasni, saj so se ženske prej ali slej vrnile v brezdomstvo.

Za mnoge ženske so glede na Mayock, Sheridan in Parker (2015a) odpusti iz teh institucionalnih okolij predstavljali kritično točko ranljivosti, na kar tudi sicer opozarjajo številni strokovnjaki. Ob tem pogosto izpostavljajo odpuste iz zaporov (Mayock in Sheridan, 2012a; Reeve, Casey in Goudie, 2006, 2007) pa tudi prehode iz izvendružinske oskrbe (Mayock in Sheridan, 2012a). Naj spomnim, da je FEANTSA odpuste iz institucije brez zagotovljene namestitve identificirala kot enega izmed bolj dosegljivih in vidnih deležnikov spremembe na področju oblikovanja strategij za končanje

brezdomstva ter zadala cilj, naj nihče ne zapusti institucionalne obravnave brez možnosti za namestitev (Dekleva in Razpotnik, 2010).

UČINEK VRTLJIVIH VRAT

Avtorice navajajo, da so se sčasoma ženske, ki so pogosto bivale v institucijah, kot so zapor, bolnica ali rezidenčni programi za zdravljenje odvisnosti, ujele v institucionalni krog (Mayock, Sheridan in Parker, 2015a) oziroma so izkušale učinek vrtljivih vrat. Slednji glede na Roberts (1981, v Razpotnik, 2010) označuje pojav neuspešnega prehajanja od enega stanja ali oblike pomoči v drugo in ga lahko razumemo kot neuspešno kroženje oseb med različnimi parcialnimi ponudbami in institucijami.

Dekleva in Razpotnik (2007) pojasnita, da osebe, ki izkušajo učinek vrtljivih vrat, v programe različnih ponudnikov pomoči vstopajo in jih spet zapuščajo brez pravega napredka ali uspeha, saj so glede na Kvaternik in Grebenc (2008) zaradi različnih težav deležne neusklajenih obravnav in pogosto ostanejo dolgotrajni uporabniki številnih storitev.

Mnoge ženske se z učinkom vrtljivih vrat soočajo, ko želijo poiskati pomoč zaradi nasilja v družini. Storitve na tem področju, na primer varne hiše, namreč pogosto ne želijo sprejemati žensk s težavami v duševnem zdravju (Davis, 2005, v Netto idr., 2009, v Mayock, Bretherton in Baptista, 2016), žensk, ki imajo težave z uporabo psihoaktivnih substanc, ter žensk z izrazito izstopajočimi vedenji (Quilgars in Pleace, 2010, v Mayock, Bretherton in Baptista, 2016). Številne zato končajo v nizkopražnih zavetiščih za brezdomne, v okoljih, ki jih pretežno okupirajo moški in ki niso zadostno opremljeni za njihove specifične potrebe (prav tam). Svetla izjema v Sloveniji je program Varna hiša za uživalke nedovoljenih drog, ki so žrtve nasilja pod okriljem Društva Stigma, ki je edini tovrstni socialnovarstveni program v državi, kjer abstinenca ni pogoj za vstop v varno hišo (Društvo Stigma, b. d.).

Izpostaviti velja tudi položaj brezdomnih migrantk, ki so žrtve nasilja v družini. Ženske za prekinitev kroga odvisnosti od svojih nasilnih partnerjev ter za izhod iz brezdomstva potrebujejo

podporo socialnih politik, do katerih zaradi neurejenega pravnega položaja mnoge ženske migrantke ne morejo dostopati (Mayock, Sheridan in Parker, 2012). Poleg tega pa o obstoječih storitvah na področju brezdomstva ali nasilja v družini pogosto nimajo dovolj informacij ter niso prepričane, če so zavoljo svojega statusa sploh upravičene do tovrstne podpore (Mayock in Sheridan, 2012b).

IZKLJUČENOST IZ STORITEV

Zdi se, da so ženske, ki so zaradi svojih potreb prepoznane kot najranjlivejše, tudi tiste ženske, katerih potrebe bodo najverjetneje ostale neizpolnjene (McNaughton in Sanders, 2007; Reeve, Casey in Goudie, 2006). Aktivna izključitev iz storitev, na katero v povezavi z neizpolnjenimi potrebami opozarjajo Reeve, Casey in Goudie (2006) in primere katerih smo si ogledali, pa ni edina ovira za dostopanje do pomoči in podpore.

Ženske so namreč iz storitev lahko izključene tudi posredno, pri čemer na njihovo posredno izključenost ali slabšo vključenost z neobčutljivostjo in neprimernostjo lahko vplivajo storitve že same po sebi (Fabian, 2016; McNaughton in Sanders, 2007; Reeve, Casey in Goudie, 2006). Kot navaja Fabian (2016), so storitve za brezdomce po Evropi pogosto zasnovane tako, da se odzivajo na potrebe stereotipnega moškega brezdomca in so večkrat bolj ali manj neprimerne za ženske. Številne njihove potrebe namreč izvirajo iz izkušenj nasilja (FEANTSA, 2015; Reev, Casey in Goudie, 2006). Nekatera zavetišča s svojimi pogoji lahko nenamenoma celo ustvarijo okolje, ki proizvaja travmatične izkušnje z npr. podvajanjem moči in nadzora nad ženskami, to je z elementi, ki so jih doživljale v nasilnih odnosih (Fabian, 2016).

Kot primer posredne izključenosti žensk iz služb pomoči Shelter (2002, 2005, v McNaughton in Sanders, 2007) denimo opozarja na izključitev brezdomnih spolnih delavk iz zlasti tistih storitev, ki nudijo nastanitve (varne hiše, zavetišča). Zaradi aktivnosti žensk v nočnem času so jim te storitve nedosegljive, s čimer se krepi njihova marginalizacija in položaj brezdomstva (prav tam).

UPOČASNITI IN USTAVITI UČINEK VRTLJIVIH VRAT

Različni avtorji po Hansen (2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007) navajajo, da lahko pomanjkanje koordinacije med storitvami dodatno pogloblja brezdomstvo, njihova fragmentiranost pa je eden izmed ključnih dejavnikov, ki povzročajo učinek vrtljivih vrat. V povezavi s tem večina študij (Mayock, Sheridan in Parker, 2015a; Mayock in Sheridan, 2012a; Reeve, Casey in Goudie, 2006) poudarja kompleksno naravo ženskega brezdomstva in medsebojno povezanost potreb, ki jih imajo brezdomne ženske s potrebami po podpori na področjih duševnega zdravja, nasilja v družini, uporabe drog, travme in vzorcev (ponovne) viktimizacije. Vse te potrebe ne morejo biti učinkovito naslovljene, če so obravnavane posamično, poleg tega pa FEANTSA (2015) opozarja, da so ženske izjemno izpostavljene izpadu iz sistema socialne zaščite in različnih ponudnikov pomoči. Dodatno Mayock in Bretherton (2016b) opozarjata na odzive številnih storitev, ki temeljijo na percepciji žensk kot nemočnih žrtev, ki jih je treba »popraviti« in jih »pripraviti« na samostojno življenje, ob čemer zanemarjajo njihovo avtonomijo, spregledajo njihova prizadevanja ter ne posvečajo pozornosti njihovim potrebam in močnim točkam.

Poleg večje povezanosti med različnimi akterji podpore, ki omogoča možnost za ustrezne intervencije in s tem upočasnitev učinka vrtljivih vrat (Dekleva in Razpotnik, 2007), avtorji Dekleva, Kozar in Razpotnik (2012) izpostavljajo tudi pomen pristopa *Najprej stanovanje!* (*Housing first!*). Slednji lahko učinek vrtljivih vrat celo ustavi (prav tam). Glede na raziskave iz Amerike, Kanade in Evrope pristop najprej stanovanje običajno konča brezdomstvo in s tem ustavi neuspešno kroženje med parcialnimi ponudbami za vsaj osem od desetih ljudi (Pleace in Bretherton, 2013, v Pleace, 2016b). V ospredju pristopa je glede na Deklevo, Kozar in Razpotnik (2012) namreč trajna in varna nastanitev, ki predstavlja izhodišče za soočanje s katerikoli ostalimi težavami, ki jih imajo brezdomci. Večina brezdomcev z več hkratnimi težavami postavlja potrebe po namestitvi pred potrebe po zdravljenju odvisnosti ali po psihiatrični obravnavi (Nwakeze idr, 2003; Orwin idr., 1999, vse po Sun, 2012), zato ta pristop namestitve ne pogojuje s prenehanjem uživanja

psihoaktivnih substanc in ne zapoveduje jemanja terapije, pa tudi sicer uporabnikom omogoča veliko mero nadzora in izbire (Pleace, 2016b). Dodatno za razliko od drugih pristopov (Tainio in Fredrikson, 2009, v Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012) *Najprej stanovanje!* ne predpostavlja napredovanja od zelo neavtonomnih k vse bolj avtonomnim nastanitvenim oblikam, kar bi uporabnikom ponovno lahko predstavljalo pot po sistemu, temveč zagotavlja takojšnjo, čim primernejšo in trajno nastanitev, ki jo spremlja različnostopenjska kontinuirana strokovna podpora (Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012).

RAZISKOVANJE BREZDOMSTVA ŽENSK V SLOVENIJI

V Sloveniji doslej ni bilo obsežnejšega raziskovanja brezdomstva žensk. V ključnih raziskavah na področju brezdomstva (npr. Dekleva in Razpotnik, 2007; Razpotnik in Dekleva, 2007) so sicer ženske vselej predstavljale manjši del vzorca, narejenih pa je bilo nekaj diplomskih del (npr. Pirec Sansoni, 2011) in magistrskih del (npr. Matić, 2015; Rupar, 2020), ki so se osredotočala izključno nanje. V podpoglavju, ki sledi, na kratko poročam o rezultatih lastnega empiričnega raziskovanja (v okviru magistrskega dela), katerega cilj je bil osvetliti brezdomstvo, kot ga doživljajo ženske, in preko raziskovalnih ugotovitev opozoriti na problematiko učinka vrtljivih vrat oziroma neuspešnega kroženja med različnimi institucijami (Rupar, 2020).

S predhodnim kvantitativnim delom, čigar inštrument je bil anketni vprašalnik, sem najprej skušala prikazati razširjenost institucionalnih obravnav med brezdomnimi ženskami. Anketirala sem 45 žensk, s katerimi sem v obdobju dveh mesecev prišla v stik med delom v dnevnem centru društva Kralji ulice ali med izvajanjem terenskega dela po Ljubljani. Ugotovila sem, da imajo ženske z bivanjem v institucijah različno veliko izkušenj. Tri niso bile rezidenčno obravnavane v nobeni od 15 analiziranih (oz. vnaprej ponujenih) institucij, ena je bila kar v 9 različnih institucijah, največ žensk (13) je bivalo v dveh oblikah rezidenčnih institucij. Nobena izmed

žensk ni bila v več kot 9 institucijah. Največ žensk je imelo izkušnje z dolgotrajnejšim bivanjem v bolnišnici (17), nato z bivanjem na psihiatriji (16), z varno hišo za uživalke nedovoljenih drog (12), podaljšanim bivanjem v porodnišnici (11) in zaporom/priporom (11), najmanj pa z bolnišničnim zdravljenjem od alkohola (3) in mladinskim kriznim centrom (5).

Analiza je pokazala statistično pomembne razlike glede na povprečno starost žensk, ki imajo izkušnje z več ali manj institucijami – ženske, ki so bile v dveh ali več institucijah, so v povprečju osem let mlajše od tistih, ki so imele izkušnje z bivanjem v le eni instituciji ali pa take izkušnje niso imele. Rezultati, ki jih je bilo sicer spričo majhnih numerusov potrebno jemati s precejšnjo mero zadržanosti, podkrepijo ugotovitev, da ima generacija mlajših brezdomnih žensk, ki so brezdomstvo doživele zelo zgodaj in katerih pot bistveno zaznamuje uporaba psihoaktivnih substanc, v primerjavi s starejšimi ženskami znatno bolj kaotična življenja, kompleksnejše potrebe in – kot rečeno – več institucionalnih obravnav.

V osrednjem kvalitativnem delu naloge sem se s pomočjo intervjujev poglobila v pripovedi o življenju štirih žensk. Ugotovila sem, da so si za časa življenja na cesti delile nekatere skupne izkušnje, pri čemer zlasti izstopajo izkušnje nasilja. Nasilju so bile pogosto podvržene, še preden so postale brezdomne, kasneje pa so ga doživljale s strani znancev in neznancev na ulici pa tudi s strani partnerjev, a intimnopartnersko nasilje je ostalo zamolčana tema, o kateri niso bile pripravljene govoriti. O številnih izkušnjah nasilja so poročale v kontekstu prostitucije, ki so jo prakticirale vse štiri in ki so jo pogosto izpostavljale kot izredno tvegano in nevarno, v času, ko so bile na ulici, pa so nasploh prevladovale pripovedi doživljanja spolnega nasilja. Pomembna so tudi spoznanja, da so nasilje nad njimi izvajale institucije – pri tem imam v mislih tako prisilne obravnave (hospitalizacije na psihiatriji, prestajanje kazni zapora) kot tudi postopanje institucij (neukrepanje ob prijavi nasilja, spolno nadlegovanje s strani uradnih oseb iz vrst policije, potek zdravljenja na psihiatriji).

Ženske so bile v času svojega soočanja z brezdomstvom sicer deležne ogromno obravnav. Ugotavljam, da so v nekatere institucije odhajale na lastno željo, a pomanjkanje ustreznih alternativ

ob tem postavlja svobodo njihovih odločitev pod vprašaj. Najbolj očitno je to v nemalo primerih, ko so ženske v nekatere institucije odšle z drugačnim namenom, kot ga institucije predvidevajo – najpogosteje so iskale prav možnost za odmik z ulice in zato uporabile varno hišo za uživalke nedovoljenih drog ter komuno. Njihove odhode v institucije sicer pogosto zaznamujejo tudi pritiski in celo prisila s strani drugih: prednjačijo pritiski s strani staršev pa tudi s strani samih institucij, pri čemer izstopata center za socialno delo z nameščanjem v institucije izvendružinske oskrbe in sodišče. V nekaterih primerih so bile prisilne tudi hospitalizacije na psihiatriji, a njihove okoliščine nasploh v največji meri ostanejo nepojasnjene – sklepam, da so bile izrazito neprijetne in da se jih ženske nerade spominjajo ali pa se jih sploh ne.

Učinek vrtljivih vrat postane očiten, ko skušam razbrati, kako so vse te posamezne obravnave vplivale na njihova življenja po odhodih oziroma odpustih iz institucij, ki so bili sicer spet zelo različni – včasih prostovoljni, včasih prisilni (so bile izključene), včasih pa so institucije morale zapustiti zaradi izteka dovoljenega časa bivanja. Ne zdi se namreč, da bi izkušnje bivanja v institucijah povzročile večje pozitivne spremembe v življenjih žensk, saj so se ob pomanjkanju namestitve ali kakršnegakoli naknadnega spremljanja večinoma vračale v ista kaotična okolja, iz katerih so v institucije odhajale in iz katerih so mestoma celo želele ubežati.

SKLEPI

Brezdomstvo žensk je tema, ki bi ji bilo spričo kompleksnosti ter nepreklicne povezanosti s temami odnosov moči v družbi potrebno namenjati pozornost tudi v prihodnje, ob raziskovanju izkušenj, ki so jih tekom soočanja z brezdomstvom ženske imele z institucijami, pa se na koncu postavljajo tri vprašanja.

Prvič: kakšen smisel vse te formalne institucionalne obravnave sploh imajo? Komu služijo ali (če se izrazim tako) komu se izplačajo? Ne moremo namreč mimo dejstva, da so z zadrževanjem ljudi v institucijah povezani enormni stroški (Mayock, Sheridan in Parker, 2015a), poleg tega pa na podlagi raziskave ugotavljam, da na

življenja žensk niso bistveno pozitivno vplivale. Delni odgovor na to morda lahko ponudi Razpotnik (2016, str. 32), ko pravi, da nekatere institucije prevzemajo vlogo »varovanja večine pred obrobneži«.

Ob tem je predmet razprave neuspešnega kroženja med institucijami tudi vloga ponudnikov pomoči na področju brezdomstva. Čeprav teme, kakšne izkušnje imajo ženske z vključenostjo v posamezne organizacije, v nalogi nisem načenjala, kot drugo odpiram vprašanje, na kakšne načine ponudniki pomoči na področju brezdomstva s svojimi odzivi in aktivnostmi utrjujejo ženske v položaju vrtljivih vrat in v kolikšni meri morda to prehajanje upočasnjujejo ali celo ustavljajo.

In tretjič, kakšne so možnosti, da ženskam v prvi vrsti v institucije sploh ne bi bilo potrebno iti? Naj spomnim, da Pleace in Bretherthon (2013, v Pleace, 2016b) navajata rezultate raziskav, da dostop do varne namestitve po principu *Najprej stanovanje!* ustavi neuspešno kroženje med institucijami in parcialnimi ponudbami ter konča brezdomstvo za vsaj osem od desetih ljudi. Toda za kaj takšnega sta med drugim potrebni politična volja pa tudi naklonjenost širše družbe, kar je izven dometa pričujočega besedila.

LITERATURA

- Baptista, I. (2010). Women and homelessness. V E. O'Sullivan, V. Busch Geertsema, D. Quilgars in N. Pleace (ur.), *Homelessness research in Europe* (str. 163–186). Brussels: FEANTSA.
- Boškič, R. in Zajc, M. (1997). Brezdomstvo. *Teorija in praksa*. 34(2), 241–251.
- Bretherthon, J. (2017). Reconsidering Gender in Homelessness. *European Journal of Homelessness*, 11(1), 13–33.
- Busch-Geertsema, V., Benjaminsen, L., Filipovič Hrast, M. in Pleace, N. (2014). *Extent and profile of homelessness in European member states: A statistical update*. Brussels: FEANTSA.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (ur.). (2010). *Konferenca o socialni izključenosti, revščini in brezdomstvu: Razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

- Dekleva, B., Kozar, M. in Razpotnik, Š. (2012). Evalvacija programa nastanitvene podpore društva Kralji ulice po prvih štirih letih delovanja, *Socialna pedagogika*, 16(2), 95–132.
- DeVerteuil, G. (2003). *Homeless mobility, institutional settings, and the new poverty management*, *Environment and Planning A*, 35, 361–379.
- Doherty, J. (2001). Gendering homelessness. V B. Edgar in J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences* (str. 9–21). Bristol: The Policy Press.
- Društvo Stigma. (b.d). Varna hiša. Pridobljeno s <https://društvo-stigma.si/program/varna-hisa/>.
- Edgar, B. (2001). Women, the housing market and homelessness. V B. Edgar in J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences* (str. 21–45). Bristol: The Policy Press.
- Edgar, B. in Doherty, J. (2001). *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences*. Bristol: The Policy Press.
- Fabian, D. (2016). Perspectives on Women's Homelessness. V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness* (str. 2–3). Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, AISBL.
- FEANTSA. (2012). *On the way home. FEANTSA monitoring report on homelessness and homeless policies in Europe*. Brussels: FEANTSA.
- FEANTSA. (2015). *The links between violence against women and homelessness: Background paper*. Brussels: FEANTSA.
- going back to the same thing: The Dynamics of Women's Unresolved Homelessness, *Housing Studies*, 30(6), 877–900.
- Haathela, R. (2014). Homeless women's interpretations of women-specific social work among the homeless people. *Nordic Social Work Research*, 4(1), 5–21.
- Kvaternik, I. In Grebenc, V. (2008). Vrzeli med medicino in socialnim delom: Primer »dvojnih diagnoz«. *Teorija in praksa*, 45(1–2), 129–143.
- Löfstrand, C.H. in Quilgars, D. (2016). Cultural Images and Definitions of Homeless Women: Implications for Policy and Practice at the European Level. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 41–73). London: Palgrave Macmillan.

- Maguire, P., in Semancik, K. (2016). Women and Homelessness: A Health Overview. V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness* (str. 7–8). Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless. AISBL.
- Matić, B. (2015). *(Ne)vidno brezdomstvo med ženskami* (Diplomsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.
- Mayock, P. in Bretherton, J. (2016a). Introduction. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 1–12). London: Palgrave Macmillan.
- Mayock, P. in Bretherton, J. (2016b). Conclusions. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 265–285). London: Palgrave Macmillan.
- Mayock, P., Bretherton, J. in Baptista, I. (2016). Women's Homelessness and Domestic Violence: (In)visible Interactions. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 127–154). London: Palgrave Macmillan.
- Mayock, P., Sheridan, S. in Parker, S. (2015a). It's just like we're going around in circles and going back to the same thing ...': The Dynamics of Women's Unresolved Homelessness. *Housing Studies* 30(6), 1–24.
- Mayock, P., Parker, S., in Sheridan, S. (2015b). *Women, homelessness and service provision*. Dublin: Simon Communities of Ireland.
- Mayock, P. in Sheridan, S. (2012a). *Women's 'Journeys' to Homelessness: Key Findings from a Biographical Study of Homeless Women in Ireland. Women and Homelessness in Ireland, Research Paper 1*. Dublin: School of Social Work and Social Policy and Children's Research Centre, Trinity College Dublin.
- Mayock, P. and Sheridan, S. (2012b). *Migrant Women and Homelessness: Key Findings from a Biographical Study of Homeless Women in Ireland. Women and Homelessness in Ireland, Research Paper 2*. Dublin: School of Social Work and Social Policy and Children's Research Centre, Trinity College Dublin.
- Mayock, P., Sheridan, S. in Parker, S. (2012). Migrant women and homelessness: The role of gender-based violence. *European Journal of Homelessness*, 6(1), 59–83.
- McNaughton, C. C. in Sanders, T. (2007). Housing and Transitional Phases Out of »Disordered« Lives: The Case of Leaving Homelessness and Street Sex Work, *Housing Studies*, 22(6), 885–900.

- Mina-Coull, A. in Tartinville, S. (2001). Homeless women in France. V B. Edgar in J. Doherty (ur.), *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences* (str. 141–151). Bristol: The Policy Press.
- Mostowska, M. (2016). How the production of statistics makes homeless women (in)visible. V E. Nolan (ur.), *Perspectives on Women's Homelessness* (str. 10–12). Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, AISBL.
- Mostowska, M. in Sheridan, S. (2016). Migrant women and Homelessness. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 235–263). London: Palgrave Macmillan.
- Pirec Sansoni, A. (2014). *Vpliv stanovanjske izključenosti in brezdomstva na zdravje* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Pleace, N. (2010) Immigration and Homelessness, V E. O'Sullivan, V. Busch- Geertsema, D. Quilgars in N. Pleace (ur.), *Homelessness Research in Europe* (str. 143–162). Brussels: FEANTSA.
- Pleace, N. (2016a). Exclusion by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 105–126). London: Palgrave Macmillan.
- Pleace, N. (2016b). *Housing First Guide Europe*. Brussels: FEANTSA.
- Rafaelič, A., Ficko, K. in Flaker, V. (2017). Prehod k skupnostnim oblikam oskrbe v Sloveniji. *Socialna pedagogika*, 21(3/4), 183–210.
- Razpotnik, Š. (2006). Izziv socialni pedagogiki: Biti glasnica družbenega obrobja. V Sande, M., Dekleva, B., Kobolt, A., Razpotnik, Š., Zorc - Maver, D. (ur.). *Socialna pedagogika: izbrani koncepti stroke* (str. 23–35). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Razpotnik, Š. (2010). Mladi in zdravi, zakaj ne gredo delat?! Problematiziranje družbenega pogleda na brezdomne mlade. *Socialna pedagogika*, 14(4), 439–466.
- Razpotnik, Š. In Dekleva, B. (2007). *Na cesti – brezdomci o sebi in drugi o njih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Reeve, K., Casey, R., in Goudie, R. (2006). Homeless women: *Still being failed yet striving to survive*. London: Crisis.
- Reeve, K., Goudie, G., in Casey, R. (2007). *Homeless women: Homelessness careers, homelessness landscapes*. London: Crisis.
- Rener, T. (1997). Rastoča manjšina: problem negovalnega dela. *Družboslovne razprave*. 13(24/25), 40–48.

- Rupar, K. (2020). *Brezdomne ženske na poti skozi institucije* (Magistrsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.
- Sallmann, J. (2010). Going Hand-in-Hand: Connections Between Women's Prostitution and Substance Use, *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 10(2), 115–138.
- Sun, A. P. (2012). Helping Homeless Individuals with Co-occurring Disorders: The Four Components. *Social Work*, 57(1), 23–37.
- Šmitek, J. (2005). Revščina, ženske in zdravstvena nega, *Obzornik zdravstvene nege*, 39(2), 103–110.
- Švab, A. (2001). *Družina—od modernosti k post modernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ule, N. M. in Šribar, R. (2008). Položaj in družbene možnosti deklic in deklet v EU – s poudarkom na izobraževanju. *Teorija in praksa*, 45(3/4), 301–323.
- Van den Dries, L., Mayock, P., Gerull, S., van Loenen, T., van Hulst, B. in Wolf, J. (2016). Mothers who experience homelessness. V P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 179–208). London: Palgrave Macmillan.
- Watson, J. (2011). Understanding survival sex: young women, homelessness and intimate relationship. *Journal of Youth Studies*, 14(6), 639–655.
- Watson, S. (2000). Homelessness revisited: New reflections on old paradigms. *Urban Policy and Research*, 18(2), 159–170.
- Wenzel, S. L., Green Jr., H. D., Tucker, J.S., Golinelli, D., Kennedy, D. P., Ryan, G. in Zhou, A. (2009). The social context of homeless women's alcohol and drug use. *Drug and Alcohol Dependence* 105, 16–23.
- WHEN. (b.d.). *About Us*. <http://womenshomelessness.org/about-us/>
- Wolf, J., Anderson, I., van den Dries, L. in Filipovič Hrast, M. (2016). The Health of Homeless Women. V: P. Mayock in J. Bretherton (ur.), *Women's homelessness in Europe* (str. 155–178). London: Palgrave Macmillan.
- Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

UPORABNIŠKA PERSPEKTIVA OPUŠČANJA PSIHIATRIČNIH ZDRAVIL

197

USERS' PERSPECTIVES ON COMING
OFF PSYCHIATRIC DRUGS

Helena Grbec, mag. prof. soc. ped.

Slovenska filantropija, Cesta Dolomitskega odreda 11, 1000 Ljubljana

hgrbec@gmail.com

IZVLEČEK

Prispevek obravnava proces opuščanja psihofarmakov z vidika uporabnikov. Namen raziskovalnega dela je bolje spoznati, kako osebe, ki uporabljajo psihofarmakološka zdravila, le-ta opuščajo, in to ne glede na to, ali imajo pri tem podporo psihiatrov in drugih strokovnih delavcev ali pa so se na to pot podali sami (brez podpore). Uporabljen je bil kvalitativni pristop. Izvedenih je bilo osem intervjujev, ki so bili vsebinsko analizirani. Ugotovitve kažejo, da gre pri odločitvi za opuščanje psihofarmakov za kompleksen preplet različnih dejavnikov, ki proces bodisi omogočajo bodisi ovirajo: osebna naravnost, pretekle izkušnje z opuščanjem, strahovi, pritiski okolice, oblike podpore itd.

KLJUČNE BESEDE: *psihijatrija, duševne težave, psihofarmaki, opuščanje uporabe psihofarmakov, zmanjševanje škode, okrevanje, psihosocialna podpora*

ABSTRACT

The subject of this paper is the process of coming off psychiatric drugs from the user's point of view. The purpose of the research is to better understand how people who use psychiatric drugs come off them, regardless of whether they have the support of psychiatrists and other professionals or have set out on this path themselves (without support). We used qualitative approach. Eight interviews were conducted and analyzed in terms of content. The findings of qualitative work show that the decision to come off psychiatric drugs is a complex intertwining of various factors that either enable or hinder the process: personal orientation, past experiences with coming off drugs, fears, environmental pressures, forms of support, etc.

KEY WORDS: *psychiatry, mental health issues, psychiatric drugs, coming off psychiatric drugs, harm reduction, recovery, psychosocial support*

UVOD

Uporaba psihiatričnih zdravil je v zadnjih letih v porastu. Veliko je govora tudi o tem, da narašča število duševnih motenj. V socialno-pedagoški praksi se pogosto srečujemo z osebami, ki uporabljajo psihiatrična zdravila. Predpisujejo jih otrokom, ki imajo zmanjšano pozornost, osebami, ki jih mučijo hude duševne stiske, z njimi pa se srečamo tudi v zaprtih institucijah, kot je na primer zapor. Psihofarmaki, psihiatrična oz. psihotropna zdravila so kemično različna zdravila, ki vplivajo na duševno aktivnost in človekovo vedenje (Kores Plesničar, 2008). Iz tega izhaja, da je psihofarmakoterapija oblika terapije oz. zdravljenja s psihiatričnimi zdravili. Mednje štejemo predvsem antidepresive, nevroleptike (antipsihotike),

anksiolitike in hipnotike, antiepileptike oz. antikonvulzive, psihostimulanse idr.

Psihofarmaki in njihova uporaba so srž polemike mnogih avtorjev in zdi se, da je edino stališče, ki ga lahko zavzameš, zgolj to, da si za uporabo ali proti njej. Podobno težavo prepoznava tudi Hall (2016), ki pravi, da »izključujoč način razmišljanja ali/ali predstavlja velik del težave, ko govorimo o zdravlilih« (str. 8). Tudi sama se distanciram od črno-bele slike in iščem vsaj delež odtenkov med poloma. Četudi ne verjamem, da psihofarmaki zdravijo vzroke in/ali predobstoječa biološka stanja, iz katerih je vznikla duševna bolezen, jih prepoznavam kot mogočo obliko podpore, ki osebam v stiski (predvsem v času hudih in intenzivnih doživljanj) lahko nudijo uteho. Poleg tega da jih razumem kot mogočo obliko podpore, opažam, da so pogosto tudi edina ponujena oblika podpore znotraj sistema skrbi in podpore osebam s težavami v duševnem zdravju. Če stopim še korak naprej, lahko rečem, da so psihofarmaki mnogim osebam predstavljeni tudi kot edina mogoča rešitev za lajšanje njihovih težav. Poleg tega je alternativnih in dopolnjujočih se možnosti v slovenskem prostoru malo in sestojijo bolj ali manj iz plačljivih storitev s področja psihoterapije, alternativne medicine idr. Psihiatrična zdravila lahko marsikomu dobro služijo, ga podpirajo, ne povzročajo neželenih učinkov in z njimi dobro živi. Oseb s težavami v duševnem zdravju ni smotrno predstavljati kot homogeno skupino, ki ima eno skupno stališče do uporabe psihiatričnih zdravil. Uporabniki zasedajo različna stališča, ki se s časom in izkušnjami tudi spreminjajo (Russo, 2018).

Terminologija, ki jo uporabljam, je izbrana s kritično distanco, z zavedanjem, da ljudje z izborom diskurza konstruiramo in razumemo svoj svet. Pri tem, kot pravi tudi Russo (2018), ne želim razmejiti pojmov na prave in napačne, zagotovo pa izbor pojmov, ki se povezujejo s temo opuščanja psihiatričnih zdravil, predstavlja moje stališče do obravnavane teme. V splošnem uporabljam pojem psihiatrična zdravila, čeprav sem do tega poimenovanja kritična, saj sugerira, da psihofarmaki zdravijo, delajo nekoga, ki je bolan, zdravega. Ustreznejši termin, ki se sklada z mojim izhodiščem, bi bil psihofarmaki, ki pušča odprt prostor za identifikacijo posameznika (ga ne postavlja v vlogo bolnika, pacienta) in presega dihotomijo

bolezen – zdravje. Za uporabo pojma psihiatrična zdravila sem se odločila zato, ker gre za pogovorni izraz, ki ga srečamo tudi med uporabniki psihofarmakov. Pri pojmu psihiatrična zdravila gre sicer za laičen izraz, saj psihofarmake lahko zdravniki predpisujejo za različna stanja, najpogosteje pa jih uporabljajo pri zdravljenju duševnih motenj.

Še do nedavnega je veljalo, da se težave ob opuščanju pojavljajo le v primeru ukinjanja uspaval in pomirjeval. Kompleksne življenjske izkušnje, kot so izkušnje duševnih težav, se pogosto razlikujejo od znanstvenih dognanj. Tako so na težave ob opuščanju antidepresivov, nevroleptikov in drugih psihofarmakov prvi opozorili uporabniki le-teh.

Proces opuščanja psihiatričnih zdravil je povezan s psihiatrijo in pojmovanjem duševnega zdravja. Psihiatrija kot stroka in pojmovanje duševnega zdravja sta neločljivo pogojena s specifičnim sociokulturnim kontekstom v nekem zgodovinskem obdobju. Na začetni točki je pomembno izpostaviti, da psihiatrija ni enotna veda (Rose, 2019), temveč poznamo znotraj nje različne šole misli, npr. fenomenološko, psihodinamsko, sociodinamsko, biološko idr. (Makovec, 2019). Podobno kontekstualizirano je tudi pojmovanje duševnega zdravja. V literaturi velikokrat zasledimo definicijo duševnega zdravja, ki so jo pripravili v Svetovni zdravstveni organizaciji. Ta pravi, da je duševno zdravje stanje dobrega počutja, v katerem posameznik lahko uresničuje in razvija svoje sposobnosti, se spoprijema s stresnimi situacijami v vsakodnevem življenju, učinkovito dela ter lahko prispeva k svoji skupnosti (World Health Organization, 2018). Že sama definicija nam poda uvid v trenutni sociokulturni kontekst: živimo v svetu, kjer je pomembno dobro počutje, stres je del vsakdana in delo je pomembna vrednota ter deluje kot vključevalni element v družbo. Čeprav gre pri duševnem zdravju za kontinuum različnih izkušenj, ga današnji svet pogosto interpretira zgolj skozi nasprotje duševno zdravje – duševna motnja, brez vmesnih odtenkov. Linija med enim in drugim polom pa je izjemno tanka.

RAZISKOVALNI PROBLEM

V času naraščajoče medikalizacije družbe in porasta uporabe predpisanih psihiatričnih zdravil se pri delu z ljudmi vse pogosteje srečujemo s problematiko opuščanja psihiatričnih zdravil. Uporabniki psihiatričnih zdravil in storitev tožijo nad pomanjkanjem podpore pri opuščanju le-teh ter nad stranskimi in odtegnitvenimi učinki. Obstaja veliko raziskav, ki raziskujejo učinke psihiatričnih zdravil (predvsem v fazi testiranja učinkovine na kliničnih študijah), le malo pa se jih osredotoča na to, kako jih osebe uporabljajo, s kakšnimi težavami se srečujejo, na kakšen način jih opuščajo in kakšni so konteksti opuščanja. Namen empirične raziskave je bolje spoznati, kako osebe, ki uporabljajo psihiatrična zdravila, le-ta opuščajo ne glede na to, ali imajo pri tem podporo psihiatrov in drugih strokovnih delavcev ali pa so se na to pot podali sami (brez podpore). Pridobljeni podatki lahko pripomorejo k razvijanju boljših podpornih sistemov za ljudi z izkušnjo uporabe in opuščanja psihiatričnih zdravil. V zvezi s tem si zastavljam naslednja raziskovalna vprašanja:

1. Kakšni so začetki in okoliščine uporabe psihiatričnih zdravil?
2. Kateri so razlogi za pričetek opuščanja psihiatričnih zdravil?
3. S katerimi težavami in ovirami se srečujejo osebe, ki uporabljajo psihiatrična zdravila, ob njihovem opuščanju?
4. Koga ali kaj osebe, ki uporabljajo psihiatrična zdravila, prepoznavajo kot podporne ob opuščanju psihiatričnih zdravil?

RAZISKOVALNA METODOLOGIJA

V izvajanju empiričnega raziskovanja, ki je potekalo v okviru izdelave magistrskega dela (Grbec, 2020), sem kombinirala dva pristopa. S kvantitativnem sem z internetno anketo zajela 124 respondentov, vendar o tem delu v tem članku ne poročam. S kvalitativnim pa sem izvedla poglobljene polstrukturirane intervjuje z osmimi osebami, ki so imele izkušnje z opuščanjem rabe psihofarmakov. Izbrala sem jih med tistimi, ki so v spletni anketi odgovorili, da bi

bili pripravljene na poglobljen pogovor. 31 takih oseb sem razdelila v podskupine po treh kriterijih: po trajanju uporabe psihiatričnih zdravil (do 5 let ali nad 5 let); ali so že opustili vsa psihiatrična zdravila ali jih opuščajo sedaj oz. so jih opuščali v preteklosti; ali so jih opuščali ob podpori psihiatra ali ne (glej Preglednico 1). Na osnovi te preglednice sem na neslučajan način izbrala 8 oseb, in sicer tako, da sem izbrala po 4 osebe moškega in 4 osebe ženskega spola; 4 osebe so uporabljale psihiatrična zdravila manj kot 5 let, 4 pa več kot 5 let; 4 osebe, ki so že opustile vsa psihiatrična zdravila, in 4 osebe, ki so opuščale nekdanja, pa jih zdaj uporabljajo, ali pa psihiatrična zdravila opuščajo danes. Ob tem sem bila pozorna še na zagotovitev zadostnega starostnega razpona izbranih oseb. Intervjuvanke in intervjuvanci so bili v času intervjuja stari od 23 do 55 let.

PREGLEDNICA 1: *Značilnosti oseb, ki so izrazile pripravljenost za intervju na temo opuščanja psihiatričnih zdravil (podatki v celicah preglednice se nanašajo na spol in starost osebe v letih. Podčrtane so osebe, ki so sodelovale v intervjujih).*

Vzorec in trajanje uporabe oziroma opuščanja uporabe zdravil:	so jih opuščali s podporo psihiatra	so jih opuščali brez podpore psihiatra	
že opustili vsa zdravila	uporabljali zdravila do 5 let	Ž19, Ž23, Ž25, Ž27 M25, M49	Ž24, Ž44, Ž49 /
	uporabljali zdravila nad 5 let	Ž43, Ž55	Ž23
jih trenutno opuščajo	uporabljali zdravila do 5 let	Ž25, Ž27, Ž30 M42	/
	uporabljali zdravila nad 5 let	Ž34, Ž51, Ž61 M69	Ž26, M82
so jih nekoč opuščali, a jih sedaj redno jemljejo	uporabljali zdravila do 5 let	Ž19	Ž24
	uporabljali zdravila nad 5 let	Ž29, Ž34, Ž44, Ž54, Ž70, M35,	M41

S polstrukturiranim intervjujem sem obdelala naslednje teme:

- okoliščine pričetka uporabe psihiatričnih zdravil,
- prednosti in slabosti uporabe psihiatričnih zdravil,
- razlogi za opuščanje psihiatričnih zdravil,
- potek opuščanja psihiatričnih zdravil ter
- strokovna in neformalna podpora.

Pri tem je proces opuščanja psihiatričnih zdravil predstavljal osrednjo temo intervjujev. Obenem sem eksplorirala tudi različne kontekste, ki bi lahko bili pomembni za odločitev in potek opuščanja psihiatričnih zdravil. Intervjuje sem izvedla na različnih lokacijah po dogovoru z intervjuvankami in intervjuvanci; praviloma sem se z vsakim dobila zgolj enkrat, le z eno osebo dvakrat.

Intervjuje sem snemala in jih zatem dobesedno transkribirala. Intervjuvanim osebam sem kasneje v branje poslala zapis pogovora ter jih povabila, da ga preberejo, podajo svoje pripombe in morebitne spremembe. Na željo nekaterih intervjuvancev sem transkribirane citate popravila v skladu s pravili slovenskega knjižnega jezika in pri tem skušala ohraniti pomen originalnega besedila. V petih primerih sem imela še dodatna vprašanja, ki so se mi porodila ob pisanju transkripta, zato sem intervjuvance bodisi prek elektronskega naslova bodisi prek telefonskega klica povabila, da odgovorijo nanje, ter tako dopolnila zapise pogovorov.

Pri kvalitativni analizi sem si pomagala s programom Atlas.ti 7.5.7 po načelih oblikovanja utemeljene teorije. Vnaprej sem imela že pripravljenih nekaj kod, ki sem jih zaznala med pogovori in so sovpadale z raziskovalnimi vprašanji, druge kode pa sem osnovala na podlagi črpanja iz gradiva. Tako sem kombinirala induktivno in deduktivno kodiranje. Kodiranje sem izvedla na dveh ravneh: kode prvega reda in kategorije. Zaradi pretežnega deduktivnega pristopa h kodiranju nisem pripravila definicij kategorij. Ena od kategorij, ki ni sovpadala z zastavljenimi raziskovalnimi vprašanji in sem jo oblikovala na podlagi induktivnega kodiranja, je povezovala vse ostale tematike, ki so jih izpostavljali moji sogovorniki in sogovornice, zato sem se odločila, da jo po odgovorih na raziskovalna vprašanja predstavim kot temo, ki preči vse ostale.

REZULTATI

Ugotovitve iz intervjujev prikazujem v štirih podpoglavjih, ki ustrezajo štirim raziskovalnim vprašanjem, ter v dodatnem podpoglavju, ki se nanaša na novo oz. dodatno kategorijo odgovorov, do katere sem prišla na osnovi induktivnega kodiranja.

ZAČETKI IN OKOLIŠČINE UPORABE PSIHIATRIČNIH ZDRAVIL

Moji sogovorniki so pričeli jemati psihiatrična zdravila različno dolgo nazaj, zato so spomini na pričetek uporabe nekaterih bolj medli. Šest od mojih sogovornikov jih je pred iskanjem pomoči v zdravstvenem sistemu občutilo hudo stisko, ki je bila pogosto **posledica nakopičenih stresnih dejavnikov, s katerimi se niso zmogli spoprijeti**, zato so sami iskali strokovno pomoč. Dva intervjuvanca sta se pred vstopom v službe pomoči tudi srečevala z različnimi stiskami, vendar sta se z njimi spopadala na bolj **alternativne načine**: z bioenergetsko pomočjo in duhovnim življenjem.

V Sloveniji lahko psihiatrična zdravila predpisujejo **psihiatri in zdravniki splošne medicine**. Slednji so tudi najdosegnejši za posameznika, saj so to običajno zdravniki v lokalnem okolju, s katerimi se osebe poznajo že dalj časa. Pri iskanju pomoči ob težavah v duševnem zdravju pa je ravno tako pomemben subjektiven občutek dostopnosti. Ambulante zdravnikov splošne medicine so razmeroma nestigmatizirane, torej je občutek potencialne stigmatiziranosti oseb, ki iščejo pomoč, bistveno manjši kot pri ambulantah, ki jih vodijo specialisti psihiatri. Pri osebnem zdravniku so se s psihiatričnimi zdravili prvič srečali trije sogovorniki, trije pri ambulantnem psihiatru, dva pa ob prvi hospitalizaciji. Psihiatrična zdravila so precej enostavno dostopna, Russo (2018) pravi, da redkokomu ob stiku s službami s področja duševnega zdravja niso vsaj ponudili, če ne že predpisali psihiatričnih zdravil ali pa so uporabniki celo prisiljeni k uporabi. Občutki prisile lahko izhajajo tudi iz uporabnikovega subjektivnega zaznavanja okoliščin, kot npr. pravi Gregor: *»Zato, ker nimam izhoda, ker drugače bom v bolnici končal«*. Sedem intervjuvank in intervjuvancev je psihiatrična

zdravila ob prvem stiku s psihiatrom prejelo razmeroma hitro, ob prvem obisku. Le eden izmed intervjuvancev se je s psihiatrom pred pričetkom uporabe pogovarjal o mogočih rešitvah, ki bi mu pomagale olajšati stisko, obenem pa si je psihiater vzel čas za postavljanje psihiatrične diagnoze.

Za intervjuvanke in intervjuvance so značilne pogoste menjave psihiatrov. Le dva intervjuvanca sta bila ves čas vodena pri istem psihiatru, pri katerem sta pričela obravnavo, ostali pa so psihiatre zamenjali večkrat. Razlogi za menjavo so bili različni: nezadovoljstvo, hospitalizacije ali pa zunanji dejavniki, nad katerimi niso imeli vpliva. Štirje intervjuvanci, ki so se sami odločili, da (večkrat) zamenjajo lečččega psihiatra, z njegovo obliko podpore niso bili zadovoljni: niso se čutili slišani, čutili so, kot da so v nekaj prisiljeni, ali pa so tožili po pomanjkanju sodelovanja s psihiatrom, ki jim je predpisoval psihiatrična zdravila, kot ilustrira naslednja izjava: »[...] [o. p. psihiatrinja] pravi, da sem najbolj pasiven pacient, da ne upoštevam nobenih navodil psihiatrične stroke« (Ana). Kaplan, Greenfield, Gandek, Rogers in Ware (1996) so ugotovili, da pacienti zapuščajo tiste zdravnike, pri katerih ne čutijo, da jim je dovoljena aktivna soudeležba pri zdravljenju.

Mnogi avtorji zagovarjajo načelo **informirane odločitve** ob pričetku uporabe psihiatričnih zdravil (Hall, 2016; Lamovec, 1999 Russo, 2018 idr.), kar pomeni, da ima vsak uporabnik pravico do informacij o učinkih zdravil ter koristih in tveganjih uporabe, na podlagi katerih se lahko informirano odloči, če bo z uporabo pričel ali ne. Razen enega intervjuvanca, intervjuvanke in intervjuvanci niso prejeli veliko informacij oziroma so bile te omejene na informacije o mogočih neželenih učinkih ob pričetku uvajanja zdravil. Iskanje informacij je tako prepuščeno posameznikom: na spletnih straneh, uporabniških forumih in znotraj njihovih socialnih mrež.

Intervjuvanci so prepoznali različne **koristi uporabe psihiatričnih zdravil**. Te so bile predvsem možnost spanca, počitka, dala so jim energijo ali pa so jih pomirjala. Trije intervjuvanci so izpostavili tudi, da so jim pomagala funkcionirati, kar si lahko razlagam tako, da jih učinki zdravil podprejo na ta način, da se lahko spoprijemajo z vsakdanom. Moja je bila sicer do te storilnosti, ki predstavlja korist, tudi kritična: »V bistvu si storilen. V bistvu si

avtomat. Pol-avtomat. In za sistem je to čisto dovolj, da funkcioniраš, da hodiš v službo [...]».

Sedem intervjuvank in intervjuvancev se je srečalo z **neželenimi učinki**, ki so pri nekaterih sčasoma izzveneli, ena intervjuvanka pa pravi, da niso izzveneli nikoli: *»Ok, ja, res je, da je dejstvo, da sem pač manj tesnobra, odkar jemljem zdravila, ampak vseen mi še zmeri povzročajo hude slabosti, vrtoglavice in vse [...]»* (Ana). Navajali so: bolečine v trebuhu, zmanjšana libido, slabost, zmanjšana apetit, bruhanje, prebavne težave, samomorilne misli, depresijo, izgubo energije, vrtoglavico, luščenje kože na rokah, potne roke, izpuščaje, težave z zaprtjem, nespečnost, tesnoba, pridobivanje telesne teže, alergijo na mraz, upočasnjeno motoriko, povečana apetit, izgubo refleksnih odzivov, čustveno otopelost, nihanje razpoloženja. Občutenje neželenih učinkov je bilo pri vsakem izmed njih različno, saj so se nekateri z njimi srečevali dlje časa, drugi manj, obenem pa so bili nekateri neželeni učinki bolj moteči, drugi manj.

RAZLOGI ZA PRIČETEK OPUŠČANJA PSIHIATRIČNIH ZDRAVIL

Moji sogovorniki so se v večini primerov za opuščanje odločili **sami**. Le ena sogovornica je že večkrat opuščala na predlog psihiatra, sama pa ni imela te želje. Proces opuščanja psihiatričnih zdravil tudi ni enkrat dogodek; sogovorniki pogosto spregovorijo o tem, da so opuščali že nekajkrat, sploh pa, če je prišlo do več menjav psihofarmakološke terapije.

Pet sogovornikov se je za opuščanje psihiatričnih zdravil odločilo zaradi **neželenih učinkov**, ki so omejevali njihov vsakdan: *»Ja, pol je blo pa tud tko, da sm jest tret letnik sem še zvozila s tableti, k se je pa matura začela, je blo pa tok stvari, da sm rekla: Ti, tole pa nau šlo skos, a ne. [...] Sej takrat sem mela pol Leponex pa še neki, še en anti-depresiv. Ampak še zmer dost močne doze. In sem jes enkrat odločila: Ti, js bom šla pa s tega dol, zto kr drgač ne gre«* (Jessi).

Drugi najpogostejši razlog je bil **izboljšanje počutja**: *»Za opuščanje sem se preprosto odloču zarad tega, ker sem vidu, da so se stvari, rečmo temu, zelo izboljšale, glede na tist podn, če lah temu tak rečem, aam, ki sem ga doživljal tista dva mesca. [...] Ne vem, se mi zdi, da je*

to neko logično zaporedje nekih dosežkov, nekih ciljev. To so osebni cilji, nimam nobenega programa, da bi mi kdo govoril» (Denis).

Luka je kot poglavitni razlog za opuščanje prepoznaval **strah pred odvisnostjo**: »[...] Ampak dal sem vedet, da js v seb prepoznam, da mam neko obsesivno osebnost in da me je ful strah, da bom ratal odvisen od Helexa. In da tud nočm bit od tablet odvisen [...] Ni pa imel v mislih zgolj fizične odvisnosti, temveč tudi psihološko: Ne odvisen fizično, ampak da bo to neka bergla, na katero bom projeciral vse dobre stvari v mojem lajfu, da brez tega pa js ne morem«.

Pomemben dejavnik, ki je vplival na Mojino odločitev, je bilo dejstvo, da sta bila njena otroka že dovolj stara, da center za socialno delo zaradi opustitve psihiatričnih zdravil verjetno ne bi posegal v skrbništvo: »V bistvu je bilo takrat dovolj varno zame, otroka sta bla stara 16, 17 in sem že vedla, da se center ne more vmešat, da bi kar koli blo, ne.« Njen razlog je torej bil pogojen precej tudi s tem, da je bilo zanjo **varno**.

Najpomembnejši dejavnik, ki je vplival na Marinino odločitev za opuščanje psihiatričnih zdravil, je bila **osebna zdravnica oziroma psihiater**. Marina je že večkrat stopila na pot opuščanja: Potem je pa moj psihiater nekako predlagal, da to že toliko časa jem, in kaj naj na tej bergli zdaj živim, da je treba nekaj ukrenit. »[...] Potem po dveh letih je rekla: A mislite, da bi lahko brez? Pa sem rekla: Bom poskusila. Pa sem res«. S strani psihiatra je čutila velik pritisk: »Ampak ta psihiater me je toliko pritiskal, da sem vedno znova rekla: Okej, no.«

TEŽAVE IN OVIRE, S KATERIMI SE SREČUJEJO OSEBE, KI UPORABLJAJO PSIHIATRIČNA ZDRAVILA, OB NJIHOVEM OPUŠČANJU

Najpogostejše ovire, s katerimi so se srečali intervjuvanke in intervjuvanci, so neprijetni učinki, ki so jih pripisali bodisi odtegnitvenim simptomom bodisi povratku prej obstoječih težav, pomanjkanje (strokovne) podpore pri opuščanju psihiatričnih zdravil, izbor neprimerne obdobja za opuščanje ter ovire, ki se tičejo oblike psihiatričnih zdravil, ki onemogočajo postopno opuščanje.

Z odtegnitvenimi učinki se je srečalo sedem intervjuvank in intervjuvancev. Navedli so splošno slabo počutje, tesnobo, glavobole, nespečnost, fizični kolaps, čustvena nihanja, učinke v glavi (»brain zaps«) in prebavne težave. Štirje intervjuvanci, ki so imeli izkušnjo s popolno opustitvijo psihiatričnih zdravil (četudi jih danes zopet uporabljajo), so se večkrat srečali s poslabšanjem počutja v roku nekaj tednov, kar so pripisali ponovitvi težav. Kot razlaga Moncrieff (2006), psihiatri poslabšanje v večini primerov pripišejo ponovnemu povratku težav, zaradi katerih so uporabniki sploh pričeli uporabljati psihiatrična zdravila. Nenehno opuščanje, ki mu sledi ponovna uporaba Moncrieff (2008), poimenuje s pojmom »pacient vrtljivih vrat«. Intervjuvanci, ki so zaradi poslabšanja stanja po opustitvi psihiatričnih zdravil spet pričeli uporabljati terapijo, pa so imeli različne razlage za to: prenačljena odločitev za opuščanje, občutki, da je telo že vajeno antidepressivov, občutek, da so njihove težave kronične, ali pa prehitro manjšanje doze. Jessi je kot edina intervjuvanka pripovedovala tudi o dolgoročnih učinkih, ki jih je pripisala uporabi psihiatričnih zdravil (alergija na mraz).

S strahom in negotovostjo tekom opuščanja psihiatričnih zdravil so se srečali štirje intervjuvanci. Strah je pri intervjuvancih predstavljal izraz negotovosti, kaj bo, če bodo opustili psihiatrična zdravila, ali se bodo težave vrnile itd. Rufer (2002) pove, da strah pred vrnitvijo bolezni predstavlja težavo, ki lahko ovira proces opuščanja, Hall (2016) pa dodaja, da mnogo ljudi »poroča, da je strah največja ovira na začetku procesa« (str. 34).

Drugo oviro lahko predstavlja **pomanjkanje podpore** s strani psihiatrov. Zaradi odločitve o opuščanju psihiatričnih zdravil je ena izmed intervjuvank izgubila podporo psihiatrinje, dve intervjuvanki sta opuščanje skrivali pred svojimi psihiatri, dva intervjuvanca pa se nista počutila slišana. Trije intervjuvanci so izpostavili, da so usmeritve psihiatrov nerealne (prehitro opuščanje), premalo orientirane na posameznikove želje in potrebe oziroma enostavno preveč splošne.

Oblika psihiatričnih zdravil (tablete, kapsule, tekočina, depoji) lahko zagode pri postopnem opuščanju psihiatričnih zdravil, saj je skorajda nemogoče postopno manjšati odmerek zdravila. Dva intervjuvanca sta se srečala s kapsulami, kar je zanju pomenilo, da

sta morala odpirati kapsule in z umikanjem manjših delcev, ki jih vsebuje, zmanjševati dozo.

Kot zadnjo težavo, ki lahko ovira proces opuščanja psihiatričnih zdravil, dva intervjuvanca navajata **izbor neprimerne trenutka za opuščanje**. Oba sta prepoznala neugodno obdobje šele kasneje in ugotovila, da na opuščanje nista bila dobro pripravljena. Izbor pravega trenutka za opuščanje je nedvomno velikega pomena, saj lahko dodatni stresni dejavniki otežijo proces opuščanja (Hall, 2016).

KOGA ALI KAJ OSEBE, KI UPORABLJAJO PSIHIATRIČNA ZDRAVILA, PREPOZNAVAJO KOT PODPORNE OB OPUŠČANJU PSIHIATRIČNIH ZDRAVIL

Kot podporne osebe so intervjuvanke in intervjuvanci prepoznali zdravstveno osebje (psihiatre, osebne zdravnike, zaposlene v referenčni ambulanti), terapevte, osebe z izkušnjo opuščanja psihiatričnih zdravil in bližnje (družina, partnerji, prijatelji). Štirim intervjuvancem so psihiatri nudili podporo predvsem s svetovanjem glede načina opuščanja, obenem pa so ti intervjuvanci psihiatre prepoznali kot sebi pomembno podporo v splošnem. Podporo so nekaterim intervjuvankam in intervjuvancem nudili tudi bližnji, predvsem starši ali prijatelji. Nekatere intervjuvanke in intervjuvanci so kot podporen element prepoznali tudi informacije, ki so jih z njimi delile osebe, ki so imele lastno izkušnjo z opuščanjem psihiatričnih zdravil.

Drugo skupino podpornih dejavnikov predstavljajo smernice, ki so jim sledili intervjuvanci in intervjuvanke, da je bilo opuščanje psihiatričnih zdravil zanje lažje ali bolj obvladljivo. Te so bile:

- postopno zmanjševanje doze psihiatričnih zdravil;
- zaupanje lastnim občutkom;
- grajenje občutka varnosti, sigurnosti in (za)upanja;
- prepoznavanje opozorilnih znakov oz. sprožilcev;
- razvijanje novih strategij spoprijemanja s stiskami;
- možnost ponovnega pričetka uporabe psihiatričnih zdravil.

Posamično so navajali še druge oblike podpore, kot so izkuštvno znanje, naravni pripravki, šport, struktura (urnik) in menjava psihofarmakološke terapije.

Psihiatrična zdravila so lahko intervjuvancem in intervjuvankam predstavljala obliko podpore, ko so jih uporabljali. Učinki so bili lahko zanje koristni, saj so jim pomagali pri spoprijemanju z duševnimi stiskami, vsakodnevnih opravilih ipd. Z opuščanjem pa je ta oblika podpore umanjala, kar je lahko za nekatere intervjuvanke in intervjuvance pomenilo ponovno duševno krizo. Zdi se, da lahko umik farmakološke terapije ustvari luknjo v podpornem sistemu, ga zrahlja, zamaje, če ni dovolj močan. Večina intervjuvank in intervjuvancev je med uporabo psihiatričnih zdravil iskala, soustvarjala in gradila take oblike podpore, ki so jim lahko posredno služile tudi pri procesu opuščanja psihiatričnih zdravil. Navedbe o oblikah podpore, strategijah, nemara bi lahko rekli tudi o načinih, kako živeti, so bolj ali manj predstavljale posebno vezno temo pri vseh intervjujih.

PREČNE TEME – OKREVANJE

Intervjuvanke in intervjuvanci so v pogovorih o opuščanju psihiatričnih zdravil spontano odpirali dodatne teme, ki jih mnogi avtorji in avtorice razumejo kot **(osebno) okrevanje**. Julie Gosling (2010) pove, da mora definicija okrevanja ostati v rokah oseb z izkušnjo duševnih stisk, kjer sami povedo, kaj pomeni »počutiti se dobro«, in v definicijo ne smejo posegati zunanje osebe, ki odločajo, ali so okrevali ali ne. Pomembna je torej subjektivna izkušnja uporabnika in ne zunanji faktorji. Tu lahko prepoznamo bistveno razliko od pojma kliničnega okrevanja, ki okrevanje razume kot končno, merljivo in objektivno stanje, ki ga oceni zdravnik in se med posamezniki ne razlikuje (Slade, 2009). Pripovedi so prišle na plano spontano in so delovale kot nekakšna vez med opisi življenjskih izkušenj in dogodki intervjuvank ter intervjuvancev. Govorili so o prepoznavanju točk preobrata, sprejemanju, boju zase, preseganju nepodpornih vlog in vzorcev, ustvarjanju novih strategij spoprijemanja s stiskami, postavljanju meja, odkrivanju notranjih virov moči, prepoznavanju sprožilcev, iskanju virov podpore,

spoznavanju odnosov v družini in ne nazadnje samo-spoznavanju v najširšem smislu.

Intervjuvanke in intervjuvanci so o upanju spregovorili na različne načine; govorili so o ključnih trenutkih v svojem življenju, ki bi jim lahko rekli tudi **točka preobrata** in jo je eden izmed intervjuvancev opisal tako: »*In mi je blo tko, nek moment jasnine mi je bil, ko sem sam zaštekal, kok neumno stvar js delam. In je bil res tak šok in pol sem tko ful jezno zaprl laptop in šel pod tuš. Js se spomnem, kako sem se s ful namenom tuširal in pol nasledn dan mi ni ratal, sem šel nazaj v ta ritem. Ampak tko, uno tuširanje je bil en upor, pol sem počas začel ...*« (Luka)

Osebe, ki imajo izkušnjo z duševnimi stiskami, pogosto interanalizirajo sporočila okolice, da zanje ni upanja ter da so žrtve svoje diagnoze (Mead and Copeland, 2000). Okolica daje taka sporočila pogosto tistim, ki so imeli težje in dolgotrajnejše težave ter so bili dlje časa vpeti v sistem podpore s strani služb duševnega zdravlja. V intervjujih sem pogosto zasledila izjave o upanju in sprejemanju: »*In da ne gledaš za nazaj pa obžaluješ, ampak v bistvu sprejmeš novo realnost in jo sprejmeš, kakršna je, in gledaš korak naprej*« (Moja).

Najpogosteje so svoje delovanje reflektirali na podlagi **odnosov v svojih primarnih družinah**, pri čemer so prepoznavali, da so prejeli določene vzorce vedenja in čustvovanja, ki zanje niso bili več funkcionalni: »*In tudi v odnosu se je to ful poznalo. Recimo partnerko sem vsa ta leta čakal, da bova skupaj šla na kolo, šla na plesne ... In tek je bil ena prelomnica pri meni, k sem to začel delat pa brez nje. In je bla neka osvoboditev nekega vzorca, ki v bistvu v resnici nima nobene veze z njo, ima pa veze z vzgojo, moja mama, moj fotr. In tudi to spoznanje je blo tako uno uau, tak rush po telesu*« (Denis).

Ločevanje od vlog in identitet, ki jih niso več prepoznavali kot svoje, so izvedli tudi s **postavljanjem meja**, kjer so ubranili tisto, »kar je njihovo«, in se ločili od vlog, kjer se niso več prepoznavali. Nekateri intervjuvanci so se prepoznali v **vlogi žrtve** in ugotovili, da jim to ne prinaša koristi, zato so zavestno izstopali iz nje: »*In to na seb isto delam, sam se poberem, ne čakam, ne bit žrtev, res. Js sem bil žrtev cel življenje. Zakaj se to men dogaja, kaj sem komu js naredu, usem delam use tko, k oni hočjo, pa se mi useen to dogaja, sebe razdajam, se žrtvujem, vse živo. Pa sem depresiven, a veš.*« (Bojan)

Ohranjanje svojega bistva in postavljanje meja je bilo bistveno tudi za Denisa: *»Kako pomembno je, da ne zgubljam stika s samim sabo. Kok je to pomembno in kok se danes tut borim, da ne dovolim, da mi kdorkol to odvzame«.*

Pripovedovanje zgodb in deljenje izkušenj je način komunikacije, ki omogoča, da ljudje razumemo drug drugega (Cohen, 2008). **Deljenju izkušenj** pripisujejo velik pomen tudi intervjuvanke in intervjuvanci. Nekateri so sprva zaradi stigmatizacije duševnih težav svoje stiske skrivali. Weinstein (2010) meni, da je okrevanje mogoče predvsem takrat, ko sta osebam z izkušnjo duševnih težav prihranjeni stigma in diskriminacija. S pripovedovanjem o svojem življenju so aktivno oblikovali **pomene svojih zgodb, jih osmišljali** in v mnogih primerih tako tudi **zmanjšali moč stigme**. V pripovedih se je odlikavala tudi njihova notranja moč: *»V bistvu sem ogromne energije porabila, da sem to čim bolj skrivala pred okolico pa v službi, ker je to taka stigma pri nas. Čeprav zadnja leta jaz v bistvu že lahko tudi o tem govorim in mene ni več sram povedat, da imam težave z depresijo pa da jemljem zdravila. Sem v bistvu prišla preko tega, ampak to je toliko let trajalo. V tistih časih, ko mi je blo najtežje, nisem ... [...] Če bi se lahko o teh stvareh odprto pogovarjali, bi blo vsem veliko lažje.«* (Marina)

Čeprav se mogoče zdi, da osebe okrevajo predvsem na podlagi lastne iniciative, je pomembno opozoriti, da se spremembe laže zgodijo v podpornem okolju. Na ta vidik okrevanja opozori tudi Masten (2015, v Rose, 2019), ki pravi, da je okrevanje pot, kjer preko neformalnih mrež, sistemov podpore in pomoči posameznik išče viře v sebi in v skupnosti, da si ustvari novo življenje. Anthony pa pravi (1993, v Škraban, 2019), da je okrevanje »proces, v katerem posameznik najde življenje, ki ga je vredno živeti, navkljub omejitvam, ki jih prinašajo duševne težave in stiske« (str. 37). Okolje lahko okrevanje posameznika podpira tako, da mu omogoča večjo vpetost v odločanje o svojem zdravljenju in oskrbi, nagovarja problematiko stigme in socialnega izključevanja, s krepitvijo uporabniških skupin in s preizpraševanjem medicinskega modela (Weinstein, 2010). Uporabniki, ki se upirajo stigmati, ki je nastala kot odziv okolice na njihove duševne težave, imajo večjo možnost za okrevanje (Firmin idr., 2017).

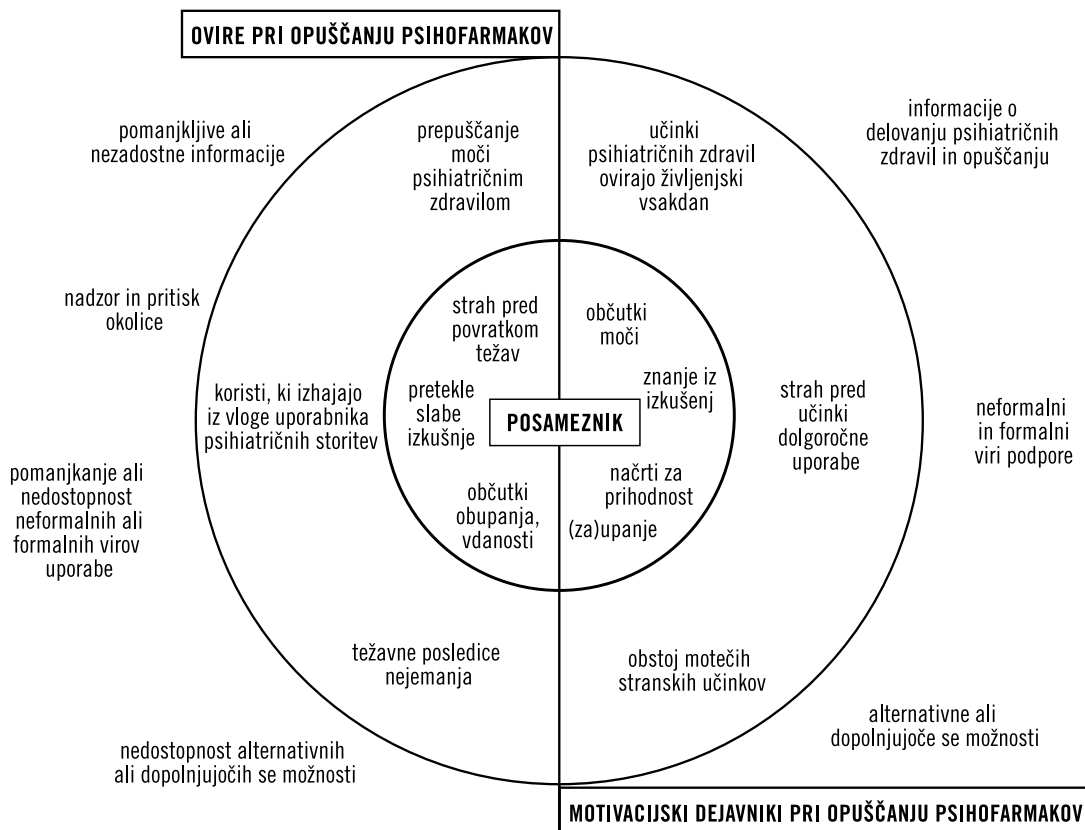
SKLEPI

Opuščanje psihiatričnih zdravil lahko obravnavamo kot proces, ki je razpet med več vidikov, ki ga bodisi onemogočajo bodisi omogočajo. S tem ne impliciram, da je vstopanje v ta proces ključno za vsakega uporabnika psihiatričnih zdravil, temveč raziskujem tiste dejavnike, ki osebe, ki se za to odločijo (ali pa se strinjajo z odločitvijo, ki jo je naredil nekdo drug, npr. psihiater), podpirajo in motivirajo, ter tiste, ki jih ovirajo ali pa celo onemogočajo samo odločitev.

Podporne, motivacijske in ovirajoče dejavnike pri opuščanju psihiatričnih zdravil, ki sem jih na podlagi raziskovalnih vprašanj razbrala iz pripovedi intervjuvank in intervjuvancev, sem razvrstila v grafičnem prikazu (**SLIKA 1**). Shema je nastala na podlagi manjšega vzorca (osmih) oseb in verjamem, da je lahko v mnogih primerih opuščanja psihiatričnih zdravil nepopolna oz. pomanjkljiva, saj se različni ljudje srečujejo s kompleksnim sistemom motivacijskih in podpornih dejavnikov ter ovir.

Shemo predstavljajo tri dimenzije:

1. Prvo dimenzijo predstavljajo krogi, ki v centru locirajo posameznika, ki ga razumem kot strokovnjaka na podlagi izkušenj. Prvi krog predstavljajo motivi, ki so lastni posamezniku, drugi krog predstavlja nabor dejavnikov, ki so nastali kot posledica uporabe psihiatričnih zdravil, zunaj krogov pa so nanizani zunanji dejavniki.
2. Drugo dimenzijo predstavlja delitev na motivacijske dejavnike in ovire, kjer na desni strani sheme prevladujejo tisti, ki so intervjuvanke in intervjuvance podpirali ali motivirali pri odločitvi za opuščanje ali samem opuščanju psihiatričnih zdravil, na levi pa ravno obratno – tisti, ki so ta proces zavirali ali ovirali.
3. Tretjo dimenzijo pa predstavljajo možnosti za strokovno podporo posameznikom, ki se odločajo ali pa so se odločili za zmanjševanje ali opuščanje psihiatričnih zdravil, ki izhajajo iz detekcije motivacijskih, podpornih in ovirajočih dejavnikov.

SLIKA 1: Grafični prikaz ovirajočih in motivacijskih dejavnikov za opuščanje psihiatričnih zdravil

Prvo in drugo dimenzijo slikovnega prikaza predstavljajo motivacijski oz. podporni in ovirajoči dejavniki, ki vplivajo na proces opuščanja psihiatričnih zdravil. Večina intervjuvank in intervjuvancev se je z opuščanjem srečala večkrat in s tem pridobila izkušnje, ki pa jih različno pojmujejo. Nekateri so si na podlagi izkušenj ustvarili

svojevrstno prvoosebno izkustveno znanje, ki so ga lahko uporabili v naslednjih poskusih opuščanja: »*Sedaj že ima izkušnje s tem in verjame, da bo, če se bo za to odločil, bolj pripravljen na opuščanje, kot je bil pripravljen ob prvem poskusu. Pravi, da ima zdaj več informacij o opuščanju psihiatričnih zdravil, hkrati pa tudi (prvoosebno) znanje iz lastne izkušnje*« [povzetek telefonskega klica] (Denis). Lahko pa so prepoznali, da so se njihove težave vrnile, zato te izkušnje pojmujejo kot slabe. Obenem pa gre lahko za kombinacijo različnih dejavnikov, kjer nekateri intervjuvanci prepoznavajo izkušnjo opuščanja kot slabo, vendar so jo tudi zaradi drugih dejavnikov prepoznali kot pomembno in kot izkušnjo, ki jim bo služila pri omogočanju bolj podprtega opuščanja psihiatričnih zdravil v prihodnje. Pomembni motivacijski dejavniki izhajajo tudi iz samega pristopa osebe do življenja: občutenje moči za delovanje, občutki upanja in načrti za prihodnost lahko vplivajo na to, ali se je (bo) oseba odločila za opuščanje ali ne.

Drugi krog predstavlja dejavniki, ki so nastali kot posledica uporabe psihiatričnih zdravil. Opuščanje lahko motivira obstoj motečih stranskih učinkov, strah pred učinki dolgoročne uporabe ter učinki psihiatričnih zdravil, ki lahko ovirajo življenjski vsakdan intervjuvank in intervjuvancev. Intervjuvanke in intervjuvanci, ki ne doživljajo neprijetnih stranskih učinkov, uporabe psihiatričnih zdravil načeloma ne zaznavajo kot moteče: »*Ampak men se zdi manjše zlo, da js to jemljem, ker nimam nekih stranskih učinkov blaznih, mislm tko, da bi reku, da bi me kej omejeval sploh*« (Bojan). Na drugi strani pa ovire predstavljajo npr. težavne posledice nejemanja. To so lahko dolgotrajni odtegnitveni učinki, ki intervjuvanke in intervjuvance lahko ovirajo pri vsakdanjem življenju, opravljanju nalog in izpolnjevanju pričakovanj, ki se tičejo različnih socialnih vlog. Posledice nejemanja lahko prepoznam tudi v strahu pred hospitalizacijo, pred izgubo skrbništva nad otroki in izgubo podpore psihiatra. Pomemben dejavnik, ki lahko vpliva na to, ali se oseba odloči za opuščanje ali ne, so tudi koristi, ki izhajajo iz vloge uporabnika psihiatričnih storitev in/ali zdravil. Oseba lahko zaradi svojih težav iz okolice prejema več podpore in pozornosti, kot jo je prejemale prej (ker nje ali njenih težav niso jemali resno ipd.). Korist vloge uporabnika psihiatričnih storitev prepoznavam tudi

v tem, da lahko do nekaterih (finančnih) virov, npr. invalidske pokojnine ali bolniškega staleža, dostopajo samo osebe, ki imajo postavljeno psihiatrično diagnozo. Tretjo oviro lahko predstavljajo tudi stališča intervjuvank in intervjuvancev do psihiatričnih zdravil. Opažam, da se intervjuvanci, ki psihiatričnim zdravilom pripisujejo veliko moč nad svojim življenjem, težje odločijo za opuščanje kot pa tisti, ki psihiatrična zdravila vidijo zgolj kot enega izmed vidikov podpore. Denis pa pravi: *»Ampak, da ti omogoča, da ti pomaga, da se lahko postaviš nazaj na noge [...], ker to ni čudežna tabletk«*.

Zunanje dejavnike predstavlja (ne)dostopnost informacij o delovanju psihiatričnih zdravil in opuščanju. V intervjujih se je izkazalo, da so pogosto nezadostne, pomanjkljive ali pa preveč generične: *»Tudi, ko ti rečejo, da opusti, ne. Moj psihiater je meni rekel: 14 dni jemljete tako, 14 dni jemljete tako pa 14 dni tako. Mislim, to se ubiješ, če tako narediš«* (Marina). Oviro lahko predstavlja tudi pomanjkanje ali nedostopnost neformalnih in formalnih virov podpore ter alternativnih in dopolnjujočih se možnosti. Mnogi formalni viri podpore so v slovenskem prostoru plačljivi, takšna je npr. psihoterapija. S psihoterapijo so se srečali štirje intervjuvanci, od tega jo dve intervjuvanki prepoznavata kot dobro obliko podpore, za druga dva intervjuvanca pa je psihoterapija predstavljala bodisi začasno obliko podpore bodisi je bila pomoč nezadovoljiva. Čeprav se psihoterapija, svetovanje ipd. ponujajo kot alternativna, dopolnjujoča, včasih celo bolj ustrezna oblika podpore napram psihiatričnim zdravilom, za intervjuvance v tej raziskavi tega ne morem trditi. Podobno kot psihiatrična zdravila lahko tudi psihoterapija predstavlja eno izmed mogočih oblik podpore, ki pa ravno tako kot ostale oblike ne deluje po principu *»one-size-fits-all«*.

Tretjo dimenzijo predstavljajo mogoče oblike strokovne podpore posameznikom, ki se odločajo ali pa so se odločili za zmanjševanje ali opuščanje psihiatričnih zdravil, ki izhajajo iz detekcije motivacijskih, podpornih in ovirajočih dejavnikov. Najbolj neposredno lahko z vidika strokovne podpore vplivamo na tiste dejavnike, ki so nanizani v tretjem (zunanjem) krogu: omogočati podporo, raziskovanje alternativnih ali dopolnjujočih možnosti ter nuditi informacije ali dostop do njih. Verjamem pa, da posegi v ta polja sprožijo spremembe tudi v ožjih krogih, saj so dejavniki med

seboj v neprestani interakciji. V nadaljevanju prikazujem nekatere možnosti strokovne podpore.

Podobno kot drugi avtorji (npr. Cohen, 2007; Hall, 2016; Lamovec, 1999 Russo, 2018 idr.) prepoznavam pomen informirane odločitve o uporabi psihiatričnih zdravil. Z izjemo enega intervjuvanca so bili ostali v splošnem nezadostno informirani o delovanju in učinkih psihiatričnih zdravil. Opuščanje psihiatričnih zdravil je bilo za vsakega izmed intervjuvancev edinstven proces, ki je prepletal tako biološke, psihološke, socialne in druge dejavnike v nekem določenem časovnem obdobju, ki je neponovljivo. Načrti za opuščanje bi tako morali biti individualizirani za vsakega uporabnika, da bi bil uporabnik tisti, ki snuje svoj načrt, medtem ko ga strokovni delavec podpira. Drugi pomemben vidik, ki omogoča podprto opuščanje psihiatričnih zdravil, je raziskovanje že obstoječih podpornih sistemov, ki posameznika že podpirajo ali pa ga lahko podpirajo pri opuščanju, ter omogočati prostor za razvijanje novih, alternativnih in/ali dopolnjujočih oblik podpore znotraj skupnosti. Ne nazadnje prepoznavam možnosti za strokovno podporo v tem, da se z osebami, ki se odločajo za opuščanje psihiatričnih zdravil, odkrito pogovarjajo o njihovih strahovih, skrbah in ovirah, ki jih zaznavajo, ter uporabnikom omogočajo okolje, kjer jih lahko premagujejo.

V splošnem pa se ne morem izogniti dejstvu, da gre pri duševnih težavah navsezadnje za, kot bi rekla Lamovec (1999), probleme življenja: »Edina pot, ki vodi iz stiske, je skozi 'simptome' k odkritju pravega problema, to pa je problem življenja« (str. 24). V širšem smislu uporabnike, ki se odločajo iskati nove, druge poti za lajšanje svojih stisk, podpiramo pri njihovem osebnem okrevanju, ki je pa dolgotrajen, če ne celo celoživljenjski proces, ko skušamo ugotoviti, kdo smo, kaj potrebujemo, kako živimo, v kakšne odnose vstopamo itd. Lahko ga omogočamo tudi strokovni delavci in delavke, ki sodelujemo z osebami, ki imajo težave v duševnem zdravju ali pa se srečujejo z drugimi življenjskimi tegobami. Vera v človeka,

optimizem in pozitivna naravnost so navsezadnje ključni elementi, ki omogočajo taka okolja, kjer lahko posameznik raste, raziskuje in išče različne spoprijemalne strategije, nabira moč in ne nazadnje išče odgovore na najbolj zapletena življenjska vprašanja.

LITERATURA

- Cohen, D. (2007). Helping Individuals Withdraw from Psychiatric Drugs. *Journal of College Student Psychotherapy*, 21(3/4), 199–224.
- Cohen, M. Z. B. (2008). *Mental Health User Narratives. New Perspectives on Illness and Recovery*. Palgrave Macmillan.
- Firmin, R. L., Luther, L., Lysaker, P. H., Minor, K. S., McGrew, J. H., Cornwell, M. N. in Salyers, M. P. (2017). Stigma resistance at the personal, peer, and public levels: A new conceptual model. *Stigma and Health*, 2(3), 182–194. <https://doi.org/10.1037/sah0000054>
- Gosling, J. (2010). The ethos of involvement as the route to recovery. V J. Winstein (ur.), *Mental Health, Service User Involvement and Recovery* (str. 30–44). Jessica Kingsley Publishers.
- Grbec, H. (2020). *Uporabniška perspektiva opuščanja psihiatričnih zdravil*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Hall, W. (2016). *Vodnik za opuščanje uporabe psihiatričnih zdravil v skladu z načeli zmanjševanja škode*. Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice, Mesto znanja - Društvo za izobraževanje in svetovanje, Fakulteta za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani, Šent, Slovensko združenje za duševno zdravje; Ilirska Bistrica: Zavod moja pot – Zavod za psihoterapijo in svetovanje.
- Kaplan, S. H., Greenfield, S., Gandek, B., Rogers, W. H. in Ware, J. E., Jr. (1996). Characteristics of physicians with participatory decision-making styles. *Annals of Internal Medicine*, 124(5), 497–504. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-124-5-199603010-00007>
- Kores Plesničar, B. (2008). *Osnove psihofarmakoterapije*. Ljubljana: Medicinska fakulteta UL.
- Lamovec, T. (1999). *Kako misliti drugačnost*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Makovec, T. (2019). *Medicina je padla na glavo*. Ljubljana: Buča.

- Mead, S. in Copeland, M. E. (2000). What recovery means to us: consumer's perspectives. *Community Mental Health Journal*, 36(3), 315–328. <https://doi.org/10.1023/a:1001917516869>
- Moncrieff, J. (2006). Why is it so difficult to stop psychiatric drug treatment? It may be nothing to do with the original problem. *Medical hypotheses*, 67(3), 517–523. <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2006.03.009>
- Moncrieff, J. (2008). *The Myth of the Chemical Cure: A Critique of Psychiatric Drug Treatment*. Palgrave Macmillan.
- Rose, N. (2019). *Our psychiatric future: the politics of mental health*. Polity Press.
- Rufer, M. (2002). Creating fear/Removing fear. *When you wish to withdraw, the opinion of your doctor is dangerous*. V P. Lehmann (ur.), *Coming off Psychiatric Drugs: Successful Withdrawal from Neuroleptics, Antidepressants, Lithium, Carbamazepine and Tranquilizers* (str. 197–209). Peter Lehmann Publishing.
- Russo, J. (2018). *Through the eyes of the observed: re-directing research on psychiatric drugs*. McPin Foundation.
- Slade, M. (2009). *Personal Recovery and Mental Illness: A Guide for Mental Health Professionals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Škraban, J. (2019). Koncept okrevanja. V B. Dekleva in J. Škraban (ur.), *Svet, ki se sliši* (str. 36–51). Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Weinstein, J. (2010). *Mental Health, Service User Involvement and Recovery*. Jessica Kingsley Publishers.
- World Health Organization (30. 3. 2018). *Mental health: strengthening our response*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>

RAZUMEVANJE NASILJA V OBDOBJU #OSTANIDOMA PREK IZKUŠENJ OBSOJENK Z IGA

221

DRAWING ON EXPERIENCE OF IG PRISON INMATES TO
UNDERSTAND VIOLENCE DURING #STAYATHOME

Eva Margon, *dipl. soc. ped.*
eva.margonn@gmail.com

Petra Polajžer, *dipl. soc. ped.*
petraa.polajzer@gmail.com

Darja Tadič, *dr. krim.*
Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana
darja.tadic@pef.uni-lj.si

POVZETEK

V prispevku predstavljamo del raziskave o nasilju med obsojenkami, ki smo jo izvajale v Zavodu za prestajanje kazni zapora Ig. V uvodu naslovimo teoretična izhodišča v zvezi s področjem medosebnega nasilja v zaporu. V nadaljevanju izpostavljamo dele rezultatov raziskave, ki se nanašajo specifično na vidik prisilnega skupnega bivanja kot elementa konfliktnega, s tem pa tudi nasilnega konteksta zaporskega življenja. Na tej podlagi nanizamo nekaj vzporednic z življenjem izven zapora v času pandemijskih ukrepov in pozivov k socialni izolaciji oziroma distanci po ključu #ostanidoma. Ugotavljamo, da so bremena življenja v tovrstnih ukrepih v mnogih

delih primerljiva z bremeni življenja v zaporu, v tem smislu pa je tudi izpostavljenost medosebnemu nasilju v zasebni sferi. Dejavniki, ki sicer veljajo za specifično zaporske, v času socialnih posledic pandemije tako dobivajo svoje mesto tudi zunaj zapora. Vpogled v značilnosti medosebnega nasilja v zaporu nam tako lahko nudi izhodišča za razumevanje nasilja v trenutnih razmerah izven zapora.

KLJUČNE BESEDE: *zapor, obsojenke, nasilje, socialna izolacija, socialna distanca, #ostanidoma, pandemija, regulacija nasilja*

ABSTRACT

The article presents a part of the research on violence among imprisoned women, which was carried out at the Ig Prison. In the introduction, we present some of the theoretical framework related to the field of interpersonal violence in prison. We continue by highlighting some parts of the research results that specifically thematize the aspect of involuntary co-living as an element of conflicts and thus violent contexts of prison life. We also focus on some coping strategies. On this basis, we draw some parallels with life outside prison during the pandemic measures and calls for social isolation or distancing, commonly expressed by the hashtag #stayathome. We find out that in many respects the pressures of life under such measures are comparable to the pressures of life in prison. In this sense, our exposure to interpersonal violence in the private sphere is also comparable. Factors that are otherwise considered prison-specific thus gain their place outside the prison during the responses to the pandemic. Therefore, through an insight into the characteristics of interpersonal violence in prison, we can better understand the occurrence of violence in the current situation outside prison.

KEY WORDS: *prison, imprisoned women, violence, social isolation, social distance, #stayathome, pandemic, regulation of violence*

UVOD

Ena od avtoric tega članka sem v svoji doktorski nalogi leta 2018 ugotavljala, da ženske, ki prestajajo zaporno kazen na Igu, pogosto doživljajo nasilje s strani drugih zaprtih žensk in se zato večinoma ne počutijo varno (Tadič, 2018). S skupino raziskovalk¹ smo kasneje na povabilo direktorice Zavoda za prestajanje kazni zaporu Ig to področje nadalje raziskovale. Želja direktorice je namreč bila, da bi na zaznano problematiko nasilja med obsojenkami našle tudi kakšne odgovore v smislu odprave nasilja med njimi, saj naj bi bil zapor dolžen zagotavljati varno življenje osebam, ki so v njem zaprte. Z raziskavo smo se torej namenile ugotavljati, kako bi se lahko zmanjšalo nasilje med zaprtimi ženskami in kako bi se lahko povečal njihov občutek varnosti v času bivanja v zaporu.

Ena od temeljnih bolečin, ki jih povzročata bivanje v zaporu (Sykes, 2007), je ravno doživljanje zaprte osebe, da zapor zanjo ni varno okolje, ker mora bivati skupaj z osebami, ki bi jo lahko ogrožale. Občutek, da v zaporu nisi varna, tako predstavlja skoraj neobhodno posledico življenja v zaporu, ne glede na to, kaj se v njem kasneje tudi zares dogaja. Sociološko proučevanje zaporov pa je obenem že davno pokazalo, da ima občutek izpostavljenosti nevarnostim običajno tudi oporišče v dejanskih dogodkih. Raziskovalke smo v raziskovanju te teme zato vstopale z zavedanjem, da je zapor kot totalna institucija (Goffman, 1961) sam po sebi nasilno okolje, v katerem ne moremo pričakovati, da nasilja sploh ne bi bilo. Osebe, ki v zaporih bivajo, so namreč izpostavljene neprestanim prisilnim medosebnim odnosom z osebami in v kontekstih, ki si jih ne izberejo same in od katerih nimajo možnosti umika (prav tam). Zavedale smo se, da prav element neprestane prisilne interakcije

¹ Raziskovanje je potekalo v okviru internega raziskovalnega projekta Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani z naslovom Pojavne oblike in konteksti nastajanja nasilja med ženskami, ki prestajajo kazen zaporu. V njem smo v okviru terenskega raziskovanja sodelovale študentke socialne pedagogike: Petra Polajžer, Zala Rejc, Neva Mole in Ana Lovšin. Raziskovalni projekt je vodila dr. Darja Tadič, asistentka z oddelka za socialno pedagogiko.

med ljudmi, ki je temeljna premisa življenja v zaporu,² sam po sebi ustvarja polje, v katerem življenje brez pogostejših konfliktov, s tem pa tudi potencialnega nasilja, verjetno ni mogoče.

Klasiki zaporskega raziskovanja (kot sta ravnokar navedena Erving Goffman in Gresham Sykes) nas s temi dognanji opominjajo, da nasilja med zaprtimi osebami ni mogoče razlagati ali razumevati v okviru ozkega premisleka o vprašanju osebnostnih lastnosti oseb, ki v njem bivajo. Raziskovanje nasilja med zaprtimi osebami ne sme biti le preverjanje, kako nasilni so ti ljudje sami po sebi, pač pa to raziskovalno polje terja nujen sociološki premislek o kontekstih življenja, ki jih bivanje v tovrstnem specifičnem socialnem okolju prinaša. Raziskovanje nasilja v zaporih torej v resnici pomeni raziskovanje konteksta zaporske *skupnosti* (Owen, Wells in Pollock, 2017).

Poenostavljenemu izhodišču, da je zapor edini dejavnik, ki bi mu lahko pripisali odgovornost za nasilje med zaprtimi ljudmi, pa smo ob bok postavile Foxovo predpostavko (1989), da je nasilje, upoštevajoč evolucionistično perspektivo, vendarle nekaj temeljno človeškega in da ravno nenehni vzgibi človeka po regulaciji nasilja to potrjujejo. Če smo ob uvodoma omenjenih izhodiščih o brezizhodnosti nasilja v zaporu že premišljevale o smiselnosti raziskovanja načinov za njegovo zmanjševanje, pa nam je ravno izhodišče, da je regulacija nasilja tisto, kar človeka kljub vsemu dela precej manj nasilno bitje, pokazalo nadaljnjo pot razmisleka. Človek z določenimi pravili nasilje med ljudmi regulira, torej zmanjšuje, zamejuje ali pa vsaj usmerja v določene oblike in načine.

Vprašanje, ki se nam je v nadaljevanju porajalo, je bilo, kakšen naj bo zaporski kontekst, torej kako naj predpostavi regulacijo nasilja, da bo tega kar se da malo. Če je ideja, da naj v zaporu nasilja ne bo, že na teoretični ravni nedosegljiva, smo se v nadaljevanju

² Pri tem je pomembno pojasniti, da gre v slovenskem prostoru specifično za t. i. »skupinski način prestajanja kazni zapora«, pri katerem je ideja, da obsojene osebe v zaporu bivajo v skupnih sobah. Ponekod po Evropi in svetu najdemo tudi zapore, ki so bistveno drugačni in ne udeležujejo takšnega načina zaporne kazni, pač pa na primer obsojene osebe namestijo v samske sobe z idejo, da bo stikov med zaprtimi osebami čim manj (glej poročanje Uprave RS za izvrševanje kazenskih sankcij z dne 18. 6. 2020, <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/266156>).

osredotočile na vprašanje, kako zamejiti ali vplivati na količino nasilja – kako torej opredeliti smotrno regulacijo nasilja, ne da bi ta sama po sebi, kot na drugi strani opozarja Fox (1989), poustvarjala novo nasilje (primer tega bi lahko bil npr. represiven, torej nasilen pazniški pristop k nasilju obsojenk).

Primeri iz penološke prakse in zgodovine kažejo, da so količina in pojavnost oblike nasilja med zaprtimi odvisne od socialnega vzdušja, ki se vzpostavlja v posamičnem konkretnem zaporu. V slovenskem prostoru je na to opozoril zlasti t. i. eksperiment na Igu, ko se je z uvedbo sprememb pri vodenju zapora močno zmanjšal obseg konfliktov med zaprtimi ženskami (Košir, 1983; Uršič Perhavec, 1983; Petrovec in Meško, 2006; Muršič in Petrovec, 2011). Naš prvi navdih iskanja idej o mogočih poteh regulacije nasilja med zaprtimi ženskami smo torej črpale iz slovenske penološke zgodovine, ki jo pomembno označuje obdobje 70. in 80. let, ko se je v takratnem Kazensko popravnem domu Ig odvil dveletni raziskovalni projekt, katerega namen je bil izboljšati socialno vzdušje institucije (Muršič in Petrovec, 2011; Petrovec in Meško, 2006). To obdobje in ta eksperiment sta nas opozorila, da je pri iskanju idej za regulacijo nasilja v zaporu ključno osvetljevati vprašanje socialnega vzdušja v zaporu. Nadaljnje prebiranje o pristopih v tedanjem eksperimentu nas je opomnilo, da so bile v času eksperimenta na Igu uporabljene osnove humanistične psihologije in penologije, kot metoda dela pa t. i. socioterapija (prav tam), pri kateri gre za delovanje, usmerjeno v izboljšanje medosebnih odnosov, dvigovanje stopnje humanega dela z zaprtimi in poudarjanje pomena skupnosti pri izvrševanju kazni (Košir, 1983).

Tisto, kar je pomembno vplivalo na poznejše zmanjševanje nasilja med zaprtimi, torej ni bilo vprašanje osebnostnega spreminjanja obsojenk niti ne zatiranje nasilja z nasilnimi ukrepi in grožnjami. Šlo je za paradigmatško spremembo pogleda na ljudi skozi prizmo humanistike, predvsem pa za spreminjanje naravnosti in odnosa osebja do zaprtih oseb, ki je zajemalo tudi določen pogled na konflikte oziroma nasilje med obsojenkami in torej tudi na regulacijo tega področja človeškega življenja. Uvedene so bile skupinske oblike dela z zaprtimi ženskami (Košir, 1983), ki so bile namenjene deljenju lastnih doživljanj, s tem pa razvoju občutka

varnosti, razbremenjevanju napetosti ter odpravljanju negotovosti in strahu med zaprtimi (Uršič Perhavec, 1983). Oblikovana je bila še »krovna« oblika skupinskega dela, t. i. »terapevtska skupnost«, katere namen je bilo premoščanje prepada v komunikaciji med zaposlenimi in zaprtimi (prav tam). Projekt je prinesel mnoge pozitivne spremembe, med drugimi tudi manjši razkorak med avtoriteto in zaprtimi, manjši obseg konfliktov med zaprtimi, posledično pa se je izboljšalo tudi socialno vzdušje v zaporu (Košir, 1983).

Iz omenjenega projekta izhajajo dragocena spoznanja o mogočih poteh za zmanjševanje oziroma regulacijo nasilja med zaprtimi. Kot pomemben dejavnik se kaže vzpostavljanje zaporškega okolja, v katerem zaprte osebe v skupinskih kontekstih lahko ustvarjajo medsebojno bližino in podporo. Drug pomemben dejavnik področja zmanjševanja nasilja med zaprtimi pa predstavlja tudi manjšanje socialne distance med osebjem in zaprtimi. Nekako povzeto bi lahko celo rekle, da je tisto, kar je zaporu jemalo moč porajanja nasilja med zaprtimi, ravno brisanje ali ukinjanje tistih stvari, ki so tradicionalno »zaporske«. Manj zaporski kot je bil zapor, manj nasilja je bilo v njem.

Podobna spoznanja o pomenu ustvarjanja pozitivnega skupinskega vzdušja izhajajo tudi iz že omenjene novejši doktorske raziskave o zaprtih ženskah na Igu (Tadič, 2018). V okviru te so potekala srečanja fokusnih skupin z isto sestavo članic, zaprtih žensk. Udeleženske so ta srečanja postopoma vse bolj doživljale kot razbremenjevalen in podporen prostor. Mnogokrat so delile svoja notranja doživljanja, vzporedno s tem pa so se razvijali visoka stopnja zaupnosti, varen prostor, povezanost skupine, solidarnosti in medsebojno razumevanje članic skupine. Ta opažanja nakazujejo na to, da sta med zaprtimi ženskami v zaporskem kontekstu mogoča sodelovalen in podporen dialog ter združevanje v enotno podporno skupino, če so za to ustrezno zagotovljeni pogoji (prav tam).

Opremljene s temi spoznanji smo se torej odpravile raziskovat sedanje življenje v zaporu na Igu. Naše raziskovanje je bilo precej intenzivno, potekalo je v dobrem sodelovanju z osebjem in vodstvom, še posebej pa z zaprtimi ženskami. Ena od tem, ki se je ob

pisanju zaključnih ugotovitev³ raziskave pojavljala v naših diskusijah, je bilo vprašanje »prisilnega sobivanja« obsojenk, ki je, kot že nakazano, eden od temeljnih izzivov prestajanja zaporne kazni. Zapor namreč nikoli ne pomeni le odstranitve osebe iz njenega dotedanjšega okolja, pač pa hkrati tudi umestitev osebe v novo, zanj prisilno okolje. Ta s sociološkega vidika ni prazen prostor, pač pa je poln ljudi in interakcij, ki si jih oseba ni izbrala sama, poleg tega pa nanje pripenja določena pričakovanja, strahove in skrbi. Težavnost tega vidika bivanja v instituciji je dodobra popisal Erving Goffman (1961), nanj pa so nas v procesu raziskovanja opozarjale tudi obsojenke same.

Ob tem smo raziskovalke v zadnjih mesecih težko spregledale, da se naše diskusije o nasilnem kontekstu zapora precej približujejo diskusijam o spremembah naših življenj ob socialnih posledicah pandemije in v okviru tega precej ustaljenih pozivih k socialni izolaciji med ljudmi. Življenje zunaj zapora se je namreč vse bolj zapiralo, v tem smislu pa v več vidikih približevalo pogojem in kontekstom, ki jih za skupno bivanje ljudi predstavlja zaporsko okolje. Socialna izolacija za življenje zunaj zaporov ne pomeni le omejevanja življenja zunaj naših sob ali stanovanj (če jih imamo), pač pa tudi (ali zlasti) prisilno omejevanje življenja na te iste sobe in stanovanja. Najbolj ilustrativen primer takšnega približevanja zaporskim razmeram življenja seveda predstavljajo obdobja t. i. »lockdowna«, ko smo s formalnimi pravili ljudje prisiljeni čim več ostajati v stanovanjih (če jih imamo), oteženo in kot nezaželeno vrednoteno je združevanje in druženje izven stanovanj, kar pomeni omejitvev socialnega življenja na prostor sobe ali stanovanja, kjer živiš (če ga imaš), gibanje pa je omejeno na bistveno manjši prostor kot prej (od tega, da je prej meja potovanja vsaj teoretično predstavljal kar svet kot celota, pa do tega, da mejo predstavlja občinska meja), vse več vidikov življenja se pomika v isti prostor (to lahko na primer pomeni, da delo, dom in družina, šolanje otrok, vzgoja in varstvo otrok, šport, hobiji potekajo kar vsi po vrsti v isti sobi,

³ Podatke, pridobljene v okviru raziskovalnega projekta z naslovom Pojavne oblike in konteksti nastajanja nasilja med ženskami, ki prestajajo kazen zapora, je pridobivalo več študentk socialne pedagogike, urejanje in obdelavo podatkov ter rezultate pa smo pripravile Eva Margon, Petra Polajžer in Darja Tadič.

celo za istim računalnikom), gibanje pa se z raznovrstnimi aplikacijami in kontrolami tudi bolj nadzoruje.

Ob tovrstnih razmerah je posledica našega vsakdana tudi to, da smo vedno bolj izpostavljeni prav prisilnemu sobivanju z ljudmi in v kontekstih, ki si jih manj lahko izbiramo in odmerjamo, posledično pa se skoraj samo od sebe ponuja vprašanje pojavnosti nasilja v teh zaprtih in omejenih prostorih. S tem v zvezi smo v medijih doslej že večkrat lahko zasledile_i opozorila o povečanju nasilja v zasebni sferi,⁴ obenem pa je to vprašanje že postalo tudi tema znanstvenih besedil in proučevanj (glej na primer Rose Bullinger, B. Carr in Packham, 2020; Sharma in Bikash Borah, 2020; Bradbury-Jones in Isham, 2020). Neobhodno je torej pomisliti, da zapiranje življenj v času »lockdowna« pomeni, (tako kot v zaporu) oblikovanje nasilnejših kontekstov vsakdanjega življenja. Zanimalo nas je, kako lahko spoznanja, ki nam jih je prineslo raziskovanje nasilja med obsojenkami na Igu, prenesemo v drugačno, polzaporsko življenje zunaj zapora.

RAZISKOVALNI PROBLEM

V tem članku predstavljamo manjši del ugotovitev omenjene raziskave o nasilju med obsojenkami na Igu, in sicer tisti, ki smo ga avtorice lahko osmišljale prek primerjave med bivanjem v zaporu in bivanjem zunaj v času socialne izolacije. Temeljno vprašanje, ki smo si ga zadale v okviru pričujočega članka, je torej, kako nam spoznanja o kontekstih nasilja v zaporu lahko pomagajo razumeti

⁴ Na primer: <https://4d.rtvsllo.si/arhiv/aktualna-tema/174683301>; <https://www.delo.si/novice/slovenija/nasilje-je-virus-nevarnejši-od-vseh-bolezni/>; <https://www.delo.si/novice/slovenija/okuzen-sem-s-koronavirusom/>; <https://www.mladina.si/197468/v-karanteni-porast-nasilja-v-druzinah/>; <https://www.rtvsllo.si/oglasno-sporocilo/klicni-center-zrtvam-nasilja-na-voljo-24-ur-na-dan/521346>; <https://www.rtvsllo.si/crna-kronika/neznosnost-stirih-sten-karantena-kot-prosti-poligon-za-nasilje-v-druzini/519738>; <https://www.rtvsllo.si/zdravje/novi-koronavirus/who-opozarja-na-porast-nasilja-v-druzinah-med-pandemijo/523066>; <https://www.24ur.com/novice/preverjeno/virus-ki-ga-ne-znamo-pregnati-a-je-nevarnejši-od-vseh-bolezni.html>; <https://www.mladina.si/196605/karantena-lahko-neugodno-vpliva-na-nase-psihicno-pocutje>.

človeško bivanje v okoliščinah zunaj zapora, kadar je to bolj približano življenju v zaporu.

METODA

Podatke smo v okviru raziskave zbirale poleti leta 2019 v zaporu na Igu, in sicer v več metodoloških fazah. V prvi fazi smo opravile kratke intervjuje z ženskami, ki so tam prestajale zaporno kazen. Zanimalo nas je, kako razumejo oziroma pojasnjujejo nasilje v zaporu. Naši obiski so potekali tako, da smo se prosto gibale po prostorih zapora in tako imele možnost brez posredovanja zaposlenih pristopiti do čisto vsake obsojenke, ki je bila tam. V obdobju naših obiskov je bilo na Igu 41 obsojenk. Od teh so 3 obsojenke sodelovanje odklonile. Intervjuvanje je potekalo individualno in brez prisotnosti tretjih oseb. Raziskovalke smo si ključne dele odgovorov zapisovale, zapiske pa v nadaljevanju zbrale v skupno zbirko podatkov.

V drugi fazi smo z obsojenkami izvajale fokusne skupine. Zanimalo nas je, kakšne so skupinske predpostavke in norme obsojenk v zvezi z nasiljem v zaporu. V fokusne skupine se je skupno vključilo 24 obsojenk, ki so bile razdeljene v 5 skupin. Oblikovanje skupin je potekalo na podlagi kratkega sociometričnega vprašalnika. Z vsako od petih skupin smo izvedle uvodno in nato še 5 vsebinskih srečanj. Skupaj je bilo torej izvedenih 30 srečanj vseh skupin. Raziskovalke smo vsak teden ob enakem, z obsojenkami dogovorjenem terminu prihajale v zapor, kjer smo se srečevale brez prisotnosti drugih oseb. Podlago za diskusije v okviru fokusnih skupin so predstavljale različne tehnike za izvedbo fokusnih skupin (npr. tehnika nedokončanih stavkov), pri čemer je vsebina vedno temeljila na temah, ki so jih na predhodnem srečanju izpostavljale obsojenke same. Srečanja smo raziskovalke z dovoljenjem sodelujočih zvočno snemale. Zbirko podatkov te faze predstavljajo dobesedni prepisi posnetkov.

V okviru raziskave smo opravljale tudi intervjuje z zaposlenimi, in sicer tistimi, ki so pri svojem delu v neposrednem stiku z obsojenkami oziroma s svojimi odločitvami lahko vplivajo na odnose

med njimi. V času raziskave je bilo v zaporu na takšnih delovnih mestih zaposlenih 45 oseb. Sem sodijo pravosodne_i policistke_i (»paznice_ki«), ki jih je bilo 32, vodstvo zavora (kamor smo uvrstile naslednje 4 osebe: direktorico, vodjo oddelka za vzgojo, vodjo oddelka za varnost in vodjo oddelka za delo), svetovalke_ce (5 oseb) in delovne inštruktorice_je (4 osebe). Nekaterih zaposlenih zaradi različnih dejavnikov nismo uspele povabiti k sodelovanju. Te_i zaposlene_i so bile_i dlje časa odsotne_i (npr. zaradi bolniškega dopusta, dopusta, porodniškega dopusta ali usposabljanja). K sodelovanju smo uspele povabiti 34 oseb, od tega so 3 osebe sodelovanje zavrnilo. Intervjuvanje je potekalo individualno in brez prisotnosti tretjih oseb. Raziskovalke smo si ključne dele odgovorov zapisovale.

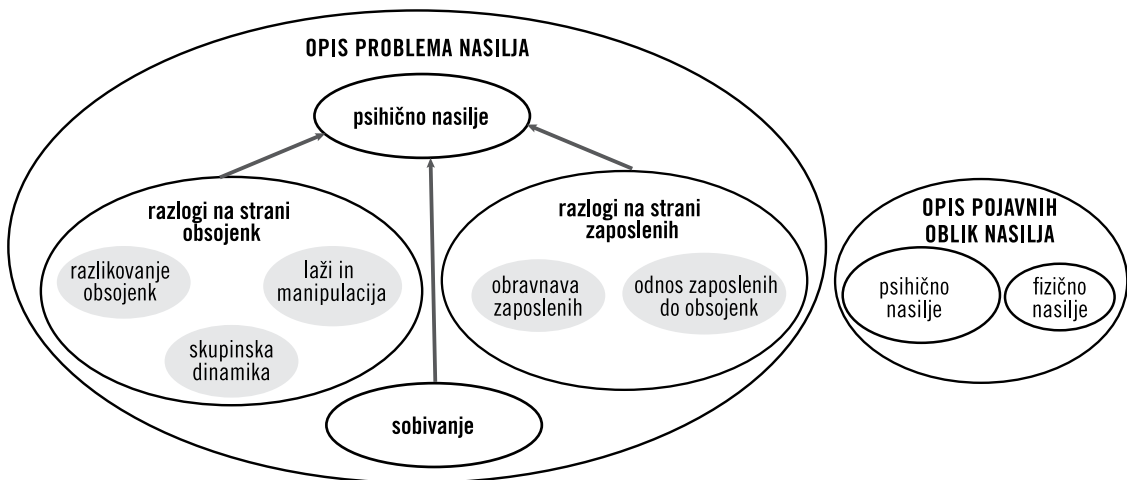
Vse zbrane podatke smo obdelale tako, da smo opravile tematsko analizo, in sicer ločeno: najprej smo opravile tematsko analizo podatkov iz intervjujev z zaposlenimi, nato podatkov iz intervjujev z obsojenkami in na koncu še podatkov s fokusnih skupin. Tematsko analizo smo opravljale tako, da smo začele s prostim prebiranjem zapisov in razmislekom o ključnih temah, ki se v njih pojavljajo.⁵ Tako smo ustvarile skupni nabor izbranih tem, ki smo jih prepoznale kot prevladujoče ali drugače pomembne. Končni rezultat pri vsakem od treh sklopov podatkov predstavlja shema s pregledom prepoznanih tem.

IZSLEDKI

Izsledki raziskave so zelo obširni ter kompleksni in jih ni mogoče predstaviti v okviru omejitev tega članka. Zato smo avtorice izbrale le tiste dele izsledkov, ki so za namen primerjave zaporskega sveta s svetom zunaj v času socialnih posledic pandemije najbolj v pomoč in najbolj ilustrativni.

V okviru intervjujev z obsojenkami nas je zanimalo, kako razumejo oziroma pojasnjujejo nasilje v zaporu. Po obdelavi podatkov smo oblikovale shemo tem, ki jo prikazujemo v spodnji shemi.

⁵ Pri izvedbi tematske analize smo izhajale predvsem iz Braun in Clarke (2006).

SLIKA 1: Intervjuji z obsojenkami – tematska

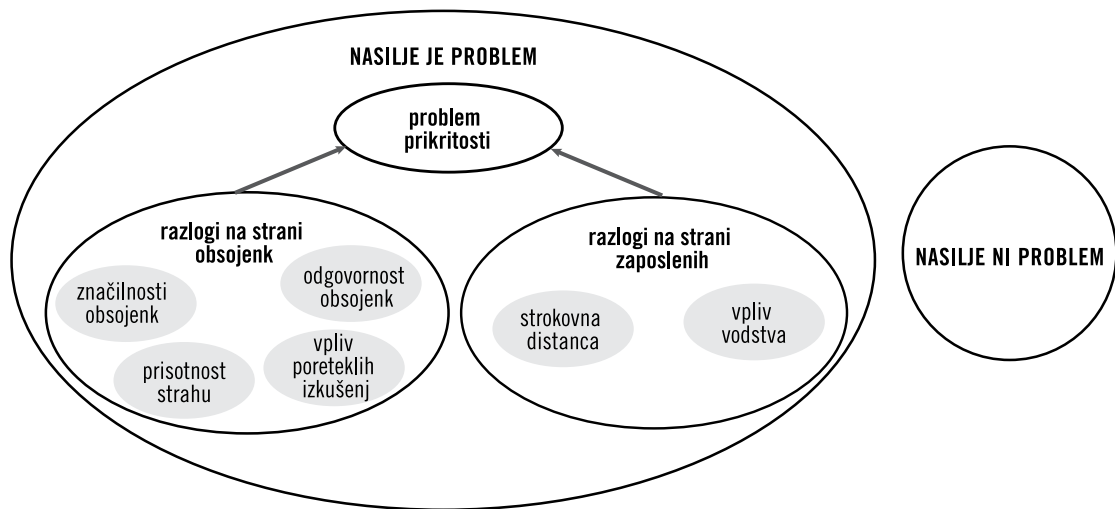
V tem okviru so obsojenke v pogovorih tematizirale dva vidika nasilja. Po eni strani so opisovale, kakšen je problem nasilja v njihovih očeh (tema Opis problema nasilja), obenem pa so pogosto tematizirale tudi nasilje samo in opisovale primere ter njegovo pojavnost (tema Opis pojavnih oblik nasilja). Za namen tega prispevka je bolj relevantna prva tema, znotraj katere so kot enega od ključnih elementov, ki oblikujejo konfliktne kontekste med njimi, tematizirale prav problematiko prisilnega sobivanja v zaporu, ki jim predstavlja predvsem občutek prisiljenosti v (nezaželene) človeške interakcije: »Prisiljene smo bit skupaj«; »Tle smo prisiljene se prilagodit in živet druga z drugo«. V zvezi s tem so kot dejavnike, ki to prisilo prelivajo v potencialno konfliktne situacije, izpostavljale dva sklopa dejavnikov:

- Prvi se nanaša na splošen problem pomanjkanja lastnega, nekakšnega zasebnega prostora zaradi nenehne družbe drugega: »Tle not človek ne more nič skrivat«; »Moraš si nardit zid okoli sebe«.

- Drugi pa se navezuje na bolj specifičen problem tega, kdo so osebe, s katerimi se morajo družiti: »Različni karakterji žensk. V zunanjem svetu se ne bi družile«; »Ne morem bit jaz skupaj z morilci in odvisniki«.

V tem smislu je torej tisto, kar z vidika obsojenk predstavlja problem in potencialno polje nasilja, ne samo nenehna interaktivna naravnost življenja z drugimi ljudmi v prisili, pač pa tudi vprašanje, kdo so ti ljudje, s katerimi so prisiljene biti ves čas v interakcijah.

Po opravljeni analizi podatkov iz intervjujev z zaposlenimi smo presenečeno ugotavljale, da je tematska shema, ki se nam izrisuje, izrazito podobna shemi, ki smo jo oblikovale ob analizi podatkov

SLIKA 2: Intervjuji z obsojenkami – tematska

iz intervjujev z obsojenkami. Shema je razvidna iz spodnje slike.

Iz intervjujev z zaposlenimi so izhajali mnogi zanimive ugotovitve in sklepi. Za namen tega članka se nam zdi bistveno izpostaviti le nekatere od teh. Zaposlene_i so – enako kot obsojenke – razloge

za precejšnjo prisotnost nasilja tematizirale_i v dveh sklopih. Vzroke so videle_i tako v obsojenkah kot tudi v zaposlenih samih. Kljub podobnosti tematske sheme pa je osrednje spoznanje, da zaposlene_i poleg teh dveh sklopov »razlogov« za nasilje med obsojenkami niso tematizirale_i vidika zahtevnosti pogojev življenja, ki jih prinaša samo prisilno sobivanje v zaporu.

V intervjujih z obsojenkami prepoznana problematika prisilnega skupnega bivanja pa je bila ponovno močno prisotna na kasnejših srečanjih fokusnih skupin z obsojenkami. Po opravljeni tematski analizi podatkov s fokusnih skupin smo prav tako oblikovale seznam tem in podtem znotraj njih. Ker gre za kompleksen nabor podatkov, na tem mestu nizamos zgolj seznam tem:

1. vloga osebja;
2. odnosi med obsojenkami;
3. konfliktni konteksti:
 - kršenje občnih norm vedenja,
 - prisilno sobivanje;
4. strategije reševanja konfliktov:
 - individualne strategije,
 - skupinske strategije;
5. prečna tema: zaporsko specifične okoliščine nasilja.

Za namen tega članka se bomo najprej dotaknile teme Prisilno sobivanje. V okviru teme Konfliktni konteksti so obsojenke kot dva sklopa dejavnikov, ki vplivata na nastanek konfliktnih situacij, tematizirale: a) vedenja, s katerimi druge obsojenke kršijo kakšna pravila vedenja, kar povzroča prepire in konflikte; b) breme prisilnega sobivanja z drugimi ljudmi kot okoliščina, ki sama po sebi poraja nasilje. V tem članku bomo predstavile le drugi vidik, ki je na tem mestu vsebinsko bolj relevanten. Podobno kot med intervjuji so tudi tukaj obsojenke tematizirale dva vsebinska sklopa, ki sta po vsebini povsem primerljiva s sklopoma, ki smo ju že predstavile:

- Na eni strani prisilno sobivanje označujejo dejavniki, ki se nanašajo na nenehno usklajevanje skupnega bivanja. Sem so uvrščale denimo postopno eskalacijo vsakdanjih situacij

(smrčanje, uporaba skupnega pohištva, prezračevanje prostorov, pospravljanje ipd.), ki se v veliko primerih dogajajo tudi v t. i. »kafetarni«⁶, ki naj bi predstavljala varen prostor za sproščanje, pogovore, pitje kave itd.: *»Prideš v kafetarno, usedeš se in pride ne vem ena oseba in reče Ej, ustani. To je moj stol, zakaj bi se ustala, a si ga prnesla od doma, kje piše rezervirano, nikjer«*. Po drugi strani pa so izpostavljale problem prisilne udeležbe oziroma navzočnosti v socialnih interakcijah drugih, ki jih same doživljajo kot naporna vedenja in jim povzročajo nelagodja: *»Da maš ti ne vem par let zapora, jaz pa recimo en tedn, pa se cel dan pritožujem 'Joj', pa da jokam pa u psiho te spravi. A ti je potrebno to? /.../ A veš, na taki stvari pride konflikt«*; *»Sej en čas poslušáš. Vse poslušáš, vse pretrpiš en čas. Ampak enkrat ti pa doku... doklinči do gor, do vrha«*.

- Na drugi strani pa so dejavniki, povezani z vprašanjem, kdo so ljudje, s katerimi prisilno sobivajo. Med obsojenkami je namreč prisotno strinjanje, da so si kot osebnosti in osebe med seboj zelo različne in da predstavljajo heterogeno skupino, ki pogosto ne zmore uspešno ali brez večjih konfliktov poiskati kompromisov vsakdanjega življenja. Posebej izpostavljajo napornost prisiljenega sobivanja z ljudmi, ki jih same ocenjujejo kot zase neustrezno ali škodljivo družbo. Nastanek konfliktnih situacij predstavljajo kot avtomatsko posledico prisile deljenja skupnega življenjskega prostora z osebami, s katerimi sicer zunaj zapora ne bi bile v stiku: *»Mogoče se v zunanjem življenju ne bi niti pogledli. Tu smo pač vsi na neki ... različni karakterji, različna vzgoja od doma in to je to, ne«*; *»Pa takim različnim karakterima, kot so zapornice. Ker na primer, če je tuki sto oseb, sto je različnih karakterjev /.../«*; *»Zunej ... nimaš opravlka z ljudmi, k so tle na Igu«*. Še več, med obsojenkami je prisotno tudi nekakšno razslojevanje ali klasifikacija obsojenk na »normalne« in »nenormalne« oziroma na »dobre« in »slabše«. Obsojenke so večkrat poudarjale, da so nekatere

⁶ »Kafetarne« so skupni bivalni prostori v zaporu, ki so namenjeni druženju zaprtih oseb in služijo kot nekakšne skupne »dnevne sobe«. V njih so običajno televizija, naprava za pripravo toplih napitkov, skupno dnevno časopisje in podobno.

obsojenke slabše od njih, so bolj »problematične« ipd. Izpostavljale so torej nekakšno splošno nezdržljivost z njimi in poudarjale, da morajo v zaporu bivati z ljudmi, s katerimi zunaj zapora ne bi »imele opravka«: *»So osebe, ki /.../ so pa u bistvu popolnoma nedorasla bitja, ki, ne vem kak bom temu rekla, eee, majhni možgani pa velik gobec«*; *»Kdo je kaj, zakaj je tukaj, kakšno kazen ma in da se to lepo loči in da su normalni z normalnima in nenormalni z nenormalnimi«*; *»To so osebe, ki se ne znajo v družbo, niti v družbo vklopit, da bi komunicirale normalno«*; ... *»Nisi oseba, k bi te sploh v zunanjem svetu mela za prjatla, ne. Ma kaj za znanca, kaj šele za prjatla«*. Ob tem so nizale tudi specifične označbe za osebe, ki so jih doživljale kot posebno populacijo oseb, katerih pripisano jim vedenje ali značilnosti jim ne ustreza (npr. »narkomanke«, »morilke«, »odvisnice«): *»Ne moreš ti bit u sobi s takimi odvisnicami«*; *»Tuki so sam narkomanke pa morilke«*.

Iz fokusnih skupin tako nadalje izhaja, da izpostavljenost nenehnim interakcijam z drugimi ljudmi ne pomeni samo stopnjevanja sicer povsem običajnih konfliktov, s katerimi ljudje uravnavamo svoja vsakdanja življenja in iščemo kompromise, pač pa tudi izpostavljenost vedenjem drugih ljudi, ki so osebi obremenjujoča, neprijetna in bi se jih sicer želela izogniti oziroma se od njih odmakniti. Poleg tega prisilno sobivanje ne pomeni le izpostavljenosti določenim ljudem, ki bi se jih sicer izogibale, pač pa dejansko življenje oziroma nekakšno vsakodnevno umeščeno med ljudi, ki jih oseba same zase doživlja kot neustrezno, potencialno nevarno ali škodljivo družbo.

Za namen tega članka so posebej dragoceni tudi tisti deli raziskave, v katerih so obsojenke tematizirale strategije soočanja s konfliktih. V sklopu te teme smo opazile, da obsojenke večinoma opisujejo in izpostavljajo individualne oblike soočanja s konflikti, pri čemer sta se pojavljali naslednji dve obliki reševanja konfliktnih situacij:

- Obsojenke so opisovale, da je »napad« dobra oblika samoodbrambe in zaščite v smislu, da na konflikte odreagirajo tako, da se »postavijo zase«, »pokažejo zob«: *»Zobe moreš takoj*

pokazat, po domače rečeno»; »Jaz pokažem vsem zobe. Jaz ne pustim drugim«; »Ne smeš se pustit«; »Treba je pokazat zobe, ne se pustit, bodi močna«. Pri tem je cilj tovrstne reakcije, zagotoviti si mir pred morebitnimi konflikti in provokacijami v prihodnje. Pri tem so nekatere izpostavljale, da gre za način odzivanja, ki je sicer zanje netipičen in ga specifično uporabljajo sedaj, ko so v zaporu – da se torej znotraj zapora branijo na drugačen način, kot bi se sicer zunaj: »... Na Igu se moraš naučiti braniti. Ker zapor te dejansko spremeni«; »Pa na Igu se moraš naučiti braniti se na drug način kot zunaj. To pa definitivno«.

- Po drugi strani pa so obsojenke večinoma opisovale, da je strategija, ki se jim ob konfliktih najbolje obnese, ravno nasprotna, namreč umik od konfliktne situacije. Ta se na eni strani kaže s fizičnim umikom od konfliktnih situacij in predstavlja umik iz neposredne bližine ali prostora, kjer se nahaja soobsojenka. Ker pa zaradi zaporsko specifičnega skupnega bivanja in deljenja prostorov to dostikrat ni mogoče, pa opisujejo še psihološki vidik umika v smislu nekakšnega zapiranja vase in poskusov ignoriranja ter neodzivanja na dogajanje: *»Nism se z nobeno skregala tle, če mi ne paše, mi ne, se obrnem in grem«; »Raje se umakni, ko pride tak daleč«; »Ne čujem, ne vidim – v sobo pesmi pisat«; »Js sm se normalno do nje obnašala, ampak pol, ko mi je pljunla v obraz, sem se je pač izogibala ...«; »... Če pride že do nekega konflikta, si mislim svoje, pa si mislim, eh, se raje umaknem, ker je brez veze«; »Zdej znam, zdej se odmaknem, zdej mi je že tok useen, da se poberem stran«; »Pač narediš steno med sabo in to osebo, izogibaš in tko ... funkcioniraš«.*

Obsojenke so večinoma torej opisovale načine, kako se same spoprimejo oziroma kaj same storijo, ko se znajdejo v konfliktih z drugimi obsojenkami. Individualno soočanje s tovrstnimi situacijami predstavlja prevladujoč del teme soočanja s konflikti, kar nakazuje na to, da med obsojenkami prevladujoče živi prepričanje, da se morajo s konflikti ukvarjati same, vsaka zase. Pri tem je izstopajoča ta navidezno preprosta »izbira« med tem, ali boš v konfliktu napadla ali pa se umaknila. Aktiven boj zase v konfliktu vrednotijo kot napad, kazanje zob, medtem ko prevladujoče izogibanje

konfliktu pomeni, da se zaprejo vase, poskusijo ignorirati ali pozabiti, kaj se dogaja. V resnici v nobenem primeru ne gre zares za razreševanje problema oziroma konflikta kot takega, pač pa prej za hipno reakcijo v trenutku, pri čemer pa očitno niti ni bistveno, kako se konflikt naprej rešuje, pač pa bolj to, katera je napadla in katera se uklonila ter bila tiho.

Kljub pretežno individualnim reakcijam pa so obsojenke omenjale tudi nekatere skupinske načine soočanja s konfliktnimi situacijami:

- Nekatero so kot poseben način soočanja s »konfliktnimi obsojenkami« izpostavljale socialno izločitev osebe iz skupine: *»Js bi pa lahko rekla, da je najbolj prisoten psihični teror, in to v obliki socialne izolacije, k je najhujši možn teror, ker konc koncev smo mi res socialno bitje. /.../ se ta del skupine obrne prot njej in takrat je ona socialno izolirana«.*
- Opisovale pa so tudi primere, ko je skupina nastopila kot »zaščita« soobsojenki, ki se je znašla v konfliktu. Gre za situacije, kjer se ena ali več obsojenk v konflikt vplete in na ta način osebi stopi v bran: *»Obvezno pač je šla skupi s kero, ko se /.../ šla tuširat, tak pa je šla kira zraven«.*

Pri obeh oblikah skupinskega naslavljanja gre pravzaprav za delovanje skupine proti neki posameznici, ki jo bodisi izolira bodisi se pred njo ščiti. Enako tudi v tem primeru reševanje konflikta pomeni predvsem hipno reševanje trenutne neposredne situacije in ne reševanje konflikta samega v smislu iskanja konsenza, dogovora, prilagoditve.

RAZPRAVA

V predstavljenih rezultatih raziskave smo se osredotočile predvsem na tematiko prisilnega sobivanja. Zapor (kot tudi druge totalne institucije) namreč predstavlja skoraj neponovljivo in unikatno družbeno okolje, v katerem so osebe, ne da bi si druga drugo izbrale ali želele, dlje časa prisiljene skupaj bivati. Omejevanje svobode

gibanja, možnost razpolaganja s časom in prostorom ter povečan nadzor tako ne nosijo posledic le na individualni (psihični) ravni, temveč vplivajo tudi na zaporsko skupnost kot celoto.

Predstava o zaporu kot instituciji, v kateri se omenjene omejitve in prisila v skupno sobivanje pojavljajo neodvisno od časa ali prostora, pa je vendarle zavajajoča. V času eksperimenta v zaporu na Igu (Petrovec, 1999) je za zapor na primer veljalo, da je 90 % obsojenk bivalo v odprtem režimu, vhodna vrata zapora so bila odklenjena, nadzor pa je bil izrazito zmanjšan oziroma preoblikovan. Nekatere izmed pozitivnih posledic teh ukrepov skupaj z novimi oblikami socioterapevtskega dela z obsojenkami so predstavljali povečan občutek varnosti, boljše socialno vzdušje, s tem pa tudi zmanjšanje konfliktnih in nasilnih situacij med obsojenkami (Košir, 1983; Uršič Perhavec, 1983; Petrovec in Meško, 2006; Muršič in Petrovec, 2011). Prek rezultatov naše raziskave pa tudi na podlagi izkušenj zaporske prakse izžanskega eksperimenta lahko torej v ospredje razmišljanja o pojavu nasilja med obsojenkami postavimo ne toliko konkretne vsebine situacij, ki bi bile zaporu specifične, temveč je specifičen širši kontekst, v katerega so tako obsojenke kot konkretne konfliktno situacije postavljene. Drugače povedano: ne gre samo za to, da dejavnik prisilnega sobivanja v zaporu poraja nasilje sam po sebi, pač pa je pomembno predvsem to, kako in v kolikšni meri se ta prisila skupnega bivanja udejanja.

Ključni vidik za naše nadaljnje razmišljanje je torej podobnost norm, situacij in potreb z običajnimi situacijami zunaj zapora (smrčanje cimre_a, prezračevanje sobe, pritoževanje ostalih ipd.) ob hkratnem razmisleku, v kolikšni meri je ravno za zapor specifično pomanjkanje lastnega prostora in pomanjkanje možnosti za različne (bolj ali manj) konstruktivne strategije soočanja s konfliktnimi situacijami. Vidiki konfliktnosti prisilnega skupnega bivanja se tako nanašajo predvsem na vsakodnevne prakse usklajevanja skupnega bivanja, ki porajajo nestrinjanja in konflikte, zaprto življenjsko okolje pa ob tem *povzroča*:

- nenehno interaktivno naravnost življenja s soobsojenkami in s tem povečanje števila konfliktov in/ali stopnjevanje teh sicer običajnih konfliktov vsakdana,

- večjo izpostavljenost obsojenk tistim vedenjem oziroma interakcijam med soobsojenkami, ki jih doživljajo kot obremenjujoče,
- večjo izpostavljenost osebam, ki jih zaznavajo kot potencialno nevarne.

Hkrati jim *onemogoča*:

- možnost fizičnega umika in
- možnost zunanjih virov podpore in moči.

V zaporu se torej zgodi to, da so hkrati zmanjšani načini uravnavanja potencialnega medosebnega nasilja ter s tem okrepljeni pogoji za nastanek nasilja, kar se odraža v splošnem zmanjšanju občutka varnosti.

Zunaj zaporskega okolja se ljudje običajno srečujemo z izredno podobnimi vsakdanjimi situacijami, kot jih omenjamo v okviru rezultatov raziskave, a jih zaradi možnosti (relativno) svobodnega gibanja, bivanja in odločanja bolje uravnavamo ter se nanje lažje učinkovito in uspešno odzovemo. Ravno te možnosti zmanjšujejo pogoje za to, da bi konfliktna situacija potencialno vodila v nasilje. Običajno se ne soočamo z nenehno prisilno interakcijo, vsaj v primerjavi z zaporskim okoljem imamo načeloma na razpolago tudi nekakšen prostor, ki lahko zadovoljuje našo potrebo po zasebnosti in tudi po varnosti, bolj prosto možnost umika ob nastanku konfliktna situacije in večjo možnost izogibanja osebam, ki jih zaznavamo kot potencialno nevarne. Če so te predpostavke okrnjene in otežene, lahko torej pričakujemo povečano stopnjo nasilja v odnosih. Ob tem se nam zdi pomembno poudariti, da so za vse omenjene in v rezultatih predstavljene individualne oblike soočanja s konflikti nekatere obsojenke sporočale, da so specifično razvite v času bivanja v zaporu – da torej sedaj h konfliktom morajo pristopati drugače, kot so sicer. Večinoma ob tem pojasnjujejo, da prav zaradi omejenih možnosti umika – ki bi bil sicer pogostejše njihov odziv na konflikte.

Možnosti življenja v pogojih, ki sami po sebi zmanjšujejo možnost nasilja, niti zunaj zapora nikoli niso samoumevne.

Omejujejo jih lahko tako določene osebne okoliščine posameznice_ka in neposredno okolje, v katerem se nahaja, kot tudi družbene strukture, v katere smo vpete_i in ki vplivajo na naš vsakdan in možnosti v njem. To še posebej postane očitno, ko za primer vzamemo zadnjih nekaj mesecev, ki jih zaznamujejo pandemija in njene socialne posledice. Opisani običajni vsakdan zunaj zapora je v mnogih pogledih spremenil svojo obliko. Ukrepi, ki so namenjeni t. i. »socialni distanci« oziroma socialni izolaciji, so ga spremenili preko podobnih omejitev, kot vsakdan obsojenk spreminjajo zaporske omejitve.

Kot omenjeno v uvodu članka, so s tega vidika najtežavnejši časi »lockdowna«. Z omejitvami javnega življenja, druženja in gibanja se je naše življenje osredinilo na naše bivalne prostore (če jih imamo) in nam omejilo možnosti običajnih uravnavanj medosebnega nasilja, s tem pa nas torej izpostavilo nekakšni obliki »prisilnega sobivanja«. Posledice tega se lahko, prav tako kot v zaporu, manifestirajo v obliki:

- stopnjevanja sicer običajnih konfliktov vsakdana,
- izpostavljenosti tistim vedenjem oziroma interakcijam med drugimi ljudmi, ki nas prizadenejo, obremenijo in/ali spravljajo v nelagodje (na primer prepiranje staršev ali sovrstnikov),
- doživljanja svojega vsakodnevnega bivanja kot življenja v družbi ljudi, ki jih sami zaznavamo kot neustrezno, potencialno nevarno ali škodljivo družbo (na primer nasilje v krogu družine ali drugih sostanovalk_cev) in od katere se ne moremo več umakniti ter pred katero se je treba ves čas vsaj pasivno braniti oziroma ščititi, ter
- izoliranosti ali odmaknjenosti od zunanjih virov podpore in moči, ki nas lahko obenem usmerja v pretežno individualne oblike soočanja s konflikti, kjer bomo glede na svoje (trenutne) moči tehtale_i med »napadom« ali »umikom«, ki predstavlja umik vase in poskus ignoriranja dogajanja okoli sebe in v zvezi s sabo. Takšna situacija, čeprav normativno morda bolj zaželena od »napada«, lahko naše reševanje konfliktov reducira na golo reševanje hipnih trenutkov nelagodja in ne reševanje konflikta samega, s tem pa producira nadaljnje konflikte.

Poleg primerjave možnosti uravnavanja nasilja in pogojev za njegov nastanek v vsakodnevni situaciji in zunaj zapora danes vidimo vzporednice tudi na nekaj drugih ravneh, ki so na prvi pogled tako specifično zaporske, da se zdi iskati paralele zunaj zapora nepredstavljivo.

Prva izmed teh je povezava s t. i. »kafetarno«, ki je specifično zaporski bivalni prostor, ki naj bi bil prvotno namenjen druženju in sprostitvi, a so ga obsojenke hkrati izpostavljale kot pomemben prostor, kjer se konflikti in nasilje velikokrat začnejo ali stopnjujejo. Tukaj lahko potegnemo vzporednico z običajno dnevno sobo ali drugim skupnim prostorom stanovanja, ki naj bi po nekih družbenih normativih ljudem predstavljal varen prostor, kjer se lahko sprostijo, družijo, klepetajo ipd. V pogojih neprestane izpostavljenosti interakcijam z osebami, s katerimi skupaj bivamo, pa ravno tovrstni prostori predstavljajo potencial za večjo izpostavljenost konfliktom in nasilnim vedenjem. Tako v zaporu kot tudi v naših domovih se prostori, ki so sicer prvotno namenjeni kakovostnemu skupnemu preživljanju prostega časa, ob upoštevanju širšega konteksta in omejitev sobivanja preoblikujejo v najbolj »nasilne prostore«.⁷

Pomembno se nam zdi tudi izpostaviti povezavo z navidezno homogenostjo obsojenk kot posebne skupine ljudi. Med obsojenkami je prisotno zavedanje, da so si kot osebnosti in osebe med seboj zelo različne in da predstavljajo heterogeno skupino. Nastanek konfliktnih situacij, kot predstavljeno v rezultatih, so tudi posledica prisile deljenja življenjskega prostora z osebami, s katerimi sicer zunaj zapora ne bi bile v stiku. V zaporu na Igu živijo osebe, ki jih na videz dela homogena to, da so bile zaradi storjenega kaznivega dejanja obsojene na prestajanje kazni zapora. Kot se v zaporih pozablja na različnosti interesov, vrednot, načina razmišljanja in načina življenja različnih oseb (kar je lahko, predvsem ob upoštevanju prisilnega sobivanja, velikokrat tudi povod

⁷ Ob tem avtorice malce brezbrizno predpostavljamo, da ljudje dejansko živijo v stanovanjih, ki imajo dnevne sobe ali druge prostore za druženja, poleg teh pa še prostor za umik na samo (spalnica, otroška soba ipd). Problematika se seveda lahko bistveno stopnjuje, če teh prostorov za umik v skupnem stanovanju sploh ni in celo stanovanje predstavlja nekakšno skupno »dnevno sobo«.

za konflikte), tako se tudi zunaj zapora pozablja, da nam je znotraj istega gospodinjstva lahko skupen *le* bivalni prostor, »sorodstvo« oziroma »kri«. Kljub temu da normativna postmoderna perspektiva zasebnega življenja predpostavlja svobodno izbiro (v zvezi s tem glej na primer Giddens, 2019) in določeno mero homogenosti med člani_cami istega gospodinjstva, nas realnost bivanja pogosto sooči z dejstvom, da v njem živijo osebe, ki si skupnega bivanja morda ne želijo, a jih v to silijo določene okoliščine (na primer cimre_i/starši, s katerimi se ne razumeš, a te v sobivanje z njimi sili finančna situacija). V zasebnih okoljih zunaj zapora so ljudje podobno lahko soočeni s stigmatiziranjem, diskriminiranjem, nasiljem ali drugimi stiskami in težavami v medosebnih odnosih, le da imajo v običajnih razmerah boljše pogoje, da se tem kontekstom nekako izognejo oziroma jih regulirajo (na primer večino dneva preživijo v drugem, varnejšem ali prijetnejšem okolju). Socialna izolacija in ostajanje doma pa za tovrstno heterogenost nista občutljiva, torej tako kot omejitve v zaporskem okolju ljudi pogosto podvržeta vsem že omenjenim posledicam »prisilnega sobivanja«.

Na tem mestu je zanimivo izpostaviti dejstvo, da zaposlene_i teme prisilnega sobivanja niso tematizirale_i, kar pa ne pomeni nujno, da se zaposlene_i te problematike ne zavedajo. Morda je med njimi ta vidik že tako samoumeven in splošno sprejet, da ga posebej ne izpostavljajo. Po drugi strani pa so obsojenke vsakodnevno obremenjene prav s tem vidikom težavnosti življenja v zaporu. To področje so med raziskavo v več kontekstih posebej tematizirale in problematizirale, ob tem pa so pojasnjevale, da jim je v primerih odzivanja zaposlenih na konfliktne situacije sobivanje s strani zaposlenih predstavljeno kot »samoumevno«, kot nujna okoliščina, da »pač morajo« skupaj sobivati, ob tem nekako malo »potrpeti« in se »same znajti«. Omenjeno držo zaposlenih lahko prenesemo tudi na življenje v času socialne izolacije, ko je ob uvajanju ukrepov, ki za mnoge pomenijo »prisilno sobivanje«, v javnih nastopih avtoritet skoraj povsem odsotno tematiziranje ali vsaj izražanje zavedanja problematike potencialnega povečanja nasilja kot posledice sprejetih ukrepov. Na to nas opozarjajo nevladne organizacije (na primer Inštitut 8. marec, Društvo SOS

telefon in Društvo za nenasilno komunikacijo)⁸ oziroma preko teh organizacij preživelke_ci nasilja same_i.

To sicer dobro ponazarja opozorila Paola Freira (1972) o tem, da so le zatirane_i same_i lahko tiste_i, ki opozarjajo na zatiralske odnose in sprožajo spremembe, obenem pa kaže na prav poseben molk ali pa brezbržnost »zatiralk_cev«. Žrtve medosebnega nasilja, ki se poraja v aktualnih družbenih razmerah v povezavi z novonastalimi oblikami prisilnega sobivanja, lahko imenujemo tudi »kolateralna škoda« (Bauman, 2013). Gre za to, da žrtve niso dovolj pomembne ali so enostavno preveč nepričakovane, da bi jih vključili v premislek o sprejetih odločitvah. Tako so žrtve zaznamovane z dvojno stigmo nepomembnosti in nevrednosti (prav tam). Prav porajanje teh »kolateralnih škod« je postalo ena od najbolj pozornost zbujajočih potez družbene neenakosti, ki pove mnogo o tem, kako nizko je v sodobnih političnih programih zavedanje o družbeni neenakosti (prav tam). Naša raziskava na Igu je temeljila na želji vodstva zapora, da bi se nasilje med obsojenkami zmanjšalo. Intervjuji z zaposlenimi so med drugim pokazali, da so zaposlene_i nasilje med obsojenkami večinoma vrednotile_i kot problem, ob tem pa izpostavljale_i tudi, da si želijo, da nasilje ne bi bilo tako prikrito in njim skrito. V tem smislu je zaporsko osebje na Igu pokazalo, da se zaveda žrtev trenutne zaporske ureditve, in jim na nek način s tem tudi pripisalo neko mesto v svojem lastnem razmisleku o delu v zaporu. Zunaj zapora na izraz tovrstnega zavedanja še čakamo. Še več, priča smo celo občasnemu »romantiziranju« časa, ki naj ga ljudje preživljajo doma v smislu, naj bo to čas, ko se končno lahko posvetimo sebi ali svoji družini.⁹ Obenem pa živimo v družbi, kjer se pogosto poudarja ničelno toleranco do nasilja, česar pa v času uvajanja prostostnih ukrepov in socialne izolacije ni možno zaznati. Reševanje konfliktnih situacij in nasilja

⁸ Glej na primer: prispevek Društva SOS, izjava za javnost z naslovom »Nasilje za štirimi stenami danes« z dne 8. 4. 2020 in prispevek o mnenjih nevladnih organizacij RTV Slovenija z dne 3. 4. 2020: »Nasilje v družini v času Koronavirusa«.

⁹ Glej na primer: obvestilo na spletni strani Vlade RS z dne 30. 10. 2020 z naslovom »Križa je priložnost za lepšo prihodnost«; RTV Slovenija z dne 17. 3. 2020 z naslovom »Kako si krajšati čas v karanteni?«; prispevek Gorenjskega glasu z naslovom »Koronavirus oživlja družinsko življenje« (brez datuma objave).

je – tako kot v zaporu – najpogosteje prepuščeno individualnemu soočanju in reševanju, kot da je tudi razumljeno le kot individualna odgovornost posameznice_ka brez upoštevanja širšega konteksta.¹⁰

Ne le, da danes podobnost zaporskih kontekstov pridobivajo vsakdanje, načeloma zasebne situacije v intimnih prostorih, tudi v kontekstu širših družbenih norm lahko opazimo vzporednice. Element prisilnega sobivanja ne pomeni le motečega prilagajanja in sklepanja kompromisov na vsakodnevni ravni, pač pa tudi izpostavljenost ljudem, ki jih obsojenka na podlagi družbenih norm doživlja kot potencialno nevarne, »motene«, umazane idr. Specifika življenja v zaporu je, da je obsojenka prisiljena s »takimi« osebami tudi živeti, biti v vsakdanjih stikih in tvegati, da se bo »nalezla« enake stigme, kot se drži ostalih. Današnje razmere zunaj zapora so podobno prinesle kategorijo oseb, ki jih ljudje lahko doživljajo kot nevarne in ogrožajoče ter prav tako lahko delujejo kot »slabe«/»dobre« osebe glede na upoštevanje ali neupoštevanje novo nastalih družbenih norm v povezavi z nošenjem maske. Nastale_i so »nosilke_ci mask« in »ne-nosilke_ci mask«.

V zaključku svoje razprave bi se osredotočile na nadzor, postavljanje meja in svobodo kot pomembne dejavnike, ki lahko prispevajo k nastajanju konfliktov, ko gre za kontekst prisilnega skupnega bivanja tako znotraj kot zunaj zapora v okviru trenutnih razmer. Z zmanjšanjem klasičnega nadzorovanja se ustvarja boljše socialno vzdušje, saj represijo nadomesti odprta komunikacija, soodločanje vseh vpletenih in avtentično delovanje, kar so nam pokazali rezultati socioterapevtskih usmeritev v sklopu eksperimenta na Igu (Petrovec, 1999). V času eksperimenta so obsojenke tako pogosto odhajale na proste izhode iz institucije ter se velik del dneva gibale v okolici (a izven) zapora. Paradoks, ki ga Petrovec izpostavlja v svojem delu, je, da je družbeni nadzor nasploh (torej tudi ta v zaporu) smiseln in učinkovit samo takrat, kadar so posameznice_ki in družba v celoti kar se da svobodni. Kadar je ustanova delovala po socioterapevtskih načelih, se je to čutilo pri občutljivosti

¹⁰ Ob tem se avtorice zavedamo tudi problematičnosti deklarirane ničelne tolerance, ki je marsikdaj nerealističen in težko dosegljiv cilj, ki lahko pogosteje prispeva k spregledovanju in skrivanju kot pa k razreševanju potencialno nasilnih situacij (Razpotnik in Dekleva, 2015).

zaposlenih za počutje obsojenk, ki je vodila v več pogovora, dialoga in pristajanja na spremembe – ne samo s strani obsojenih, ampak tudi s strani zaposlenih (Košir, 1983; Uršič Perhavec, 1983; Petrovec in Meško, 2006; Muršič in Petrovec, 2011). Sklepamo torej lahko, da zapor kot institucija in z njim samo dejstvo prisilnega sobivanja nista neposreden oziroma samozadosten povod za neko vnaprej določeno količino nasilja. Oboje je bilo prisotno tudi v času eksperimenta, vendar vodeno in doživeto drugače, kar je rezultiralo v manjši pojavnosti nasilja.

Raznolike oblike prisilnega sobivanja so bile prisotne v življenju zunaj zapora tudi pred pandemijo. V tem kontekstu prisilno sobivanje predstavlja okoliščino, ki jo je mogoče živeti na različne načine, odvisno od družbenih razmer in s tem povezanih možnosti za odzivanje in iskanje rešitev v izzivih prisilnega sobivanja. Enako kot prestajati zaporno kazen predstavlja okoliščino, ki jo je mogoče doživeti na različne načine – na odprtem ali zaprtem oddelku.

Ob tem ne moremo zanikati, da golo dejstvo prisilnega sobivanja pripomore k povečanju pogojev za nastanek konfliktov in nasilja, a na sam razvoj in dejansko pojavnost nasilja v nadaljevanju v večji meri vplivajo možnosti regulacije nasilja, ki jo ob prisilnem sobivanju premoremo. Te možnosti pa večinoma odzvanjajo glede na bolj ali manj represivne, kaznovalne politike in nadzorstvene mehanizmov, ki so v določeni družbi ali skupnosti, v določenem času in na določenem kraju prisotni.

SKLEPI

Zaporsko specifični konteksti in dejavniki nasilja v času trenutnih družbenih razmer, povezanih s pozivi po ključu #ostanidoma, nosijo več vzporednic, kot bi jih bilo na prvi pogled mogoče pričakovati. Če bi dognanja iz zaporske raziskave poskušale prevesti v razmere zunaj zapora, bi lahko sklenile, da zapiranje življenja ob »lockdownu« in posledična socialna izolacija zmanjšujeta naše običajne načine uravnavanja medosebnega nasilja ter zato okrepi pogoje za nasilje v zasebnih prostorih, obenem pa podobne posledice nosi na širšem družbenem področju, kjer se pojavljajo

nove kategorije »slabih« in »dobrih« ljudi, ki ustvarjajo trenja ne le znotraj intimnih bivalnih prostorov, temveč tudi širše.

V imenu varnosti se v obeh primerjanih družbenih kontekstih uporablja mehanizme nadzora in omejevanja, ki jih ljudje čutimo tako neposredno (v obliki zamejevanja možnosti gibanja in delovanja v našem vsakdanu) kot tudi posredno (v obliki posledic zmanjševanja obstoječih načinov uravnavanja nasilja). Na nek način zagotavljanje varnosti pred enim dejavnikom, ki ga družba zazna kot ogrožajočega (pa naj bodo to kazniva dejanja obsojenk ali širjenje virusa) paradokсно vodi v povečan občutek ne-varnosti pred nečim drugim.

Vidimo lahko, da institucija zapora ni oblikovana, organizirana in vodena zunaj družbe, v kateri sicer živimo, čeprav se nam morda včasih zdi, da obstaja v neki drugi realnosti, ki nam ni blizu. Ideja zagotavljanja varnosti preko omejitvenih ukrepov se je v določenih pogojih v naš vsakdan preslikala hitreje, kot bi lahko mislili, da se bo. Tako smo bile_i v nove načine in možnosti bivanja postavljene_i zelo na hitro, podobno kot se obsojenke lahko iz danes na jutri znajdejo v zaporu. Iz rezultatov raziskave pa se v tem trenutku glede pojavnosti nasilja lahko naučimo to, da živimo v razmerah, ki so vse prej kot optimalne za uravnavanje nasilnega vedenja. Okrnjen dostop do podporne socialne mreže nas lahko dodatno usmeri v individualno soočanje s konflikti, kjer smo lahko hitro izpostavljene_i le »umiku« v smislu zapiranja vase ali neodzivanja na situacijo ali »napadu« v smislu samoobrambe in zaščite. V okvirjih spoznanega pa lahko razmišljamo o načinih in možnostih regulacije medosebnega nasilja, ki bi jih morda lahko dodatno razvile_i, da bi bile_i naše strategije soočanja s konfliktnimi situacijami v takih razmerah morda bolj konstruktivne, če je to sploh mogoče.

Ne nazadnje pa je treba v tem tekstu tematizirane vidike zapor-ske in tudi »koronske« družbe uporabiti kot izhodišče za nadaljnje prevpraševanje družbenih razmer in naše pozicioniranosti znotraj njih. Kot smo uvodoma izpostavile, nasilje v zaporu razumemo kot družben pojav znotraj specifičnega socialnega prostora, zato je treba tudi porast nasilja izven zapora misliti onkraj temeljnih

zagat glede reševanja konkretne žrtve ali kaznovanja konkretne_ga storilke_ca – torej predvsem kot novo družbeno stanje.

Danes je država vse manj in manj sposobna in pripravljena državljanke_om zagotoviti eksistenčno varnost¹¹ (Bauman, 2013). Ta naloga je vse bolj prepuščena veččinam in iznajdljivosti posameznice_ka, kar pa pomeni prevzemanje gromozanskega tveganja in mučne negotovosti (prav tam). Bauman nas v svojem zadnjem delu (2018) nadalje opozarja, da se tako postopoma vračamo v »hobbesovsko državo« z nasilnim režimom »vsi proti vsem«, del česar pa je tudi obračanje vase in okupacija s skrbjo zase. Družboslovje, torej tudi socialna pedagogika, mora tako nujno videti onkraj posamezničine_kove lastne odgovornosti (in hkrati skrbi) za zagotavljanje svoje lastne varnosti. Izziv, ki je pred nami, je videti družbeno ozadje, na katerem se konkretizirano medosebno nasilje med ljudmi poraja. Pomnimo tudi: s tem ko opazujemo in razčlenjujemo le realno konkretizirano nasilje med posameznicami_ki, utegnemo prezreti sistemsko nasilje, s tem pa postati njegov sestavni del (po Žižek, 2007). Če nam zaporska zgodovina nakazuje, da se nasilje med zaprtimi osebami lahko zmanjšuje tako, da se opušča tradicionalne represivne in nadzorovalne prijeme ter se namesto njih humanistično navdihnjeno krepijo medosebna komunikacija, pomen skupnosti ter socialna kohezija – potem so za socialno pedagogiko prav to lahko prva izhodišča za premislek, kako se širše družbeno lotiti posledic socialne izolacije in torej kako sistemsko pristopiti tudi k regulaciji z njo povečanega medosebnega nasilja.

¹¹ Eksistenčno varnost Bauman predstavi kot »svobodo pred strahom«, in sicer po navdihu znamenite Rooseveltova izjave, ki obuja njegovo »trdno prepričanje«, da je »edina stvar, ki se je moramo bati, strah sam« (Bauman, 2013)

LITERATURA

- Bauman, S. (2013). *Kolateralna škoda: družbena neenakost v globalni dobi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Bauman, S. (2018). *Retrotopija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Bradbury-Jones, C. in Isham, L. (2020). The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of Clinical Nursing*, 29(13-14), 2047–2049.
- Braun, V. in Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. V *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Fox, R. (1989). *The violent imagination*. London: Rutgers' University Press.
- Freire, P. (1972). *Pedagogy of the oppressed*. London: Penguin books.
- Giddens, A. (2019). *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Garden City, New York: Anchor Books, Doubleday & Company, Inc.
- Košir, D. (1983). Odpiranje KPD Ig pri Ljubljani z uvajanjem novih metod dela. *Penološki bilten*, 2, 63–69.
- Muršič, M. in Petrovec, D. (2011). Science fiction or reality: opening prison institutions (The Slovenian penological heritage). *The Prison Journal*, 91(4), 425–447.
- Owen, B., Wells, B. in Pollock, J. (2017). *In Search of Safety: Confronting Inequality in Women's Imprisonment*. Oakland: University of California Press.
- Petrovec, D. (1999). *Ideja in realnost socioterapevtske usmeritve*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Petrovec, D. in Meško, G. (2006). Back to the Future: Slovenia's Penological Heritage. *Varstvoslovje: revija za teorijo in prakso varstvoslovja*, 8(3/4), 356–364.
- Razpotnik, Š. in Dekleva, B. (2015). Medvrstniško nasilje v šoli – socialnopedagoški pogledi. *Socialna pedagogika*, 19(3 –4). 217–230.

- Rose Bullinger, L., B. Carr, J. in Packham, A. (2020). *COVID-19 and Crime: Effects of Stay-at-Home Orders on Domestic Violence*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Pridobljeno na: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w27667/w27667.pdf
- Sharma, A. in Bikash Borah, S. (2020). Covid-19 and Domestic Violence: an Indirect Path to Social and Economic Crisis. *Journal of Family Violence*, doi:10.1007/s10896-020-00188-8.
- Sykes, G. M. (2007). *The society of captives: a study of a maximum security prison*. Oxford: Princeton University Press.
- Tadič, D. (2018). *Spolno zaznamovane značilnosti zapora za ženske*. Doktorska disertacija. Pravna fakulteta: Ljubljana.
- Uršič Perhavec, O. (1983). KPD za ženske na Igu. *Iskanja: vzgoja prevzgoja*, 1(1), 55–58.
- Žižek, S. (2007). *Nasilje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

ZAZNAVANJE SOCIALNE OPORE STARŠEV OTROK Z MOTNJO AVTISTIČNEGA SPEKTRA

251

THE PERCEPTION OF SOCIAL SUPPORT BY PARENTS
OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Jana Rapuš Pavel, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl.16, 1000 Ljubljana

jana.rapus@pef.uni-lj.si

Nives Medved, *mag. prof. soc. ped.*

Jurčičeva ul. 3, 1259 Ivančna Gorica

nives.medved@gmail.com

POVZETEK

V prispevku predstavimo rezultate kvalitativne študije, v kateri smo raziskovali značilnosti socialne opore staršev otrok z motnjo avtističnega spektra (v nadaljevanju MAS). Družine so ob seznanjenosti otroka z diagnozo avtizma posebej ranljive, starši pa v vsakdanjem življenju izpostavljeni stresu, številnim obremenitvam in izzivom. V obravnavi tematike se zavedamo, da ne obstaja univerzalen način podpore in pomoči, ki bi zadovoljil vse starše, je pa pomembno, da starši dobijo pomoč, ko jo

potrebujejo. Pomagati jim je treba z informacijami, strokovno podporo in povezovanjem storitev, kar jih lahko razbremeni stresa in jim omogoči bolj kakovostno vsakdanje življenje. V raziskavi nas je zanimalo, kako starši otrok z MAS zaznavajo oporo formalnih in neformalnih socialnih omrežij. Vanjo je bilo vključenih sedem parov staršev, sedem mam in sedem očetov, katerih otroci so bili po odločbi o usmerjanju spoznani za otroke z avtistično motnjo že v obdobju vključitve v predšolski program vzgoje in izobraževanja. Spoznanja raziskave kažejo, da starši otrok z MAS kritično opozarjajo na manj dostopno in manj kakovostno socialno oporo v sodelovanju s strokovnjaki služb na različnih področjih, tako zdravstvenem, socialnem kot vzgojno-izobraževalnem. Opozarjajo tudi na pomanjkljivosti systemske ureditve področja, šibko socialno oporo pa starši zaznavajo tudi v svojih neformalnih omrežjih.

KLJUČNE BESEDE: *otrok z MAS, starši, družina, socialne opore*

ABSTRACT

The paper summarizes the results of a qualitative study into the features of social support available to parents of children with autism spectrum disorders (ASDs). When a child is diagnosed with autism, the entire family is highly vulnerable, while the parents find themselves facing stress, and multiple pressures and challenges in their daily lives. Addressing this topic, we understand that there is no one-size-fits-all solution to providing support and assistance to parents. What is important, however, is that assistance is there when parents need it. Assistance should be available to them by means of information, expert support, and integration of services, to relieve their stress and improve the quality of their daily lives. The research examined how parents of children with ASDs perceive the support they receive from formal and informal social networks. It included seven parental pairs, i.e. seven mothers and seven fathers, whose children had been identified as having ASDs via a special education needs decision as early as during their entry into preschool programmes. Research findings

suggest that parents of children with ASDs are critical of the level of accessibility and quality of social support from professional services in various areas, from healthcare or social services to education. While calling attention to flaws in the systemic regulation of the field, research participants also perceive social the support they receive from their informal networks as weak.

KEYWORDS: *child with ASD, parents, family, social supports*

UVOD

Leta 2011 je bil sprejet Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (v nadaljevanju ZUOPP-1), kjer so v 2. členu kot otroci s posebnimi potrebami opredeljeni tudi otroci z avtističnimi motnjami (ZUOPP-1, 2011). Danes je pogosto v uporabi besedna zveza »motnje avtističnega spektra«, s katero opisujemo posameznike, ki so jim skupni primanjkljaji na področjih verbalne in neverbalne komunikacije, socialne interakcije ter fleksibilnega vedenja in mišljenja (Kesič Dimić, 2010). Besedna zveza poudarja, da gre za spekter, torej so si posamezniki med seboj različni, pri obravnavi pa zato posploševanja ne sme biti. Izhajati je treba iz vsakega posameznika in na podlagi njegovih individualnih značilnosti načrtovati intervencije in obravnavo. V ospredje pričujočega prispevka niso postavljeni otroci, temveč starši otrok z MAS. Jurišić (2016) zapiše, da je v prvi vrsti treba pozabiti na ideje o tem, da so starši otrok z MAS shizofreni, zmedeni, emocionalno hladni in odsotni. To so namreč pogoste etikete, ki jih na starše lepi okolica, kar pri njih vzbudi in še pogloblja dvom, sram, občutek nerazumevanja, fizično in psihično utrujenost ter strah pred prihodnostjo. Dejstvo je, da od dne, ko se pojavi prva slutnja, da z otrokom nekaj ni v redu, potrebuje pomoč in podporo cela družina. Pri delu z družino otroka z MAS je treba upoštevati dejstvo, na katerega opozorita Hodge in Chantler (2010), da so si otroci in družine z MAS med seboj zelo različni, zato ni mogoče določiti najboljšega in samo enega pristopa ter intervencij. Na tem mestu lahko izpostavimo pomen

socialnopedagoškega pristopa, ki še poudarja sodelovalni odnos pri usmerjenosti pomoči v življenjsko polje družine. V sodelovalnem odnosu se v neposrednem delu z družino lahko odmaknemo od klasičnega ocenjevanja, kategorij in diagnoz. Odgovornost v sodelovanju postane deljena, starši in otrok pa tako dobijo prostor za svoje ideje, mnenja in predloge (prim. Kobolt in Rapuš Pavel, 2006).

VKLJUČENOST STARŠEV OTROK Z MAS V PROCES OTROKOVE OBRAVNAVE

Spoznanje, da ima otrok posebne potrebe, je za starše velika preizkušnja, s katero se težko soočajo popolnoma sami. Hitro se podajo na pot iskanja informacij, znanj, strokovnjakov, odgovorov in nasvetov. Ob zavedanju, da jim verjetno pripadajo dodatne pravice, se podajo tudi v iskanje le-teh. Mikuš Kos (1999) meni, da je seznanitev s pravicami in dolžnostmi ter s pooblastili ena ključnih nalog strokovnih delavcev. V iskanju pravic so starši pogosto izgubljeni, saj se na področju zakonodaje ne znajo orientirati, informiranost na tem področju pa je slaba (Murgel, 2006). Hecimovic, Powell in Christensen (1999) so predstavili sedem temeljnih področij, na katerih bi morale imeti družine z otrokom z MAS posebne pravice v smislu nudenja pomoči in podpore. Ta področja so: finance, izobraževanje staršev, nadomestna oskrba, načrtovanje obravnave, zavarovanje, podporne mreže ter področje prehodov. Ob pregledu zakonodaje in uradnih dokumentov Republike Slovenije lahko rečemo, da glede na predlagana področja pomoči in podpore, ki jih omenjajo avtorji, Republika Slovenija staršem otrok z MAS v dokumentih zagotavlja pomoč in podporo na zgoraj omenjenih šestih področjih, šibko pa ostaja področje nadomestne oskrbe. Za finančno pomoč in zavarovanje skrbijo ZSDP in ZZVZZ in ZRD-1, za usklajevanje, načrtovanje in izvedbo pomoči otroku in sodelovanje s strokovnjaki so veliko prispevali tudi predlogi v Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju iz leta 2011 ter ZUOPP-1. Ta dva dokumenta urejata tudi prehode na področju vzgoje in izobraževanja ter podpore, ki so pri nas večinoma usmerjeni v individualno podporo predvsem otroku

s strani posameznih strokovnih delavcev. Zakonodaja ne omogoča skupinske podpore (prim. Medved, 2019).

Participacija staršev in vključenost v sodelovalni odnos sta ključni za zadovoljitev potrebe po sprejetosti, spoštovanju in socialni mreži okoli sebe. Čačinovič Vogrinčič (2007) meni, da ima že samo to, da so starši imenovani za del tima, ustvarjalno in varovalno moč. Participacijo staršev v postopku obravnave in s tem udeležanje sodelovalnega delovnega odnosa v slovenski zakonodaji zasledimo samo v ZUOPP-1, po katerem morajo biti starši vključeni v pripravo in evalvacijo individualiziranega programa (ZUOPP, 36. člen). Zagotovljena mora biti svetovalna storitev za starše, v okviru katere jim strokovnjak pomaga oblikovati realna pričakovanja do otrokovih sposobnosti, v okviru šole pa je za starše priporočljivo organizirati seminarje (ZUOPP, 20. člen). Prek takšnih aktivnosti starši pridobijo informacije in znanja glede posebnih potreb otroka ter o mogočih metodah in tehnikah dela z otrokom.

V nekaterih drugih državah po svetu sodelovalnemu partnerskemu odnosu in opolnomočenju staršev posvečajo veliko več pozornosti. Na Finskem so na primer starši vključeni v proces identifikacije otrokovih posebnih potreb ter načrtovanje pomoči (Nolimal, 2006), prav tako so starši del tima, ki usmerja in načrtuje pomoč v Belgiji, na Norveškem, Švedskem in Portugalskem (Lebeer, Bitra Szekely, Demeter idr, 2012). V Angliji se imajo starši pravico odločiti, ali se bo otrok šolal v redni ali posebni šoli, poleg tega so tudi oni tisti, ki sprožijo identifikacijo posebnih potreb. So tudi ključni pri oblikovanju individualiziranega programa, z učitelji sodelujejo pri oblikovanju učnega in vzgojnega okolja, razvijanju metod in tehnik, zbiranju informacij (Lesar, 2009). Podobno velja tudi za Avstrijo in nemško deželo Brandenburg. Avstrija in Švedska sta državi, ki si prizadevata za neposredno delo z družino na domu ter vse družinske člane vključujeta v pripravo individualiziranega programa za družino (Husar Dobravec, 2004). V Združenih državah Amerike imajo starši pravico, da določajo, kolikokrat se bo preverila ustreznost odločbe oziroma ocenitve. Starši so tudi vključeni v multidisciplinarni tim, ki načrtuje pomoč in podporo otroku znotraj in zunaj vzgojno-izobraževalnih ustanov,

ter v pripravo individualiziranega vzgojno-izobraževalnega programa (prim. Vršnik Perše, 2005).

VPLIV MAS NA DRUŽINSKO ŽIVLJENJE

Restoux (2010) zapiše, da imajo starši drugačnih otrok pogosto občutek, da so izključeni iz običajnega sveta ali se v njem ne prepoznajo. Zlasti matere pogosto spremenijo svoje čustvene vezi in se navežejo le na starše drugih otrok, ki imajo podobne težave, od drugih pa se oddaljijo. Avtor še izpostavi, da se staršem ob diagnozi in vseh preiskavah lahko sesujejo tla pod nogami. Pričakovati je, da se jim poraja veliko vprašanj, potrebujejo podporo bližnjih, da jim pomagajo iz osame in pri iskanju informacij pri različnih ustanovah, da bi otroku zagotovili najbolj kakovostno obravnavo (prav tam). Starši otrok z MAS so, ko izvejo za diagnozo svojega otroka, brez znanja in potrebnih informacij glede otrokovih posebnih potreb, metod, tehnik in oblik pomoči ter brez pravnih informacij, ki zadevajo pravice in dolžnosti. Zato je pomembno, da strokovni delavci starše opremijo z ustreznimi informacijami in spretnostmi (National Research Council, 2001). Rezultati raziskave Murphy in Tierney (2005), ki sta raziskovala zadovoljstvo staršev otrok z MAS s ponujenimi informacijami, kažejo na to, da starši v tem položaju želijo več praktičnih informacij in pomoči pri integraciji ter prostor za pogovor. Aktivna vloga, ki jim jo podelijo strokovni delavci, ter prenašanje znanja in informacij vplivata na izboljšanje spretnosti v skrbi za otroka, zmanjšanje stresa, povečujeta samozavest in občutek moči (McConachie in Diggle, 2007). Pomembno je tudi, da so starši seznanjeni s čim več dostopnimi viri podpore, na primer s skupinami za samopomoč staršev, centri za oddih in oskrbo, z razvojnimi ambulanti, literaturo in organiziranimi seminarji (Ozonoff, 2002). Staršem je treba predati znanje o mogočih oblikah pomoči, metodah in tehnikah, ki jih strokovnjaki uporabljajo pri svojem delu in pri katerih otroci kažejo napredek (Novljan, 2004).

Zaradi nepoznavanja MAS so starši deležni številnih negativnih odzivov okolice, njihova stigma je velika. Zaradi nje so pogosto izključeni in izolirani celo od prijateljev in družine (Kinneer idr.,

2015). Naloga strokovnih delavcev je nujno tudi informiranje družbe o pojavih, prenašanje sporočil zatirane skupine ter s tem oblikovanje družbe, ki sprejema in razume drugačnost.

Glede neformalnih podpor družinam otrok z MAS raziskave kažejo, da te sprva pogosto ne dobijo podpore znotraj družine. Odsotna podpora znotraj družine je pogosto povezana z iskanjem krivca za nastali položaj (Jazbinšek, 2008). Svetovne statistike govorijo o tem, da v večini primerov zakoni (več kot 50 %) oz. partnerstva, v katerih se rodi otrok z avtistično motnjo, razpadejo. Tisti, ki ne razpadejo, pa se lahko okrepijo, saj se krepi skupen interes za dobrobit otroka (Jazbinšek, 2008). Starševske vezi ob postavitvi diagnoze otroka lahko postanejo razrahljane, kar povzroči višjo stopnjo ločitev družin. Pomembno je, da starši otroka z MAS poskrbijo tudi za zadovoljitev lastnih potreb. Tako bodo bolj zdravi in bodo imeli več energije za zagotavljanje podpore svojim otrokom (Ozonoff idr., 2002). Pomanjkanje podpore družinskih članov sta v študiji pokazala tudi Bitsika in Sharpely (2004). Značilno nižja je opora predvsem ob postavljeni diagnozi, ko se pojavi potreba po ponovni vzpostavitvi življenjskih in družinskih prioritet ter odnosov, vlog in nalog znotraj družine (prim. Čačinovič Vogrinčič, 2007). Podporno lahko deluje aktiven stik z okoljem, znanci, s sosedi in skupnostjo. Starši otrok z MAS takšne vrste stikov zaradi stigmatiziranja otrokovega vedenja in lastne pretirane usmerjenosti v pomoč pogosto nimajo veliko, prej se soočajo z izključenostjo tako v okolju bivanja kot v prijateljskih mrežah in širši družini, kar so v raziskavi ugotovili tudi Kinner idr. (2015).

NAMEN PRISPEVKA

Starši so ob otroku z MAS ranljiva skupina, ki se je zaradi objektivnih hudih težav in motenj v življenju znašla v posebnem življenjskem položaju, ki bo za dolgo časa (če ne celo za celo življenje) ostal nespremenjen, s čimer so ogroženi njihovo psihično ravnovesje in zdravje, poklicno in družabno življenje, omejene pa so tudi druge življenjske možnosti (Nikolić, 1992). Družine se v tem primeru

soočajo s številnimi izzivi vsakdanjega življenja, saj je otrok v svojih odzivih drugačen. Večina strokovne literature na tem področju je namenjene razlagi MAS in se usmerja predvsem na otroka z MAS, manj pozornosti pa je v tem primeru namenjene celotni družini in staršem, ki so z otroki v vsakodnevnem stiku. V prispevku predstavimo, kako starši otrok z MAS zaznavajo in doživljajo informacijsko, emocionalno in instrumentalno (materialno) oporo in kakšne so še njihove potrebe po pomoči in opori na teh področjih. Pri tem izhajamo iz koncepta Vauxove (V. Hlebec in T. Kogovšek, 2003) delitve socialne opore, ki jo deli na tri področja: informacijsko, emocionalno in instrumentalno (materialno). Instrumentalna (tudi materialna) opora se nanaša na pomoč v materialnem smislu; informacijska opora se nanaša na informacije, ki jih posameznik navadno potrebuje ob večji življenjski spremembi; emocionalna opora pa je pomoč ob večjih ali manjših življenjskih krizah. Zanimalo nas je tudi, kakšni so predlogi staršev za spremembe na teh področjih, ki bi jim ob skrbi za otroka z MAS omogočale boljšo kakovost osebnega in družinskega življenja.

METODA

V raziskavi smo uporabili kvalitativni pristop in deskriptivno metodo raziskovanja. Načrt raziskave je konstrukcionistične narave, kjer sprejemamo razumevanje, da posameznik aktivno kreira pomene vsakdanjega življenja skozi interakcijo z zunanjim svetom (prim. Roblek, 2009). Prav tako raziskovanje temelji na perspektivi moči, saj se v pogovorih s starši usmerjamo na potencialne, odpornost in različne vire moči, ki jih ti posedujejo.

UDELEŽENCI RAZISKAVE

V raziskavi je sodelovalo sedem parov staršev otrok z MAS, sedem mam in sedem očetov, katerih otroci so bili po odločbi o usmerjanju spoznani za otroke z avtističnimi motnjami že v obdobju vključitve v predšolski program vzgoje in izobraževanja. Dodaten pogoj za

vključenost v raziskavo je bil tudi, da je pri otrocih staršev poteklo najmanj tri leta od postavljene diagnoze MAS. Starši, ki so sodelovali v raziskavi, prihajajo iz osrednjeslovenske regije. Povprečna starost staršev je bila 41,5 let.

PRIPOMOČEK

Ob pregledu literature s področja obravnavane tematike smo v namen raziskave oblikovali osnutek poslstrukturiranega pogovora, ki je vključeval naslednja vsebinska področja: informiranost o zakonodaji s področja otrok s posebnimi potrebami, pravic otrok in staršev, poznavanje in razumevanje MAS, soočanje staršev z diagnozo otroka, ponujena pomoč in podpora v času obravnave otroka ter ustreznost pomoči, izkušnje sodelovanja s strokovnjaki različnih služb, izkušnje opore partnerja, družine in prijateljev ter staršev s sorodnimi izkušnjami, zapostavljena področja pomoči in predlogi za spremembe. Udeležencem smo postavljali odprta vprašanja in jih med pogovorom prilagajali izjavam sogovornikov.

POSTOPEK ZBIRANJA IN OBDELAVE PODATKOV

V prvi fazi smo po telefonu ali osebno vzpostavili kontakt z vodstvom več slovenskih vrtcev, jim predstavili namen raziskave ter jih zaprosili za pomoč pri vzpostavljanju stika s starši, ki izpolnjujejo kriterije za sodelovanje v raziskavi. Zaprosili smo jih, naj staršem posredujejo prošnjo za sodelovanje ter jim razdelijo pisna soglasja o pripravljenosti sodelovanja v raziskavi. Na ta način smo pridobili štiri pare staršev, ostale tri pare pa smo pridobili preko zaprte skupine na spletnem mestu Facebook, ki jo je predlagal eden od staršev. S pari staršev so bili izvedeni delno strukturirani pogovori. Pogovori so bili izvedeni od aprila do junija 2018 v krajih in prostorih, ki so jih predlagali sogovorniki. Pred izvedbo pogovora smo starše zaprosili za dovoljenje za snemanje pogovora. Vsem sodelujočim smo pri sodelovanju v raziskavi zagotovili anonimnost in

varovanje osebnih podatkov. V postopku obdelave podatkov smo uporabili metodo tematske analize (prim. Roblek, 2009).

REZULTATI IN DISKUSIJA

Rezultate tematske analize značilnosti podpore za starše otrok z MAS predstavljamo najprej v obliki preglednice skozi prikaz zastopanosti tem in podtem sogovornikov in sogovornic. V nadaljevanju pa rezultate predstavimo še skozi opis različnih kontekstov in situacij, ki jih mestoma ilustriramo s posameznimi reprezentativnimi izjavami sogovornic in sogovornikov.

PREGLEDNICA 1: Podteme informacijske, emocionalne in instrumentalne opore staršev otrok z MAS (N=14)

	teme	podteme	mame (f)	očetje (f)
informacijska opora		pomanjkanje informacij	7	4
		nepretočnost informacij med strokovnjaki	6	5
		sami v iskanju informacij	7	5
		pomanjkanje usmeritev za delo z otrokom	6	5
emocionalna opora		nedostopnost, neobčutljivost in premalo pogovora s strani strokovnjakov	7	6
		pomanjkanje opore v družini in prijateljskih omrežjih	6	3
		dobro partnersko sodelovanje	5	3
		izmenjava s starši s sorodnimi izkušnjami	7	5
instrumentalna/ materialna opora		šibka finančna pomoč države glede na visoke stroške obravnave otroka	4	4
		potreba po podpori pri urejanju postopkov pomoči in uveljavljanju pravic	4	3
		pomoč pri zagotavljanju prostega časa in oddiha za otroka in družino	4	3

INFORMACIJSKA OPORA

V okviru informacijske opore starši izpostavijo pomanjkanje in težave dostopnosti do različnih informacij, izkušnjo nepretočnosti informacij med strokovnjaki in pomanjkanje usmeritev za delo z otrokom. Spregovorijo tudi o tem, da se pri iskanju informacij počutijo prepuščene sami sebi. Kot je razvidno iz **PREGLEDNICE 1**, o teh podtemah spregovori tako večina mam kot očetov.

Starši si želijo in potrebujejo več informacij, predvsem na začetku, ko še ne vedo, kaj je MAS. M1 pove: *»Dejstvo je, da sva vse, kar veva o avtizmu, prebrala in našla na spletu, sama. Od pravic, ki jih kot starša otroka s posebnimi potrebami imava, do vseh možnih terapij, ki so že takrat obstajale drugje na svetu ... pri nas seveda ne.«* Želijo si, da bi strokovni delavci hitreje prepoznali težave otroka in jih na to opozorili, saj bi s tem omogočali zgodnjo obravnavo otroka. Potrebovali bi več informacij o pristopih in načinih dela, da bi se tako z otrokom laže znašli v domačem okolju in mu pomagali pri napredku. Tako M5 pove: *»Tok je enih metod pa tok mamamo enih strokovnjakov, k delajo, oni k se izobražujejo, mislm, pol si pa za vse sam, a ne, nobene pomoči ne dobiš. K bi te vsaj usmerl, aha, a ste probal to, a ste za tist že slišal.«* S strani strokovnjakov si želijo biti bolj informirani o terapijah, ki se v tujini že uspešno uveljavljajo, ne da morajo sami te informacije iskati po spletu. Od strokovnih delavcev pričakujejo, da jih o novostih obveščajo, da se na področju MAS stalno izpopolnjujejo ter spoznanja integrirajo v domačo prakso in to nato prenašajo tudi na starše. O4: *»Ja, sej hodjo, a ne, k so ta srečanja, hodjo te zdravniki in hodjo in poslušajo in spremlajo in poslušajo te tuje izkušnje. Da bi se pa to v sistemu neki, da bi se pa to v našem sistemu spremenil, a ne, zdravstvenem, da bi se pa to integriral not, a ne, tega pa ni, al pa da bi vsaj specialni pedagogi začel, ne vem, da bi oni začel to spremlat, pa, sej teorijo majo, ne rečem nč, ampak, praktično je pa to kr izziv, da bi to znanje predal tud nam.«* V več primerih poročajo, da so bili oni tisti, ki so informirali strokovnjake, so pa ti bili do njihovih informacij pogosto zadržani. Starši si želijo dobiti več informacij na enem mestu. Predlagajo, da bi to lahko bila Ambulanta za avtizem, ki bi tako upravičila svoj obstoj. O5 pove: *»Definitivno morš dobit informacije iz institucij, k se ukvarjajo z avtizmom, al pa majo še clo*

avtizem v imenu ustanove, ne pa da ne dobiš tam nobene informacije, a ne, to je pa žalostno.« Pogrešajo tudi informacije o posebnih pravicah, o katerih staršev pogosto nihče ne obvesti. O3 predlaga: »*Oni bi mogli met papir pa napisat unih dvajset stvari al kolč pa napisat, a ne, vi mate tule pa tule, to so vaše dolžnosti, tole so pa še pravice. Da neki na enmu mesti to zveš, kaj ti prpada, da ni treba vsepovsod hodit, cestnine plačat pa registracij. Ampak ne ni tako, ti moraš tu vsepovsod sam iskat.*« Menijo, da če bi jim informacije posredovali strokovni delavci, bi s tem staršem prihranili veliko časa in energije, ki bi jo lahko usmerili v svojega otroka, več časa pa bi jim tudi ostalo za lastne potrebe, interese, skrb zase in druženje s prijatelji. Ena od mam še pove, da so informacije težko dostopne tudi zato, ker se izgublajo v kupih birokratskih postopkov in zakonskih določil, ki jim je težko slediti. M1: »*Gre za en kup birokracije, katere še strokovnjaki, ki določeno področje pokrivajo, ne poznajo oziroma se pritožujejo, da če se nam zdi fer, da morajo oni poznati zakone. Nihče pa ne pomisli, če je to fer do nas staršev, ki moramo poznati vse te zakone in podzakonske akte oziroma pravilnike.*«

Ugotavljamo, da starši v raziskavi kritično poročajo o komunikaciji s strokovnjaki različnih služb, pri čemer izpostavijo težave s pomanjkanjem informacij, nekateri izpostavijo tudi preveč strokovno izražanje strokovnjakov, ki še poslabša njihovo razumevanje. Večina staršev pove, da pomembnih informacij in usmeritev v začetku obravnave otroka od strokovnih delavcev ni prejela. Na tem mestu predvsem izpostavijo potrebne informacije o različnih pravicah, ki ob postavljeni diagnozi pripadajo tako otroku kot staršem v danem položaju. Pri informiranju poročajo še o izkušnji nedoslednosti, saj jim strokovni delavci kdaj obljublajo, da jih bodo obveščali, jih vključili v kak program, a se to kasneje ne zgodi. Povedo, da se morajo spričo omenjenih okoliščin za pridobivanje informacij pogosto na različne načine znajti sami. Tako se pogosto izobražujejo preko spleta in iščejo informacije tako o otrokovi diagnozi kot o pristopih dela z otrokom ter o pravicah, ki jim pripadajo.

Slabo informiranost pripisujejo šibkemu medsebojnemu sodelovanju strokovnjakov različnih področij: zdravstva, sociale, vzgoje in izobraževanja ter specializiranih strokovnjakov s področja MAS. Soočeni so s tem, da si strokovnjaki različnih področij informacij

med seboj ne posredujejo in tako kdaj delujejo drug mimo drugega. Poročajo, da so pogosto oni tisti, ki prenašajo dokumentacijo med strokovnjaki, in se zato kdaj počutijo kot »poštarji«. Moti jih, da morajo vsakemu novemu strokovnjaku, ki se vključi v proces obravnave otroka, znova odgovarjati na ista vprašanja, kar v njih vzbuja nezaupanje in dvom v strokovno delo. Izpostavijo še, da pri strokovnjakih s področja MAS pridobijo malo usmeritev za delo z otrokom, te pa so lahko kdaj tudi nasprotujoče, kar jih že ob siceršnji negotovosti dodatno zmede.

Spoznanja, ki smo jih pridobili v svoji raziskavi, se skladajo z rezultati raziskave Murphy in Tierney (2005), ki sta raziskovala zadovoljstvo staršev otrok z MAS s ponujenimi informacijami. Tudi rezultati te raziskave opozorijo na to, da si starši želijo več praktičnih informacij in pomoči pri vključevanju otroka v okolje ter več prostora za pogovore in izmenjavo izkušenj. Pri tem so ključni aktivna vloga, ki jo staršem podelijo strokovni delavci, prenašanje znanja in koristnih informacij. Omenjeno prispeva k temu, da starši izboljšajo spretnosti sodelovanja z otrokom, k zmanjšanju njihovega stresa; povečuje samozavest in občutek moči pri starših. Brookman-Frazer (2004) v raziskavi ugotavlja, da aktivna vključenost staršev v proces obravnave otroka krepi informiranost in zaupanje staršev do strokovnjakov. Tudi Opara (2015) opozarja, da je še posebej pomembno, da se strokovnjaki zavedajo, da niso edini udeleženci pri pomoči otroku z MAS, ampak so v prvi vrsti starši tisti, ki imajo pomembne informacije o otroku in želijo biti tudi sami informirani o načinih dela z otrokom. Pri tem pa E. Novljan (2004) poroča, da mnogi od staršev otrok s posebnimi potrebami dobijo več informacij, česa družina ni zmožna zagotoviti otroku, kot pa o tem, kako jim bo uspelo.

EMOCIONALNA OPORA

V okviru emocionalne opore starši izpostavijo pomanjkanje pogovora, dostopnosti in občutljivosti s strani strokovnjakov, nerazumevanje in pomanjkanje opore v družini, prijateljskih omrežjih, pomen partnerskega sodelovanja in pomen opore staršev s sorodnimi

izkušnjami. Kot je razvidno iz **PREGLEDNICE 1**, o teh podtemah spregovorijo vsi udeleženci, nekoliko več mam kot očetov odpira podteme o pomenu partnerske opore in opore prijateljev ter ožje družine. V izjavah udeležencev so najbolj zastopane podteme emocionalne opore o sodelovanju in odnosu s strokovnjaki in sodelovanju s starši s sorodnimi izkušnjami.

Starši ob soočanju z diagnozo otroka poročajo o veliki emocionalni stiski, ob tem pa o šibki psihosocialni podpori s strani strokovnih delavcev različnih ustanov in prav tako o pomanjkanju razumevanja in podpore v okolju ožje družine.

Veliko emocionalno stisko večini staršev predstavlja spoznanje, da gre za vseživljenjsko motnjo otroka. M7 pove: *»Najhuj je to, pol ubistvu k to nekaj ugotoviš, kaj to je, okej sprejmeš, potem pa ugotoviš, da to sploh ni ena oblika, k bo skos ista, ampak se to skos spremi nja, da je to vseživljenjsko, to je najhuj. K ubistvu dojameš, da kaj bo pol.«* S to ugotovitvijo se pojavi veliko breme skrbi za prihodnost otroka. Poraja se skrb glede bodoče samostojnosti in vključenosti otroka v družbo vrstnikov. Stisko staršem povzroča tudi dejstvo, da morajo namesto otroka sprejemati pomembne odločitve, ki bodo začrtale njegovo življenjsko pot. Ob tovrstnih življenjskih okoliščinah pogrešajo več dostopnosti, podpore in pogovora ter večjo občutljivost za svoj položaj s strani strokovnjakov. V teh primerih poročajo, da pogovori pogosto potekajo mehanicistično, brez osebnega pristopa, v odnosu ne dobijo opore, ki jo v čustveni stiski potrebujejo. O7 o sodelovanju s strokovnjaki pove: *»To je isto, k da bi šu zmert pritisk enkat na let, to je brezveze. Pač moraš hodt zrd tega, da bo mela še naprej odločbo, da ma nek izvid. Ampak ni pa tu nobenga razumevanja in suporta, nč.«* Tudi O5 poroča o razočaranju pri sodelovanju s strokovnjaki: *»Ker, če bi računal na slovensko zdravstvo al pa na slovensko stroko, bi u zrk in gledu luč pa jo pržigu pa ugašu. Jest sem totalno razočaran nad komplet sistemom v Sloveniji. Pa sm ful velik zagovornik sistema bil, dokler nism se v njemu znajdu in mi je blo zelo težko. Katastrofa.«*

Starši pravijo, da potrebujejo sprejemajočo okolico, ki razume, zakaj je njihov otrok tak, kakršen je. Potrebujejo ljudi, ki podpirajo njihovo vzgojo, odločitve ter pristope, in ne obratno. Ob tem M7 pove: *»Ne da te obsojajo al pa kej pametujejo skos neki al pa kej.«*

Čustvene podpore so starši najpogosteje deležni v družbi staršev otrok z MAS s podobnimi izkušnjami. Želijo si, da bi bilo na voljo več skupin, v katerih bi se lahko družili starši s podobno izkušnjo, kdaj pa naj bi se jim priključili tudi strokovni delavci. O6 pove: *»Bi se tako lahko pogovorili med sabo starši in strokovnjaki skupaj o čist praktičnih primerih. Več rabimo takih skupin za pomoč in za podporo.«*

Starši povedo, da so s strani bližnjih sprva pogosto deležni nerazumevanja, nesprijemanja in kritik. M7 pove: *»U bistvu to je ful stresno, k to morš staršem povedat, okolici povedat. To je grozn, to je grozn. Mislm, men je blo grozn, zato k so taki. K so grozni, res, moji, mislm, men je to tko, ubistvu js sm ful prizadeta in zagrenjena zaradi tega. Ker njih je to sram. To je zanje stigma družine in konc.«* Posebej so prizadeti, če so zaradi otrokovih posebnosti do njih odklonilni njihovi bližnji. M6 pove: *»Potem so se zahteve po neki normalnosti otroka in spremembi najine vzgoje stopnjevale in smo se odločil, da se umaknemo najinima družinama, saj nisva hotela povzročati konfliktov.«*

Izkušnja staršev je, da bližnji potrebujejo več časa, da sprejmejo otrokovo drugačno vedenje in da njihove kritike o neustreznosti vzgoji postopoma popustijo. V enem primeru starša celo poročata, da so se zaradi nesprijemanja izstopajočega vedenja otroka odnosi v bližnjem sorodstvu povsem odtujili. V okoliščinah opisanih stisk zaradi nesprijemanja starši na prvo mesto postavijo oporo in pomoč staršev s podobnimi izkušnjami. Z njimi so se spoznali v ustanovah, preko spleta ali na raznih izobraževanjih. Ob njih občutijo razumevanje in sprejetost. Z njimi si izmenjujejo koristne informacije o izkušnjah pomoči otroku, pripadajočih pravicah ipd. M4 pove: *»Sm v stikih s parimi starši, k si sporočimo kakšne stvari, povemo, kakšne so naše izkušnje pa kako delamo z otroki, tko da je to zelo fajn, ja, me zelo razbremenil.«* O1 poroča, da je tudi žena organizirala eno tovrstnih starševskih podpornih skupin, v katero se občasno vključujejo tudi strokovnjaki: *»Ona je po zgledu tuje prakse odprla skupino za starše otrok z avtističnimi motnjami in strokovnjake, ki se ukvarjajo z našimi otroki. Tukej je res velika je podporna aktivacija.«* Starši podporo iščejo tudi preko spleta in se povezujejo z drugimi starši v tujini. Na emocionalnem področju je izpostavljen tudi velik pomen vzajemne partnerske opore. O1 pove: *»V čustveno oporo sva bila samo eden drugemu. Žena mi je celo predlagala, da lahko greva*

narazen, ker takrat še nisva bila poročena, vendar naju je to povežalo ...» Podporo nekateri starši najdejo tudi pri prijateljih, drugi starši pa tovrstno podporo ocenjujejo kot prešibko in poročajo celo o odtujevanju prijateljskih vezi. Družinski prijatelji so se ob spoznanju, da imajo otroka z MAS, od njih odmaknili in postopoma prenehali prihajati na obiske, jih vabiti na srečanja. Tako kot za ožjo družino tudi za družinske prijatelje povedo, da ti potrebujejo več časa, da sprejmejo posebnosti njihovega otroka z MAS in da se navadijo na njegovo drugačno odzivanje. Starši se s prijatelji tako raje družijo sami, brez otrok, kar je zanje tudi bolj razbremenilno.

Povedo še, da njihove otroke okolica pogosto označuje za razvajene in nemogoče. Zato večini staršev velik izziv predstavlja vstopanje v javnost, predvsem v gnečo ljudi, zato se takšnim situacijam raje izogibajo. Poročajo tudi, da so deležni odzivanja in socialnega izključevanja v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, ko je otrok vključen v redni program.

Starši v naši raziskavi na dnevni ravni doživljajo različne emocionalne stiske, ob tem pa poročajo, da v več primerih doživljajo izkušnjo socialnega zavračanja, ki je tudi posledica stigmatiziranja. O podobnih spoznanjih poročajo tudi nekateri drugi avtorji, ki ugotavljajo, da starši otrok z MAS doživljajo višjo raven stresa kot starši otrok z drugimi posebnimi potrebami (prim. Murphy, Christian, Caplin in Young, 2007; Samadi, McConkey in Kelly, 2012). Na izključenost staršev otrok z MAS iz prijateljskih mrež in širše družine so v raziskavi opozorili tudi Kinner (2015).

INSTRUMENTALNA (MATERIALNA) OPORA

V okviru značilnosti instrumentalne (materialne) opore starši opozorijo na nezadovoljene potrebe na materialnem in storitvenem področju. Izpostavijo predvsem pomanjkanje podpore na tem področju. Menijo, da je finančna podpora države glede na visoke stroške terapij za otroka prenizka, izpostavijo potrebe po usmeritvah in konkretni pomoči v nepreglednih birokratskih postopkih, s katerimi se soočajo med obravnavo otroka, več ponudbe pa bi potrebovali tudi pri zagotavljanju kakovosti preživljanja prostega

časa zase in za celotno družino. Kot je razvidno iz **PREGLEDNICE 1**, o teh podtemah spregovori več kot polovica sogovornikov, nekaj več mam kot očetov.

Starši se zaradi visokih stroškov terapij v prizadevanju za izboljšanje otrokovega stanja v vsakdanjem življenju pogosto soočajo s finančnimi stiskami. Menijo, da nudena finančna podpora države ne zadošča. Denarna nadomestila niso zadostna za pomoč, ki jo namenjajo otrokom, da bi ti hitreje in bolj napredovali. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev morajo terapije pogosto odlagati na poznejše obdobje, s tem pa tvegajo, da bodo zamudili pravi čas, ko bi otroku še lahko pomagali pri napredku. Plačljiva so tudi razna izobraževanja in dodatne preiskave, z rezultati katerih bi starši otroku lahko omogočili, kar potrebuje. Večina staršev poroča, da je bila doslej pripravljena plačati vse, kar po raziskavah v tujini prinaša uspehe, saj si prizadevajo poskusiti čim več stvari, da bi tako čim bolj pomagali svojemu otroku. V danem položaju se starši pogosto odrekajo materialnim dobrinam zase in za celotno družino (npr. odrekanje lastnim hobijem, družinskim izletom in počitnicam). Menijo, da je za otroka premalo storitev omogočenih na napotnice ali pa je sistem oblikovan tako, da otroku zaradi pripadanja nečesa ne pripada nekaj drugega, kar bi tudi nujno potreboval. Tako se morajo odločati med različnimi možnostmi, pri tem pa vedo, da bi otrok potreboval še več. Starši menijo, da bi morale biti otrokom z MAS zagotovljene vsaj brezplačna obravnava pri logopedu, delovna terapija in senzorna integracija. M5 pravi: *»Podelovna terapija bi mogla bit vsakmu takmu otroku omogočena. Sigurn. Pač, tud ta senzorna integracija, to je vse samoplačniško v Sloveniji. To je ključnega pomena za otroka z avtizmom, ne. K ma take težave, da se prepozna, da se svetuje, to bi mogl bit vse, to bi mogl bit vsakmu dostopno. Ker vsi nimajo take sreče, da si lohk to samoplačniško prvoščjo.«* V zvezi z instrumentalno oporo starši odpirajo še temo spremljevalca za otroke z MAS znotraj vzgojno-izobraževalnih programov.

Otrokom z MAS pripada začasni spremljevalec (ZUOPP-1, 11. člen), a le v primeru, ko imajo zmerne ali težje primanjkljaje na dveh v kriterijih opredeljenih področjih (Vovk Ornik, 2015). Starši menijo, da bi stalni spremljevalec prinesel spremembe pri obravnavi otrok z MAS, saj bi bili otroci tako lahko vključeni v redne oddelke,

med svoje vrstnike, hkrati pa bi dobivali stalno strokovno podporo in pomoč. M4 poudarja, da država pri tem ne pomaga dovolj: *»No, pa smo spet tam pr teh financah, kaj bi lohk država več nardila, da bi imel tak otrok res skos to pomoč spremljevalca.«* Starši si želijo stalne usposobljene spremljevalce, ki bi omogočili boljšo inkluzijo otroka z MAS. Država odločitev o tem, ali ga otrok dobi ali ne, prepušča občinam. M4 pove: *»Je pa fora, da ga mora financirat občina. Občina pa kr ne najde denarja za to al pa so postopki dolgotrajni, tko da mi nismo nikol pršli do tega, da bi lohk spremljevalca mel.«* O1 doda: *»Ali pa so izgovarjanja na različne finančne nezmožnosti ...«*

Pri zagotavljanju pomoči otroku staršem velik strošek predstavljajo prevozi. Vožnje na terapije iz kraja bivanja do večjih mestnih središč so zanje finančno bremenilne, vzamejo pa jim tudi veliko časa, ki jim ga že sicer primanjkuje. Povedo, da jim primanjkuje časa za domača opravila, predvsem pa zase. Časovni pritisk staršem predstavlja tudi otrokova potreba po rutini, kateri morajo podrežati svoj vsakdan. M4 v zvezi z omenjenim pove: *»Sj mi starši smo velik prpravleni tko otroke vozt. To je velik strošek, mi hodmo dvakat, trikat tedensko na neurofeedback u Ljublano recimo, ne. In tud k logopedinji ga vozmo, pa pol uveljavljaš te dodatne dneve dopusta in tko naprej /.../ manjkajo prilagojeni oddelki v več krajih po Sloveniji, to bi pocenil.«*

Starši še povedo, da bi več podpore potrebovali tudi na področju urejanja birokratskih zadev, ki spremljajo zagotavljanje pomoči otroku. V poplavi dokumentacije in izpolnjevanja različnih obrazcev se pogosto težko znajdejo. Na tem področju bi potrebovali več konkretnih usmeritev, praktične podpore in pomoči, kot jo prejmejo sedaj. Brez pomoči in ob lastnem neznanju se jim lahko podaljšuje tudi čas dostopanja do pripadajočih pravic.

Potrebo po podpori pri zagotavljanju boljše skrbi zase omeni več staršev. O1 s tem v zvezi pove: *»Potrebujemo podporo, da bi se starši lahko malce oddahnili in brez slabe vesti kdaj preživeli kakšen dan tudi brez naših otrok. Tega ni. Pa tudi skoraj nikamor se jih ne da vključit, ker jih ne sprejmejo, ni dovolj usposobljenih ljudi, spremljevalcev.«* Starši si želijo ohraniti svoje interese in prosti čas, a jim zmanjka časa, saj otrok z MAS potrebuje stalno pozornost in usmeritve. Redki starši v raziskavi imajo pri tem v ozadju podporo družine kot na primer M6, ki jim lahko otroka pustijo, da si oni privoščijo

oddih: *»Zlo nama pomaga, da gre N lahko na počitnice za en teden ali dva h komu od najinih, da se spočijemo od njega in on od nas.«* Starši pogrešajo ponudbo dejavnosti za oddih otrok in družine. M₃ izrazi: *»Edin še to, no, mogoče manjka dejavnosti za naše družine in otroke naše, da ni sam za normalne, pa da bi bli tam na voljo kakšni spremljevalci, da bi se kej več z njimi ukvarjal. Tega nam res manjka.«* O₁ s tem v zvezi predlaga: *»Bilo bi super, če bi obstajala skupina, ki bi jo poklical, kadar bi potreboval odmor, varstvo za par ur ali kakšno noč ali dve.«*

Mikuš Kos (1999) opozarja, da so pomoč, razumevanje in podpora staršem ter usmerjanje k zadovoljevanju lastnih potreb ključni elementi pomoči pri otroku s posebnimi potrebami. V tujini obstajajo dobre prakse na tem področju, t. i. centri za oddih, kamor gredo lahko družine z otroki z MAS večkrat na teden za nekaj ur, tam pa so jim na voljo strokovnjaki z različnih področij. Staršem je v času, ko je otrok v oskrbi strokovnjakov, omogočen čas, ki ga lahko namenijo nakupom, počitku in razbremenitvi (v Husar Dobravec, 2004).

SKLEPI

V Sloveniji ima približno četrtnina šoloobveznih otrok posebne potrebe. Ti otroci so usmerjeni v različne programe vzgoje in izobraževanja, deležni pa so tudi obravnave v okviru zdravstvene mreže pri specialistih in znotraj razvojnih ambulant. Med njimi so tudi otroci z avtističnimi motnjami (Opara, 2015). Na področju pomoči otrokom s posebnimi potrebami je bilo v zadnjih letih v Sloveniji zaznati premik, a zdi se, da so strokovni delavci pozabili, da so posebne potrebe otroka stvar celotne družine in ne samo posameznika, zato pomoč in podporo potrebujejo še posebej starši otrok, pravi Globačnik (2012), tako z vidika čustvene opore kot z vidika informacij in pridobivanja znanja za delo (prim. Biernes, 2010; Jurišič, 2015)..

V kvalitativni raziskavi smo ugotavljali značilnosti socialnih (informacijske, emocionalne, instrumentalne oz. materialne) opor staršev otrok z MAS. Rezultati raziskave so veljavni le za izbrane

udeležence raziskave, lahko pa kljub temu predstavljajo izhodišče za razmišljanje o spremembah in prihodnje raziskovanje obravnavanega področja. Ugotavljamo, da starši otrok z MAS v okviru vseh treh področij socialne opore (informacijske, emocionalne, instrumentalne) kot osrednje izpostavijo ovire sodelovanja v odnosu s strokovnjaki različnih področij (zdravstvenega, socialnega, vzgojno-izobraževalnega), hkrati pa opozarjajo tudi na sistemske vrzeli pri urejanju zadostne instrumentalne (materialne) opore in tudi primernosti načrtovanja skrbi za otroke. Šibke socialne opore pa so starši v raziskavi deležni tudi v svojih neformalnih omrežjih. Sklepne ugotovitve, ki v ključnih poudarkih slonijo na predlogih staršev, strnemo v nadaljevanju. V ospredju ugotovitev na področju informacijske in tudi emocionalne opore je zaznavanje pomanjkanja dostopnosti in osebnega pristopa strokovnjakov. V le redkih primerih starši izpostavijo dobre izkušnje sodelovanja in odnosa s strokovnjaki. Izjema so posamezne dobre izkušnje sodelovanja z vzgojiteljicami v vrtcu ter posameznimi učitelji v osnovni šoli. Na osnovi rezultatov lahko sklepamo, da izkustvo pretežno mehancističnega odnosa vnaša dominacija medicinskega diskurza, kar se odrazi tudi v slabšem informiranju staršev o njihovih možnostih, ter v prezrtih emocionalnih in drugih potrebah ter opisanih težavnih življenjskih položajih staršev. Ti si želijo več dialoga, bolj partnersko-sodelovalnega odnosa in aktivno vključitev ter večji prispevek k boljšim razmeram na področju MAS v Sloveniji. Premik k obravnavi, ki predvideva več participacije staršev otrok z MAS ter ponuja pomoč in podporo celotni družini, lahko v prihodnje prinese Zakon o celostni zgodnji obravnavi predšolskih otrok s posebnimi potrebami, ki je stopil v veljavo 1. januarja 2019.

Na splošno si starši želijo dosegljive celostne pomoči na enem mestu, saj jih preštevilni strokovnjaki, obiskovanje le-teh, prenašanje informacij med njimi in nasprotujoči si strokovni pogledi begajo in pahnejo še v večjo stisko in nemoč. Bouwkamp in Bouwkamp (2014) v povezavi z neučinkovito podporo in procesi pomoči ranljivim družinam govorita o navzdol obrnjeni spirali pomoči, skozi katero opozorita na nekatere napake strokovnjakov, ki vodijo k stanju, kakršnega opisujejo tudi starši v vzorcu naše raziskave. Restoux (2010) pa v izogib temu zapiše, da naj bi bil vstop v sistem

podpore ter pomoči za uporabnika in njegovo družino preprosto dosegljiv, službe pa naj bi se razvijale in povezovala, tako kot terjajo narava, organizacija in hierarhija njihovega dela, z ohranjeno preglednostjo postopkov in pravico uporabnika do vpogleda v stanje svojih zadev na istem mestu. V to smer predloge sprememb sodelovanja podajajo tudi starši v pričujoči raziskavi.

Za izboljšanje emocionalne opore in kakovosti vsakdanjega življenja staršev in družine otrok z MAS je v prihodnje smiselno krepiti preventivno delo, kjer je potrebno razširiti ponudbe in možnosti vključevanja otrok z MAS, staršev in družine v različne popoldanske aktivnosti, po zgledu zgoraj opisanih tujih dobrih praks bi bilo potrebno razvijati družinske/dnevne centre za oddih in omogočati prožne oblike dela z otroki in družinami na domu. Da bi spiralo procesov pomoči in opor staršem obrnili navzgor, starši vidijo rešitev tudi v opori bolj usposobljenih spremljevalcev, ki bi otroka in družino lahko bolj kontinuirano spremljali v vsakdanjem življenju. Na voljo bi moralo biti več usposobljenih spremljevalcev za otroke z MAS, več ur dodatne strokovne pomoči, predvsem pa več podpornih skupin in skupin za samopomoč za starše. Te možnosti starši izpostavljajo kot eno ključnih oblik informacijske in emocionalne opore.

V ospredje dela z otroki in starši z MAS mora priti odnos in postati osnova za delovanje (Hodge in Chantler (2010)). Starši si namreč želijo strokovnjake, ki bi jih bolj slišali in prepoznali njihove potrebe ter se nanje bolj občutljivo odzivali. Bowkamp in Bowkamp (2014) menita, da k pomanjkanju bolj osebnega pristopa v največji meri prispevajo ujetost strokovnjakov v postopke, dokumente, ki skrijejo strokovnjaka kot osebo. Temu vidiku sodelovanja bi bilo v prihodnje treba nameniti več pozornosti, saj starši v naravnosti strokovnjakov potrebujejo aktivnejše poslušalce, zmožne empatije in razumevanja, z veliko znanja ter informacijami, ki kažejo zanimanje in interes za področje MAS ter so jim pripravljene pomagati z nasveti in znanjem. Želijo si sodelovanja z angažiranim strokovnjakom za otroka in družino. Takšno naravnost strokovnjaka bi veljalo krepiti, saj jo v dosedanjih izkušnjah odnosa pogrešajo.

Ob izpostavljenih težavah stigmatiziranja in za bolj odprto sprejemanje družin otrok z MAS v družbi pa bi bilo v prihodnje

treba še več pozornosti nameniti ozaveščanju javnosti o osebah z MAS, kar bi lahko odpravljalo stereotipe in prepričanja nekaterih strokovnjakov in laikov. V Sloveniji na področju odpravljanja stigme že delujejo nekatere nevladne organizacije, med njimi Inštitut za avtizem in sorodne motnje, ki si prizadeva z organizacijo izobraževanj o motnjah. Dejavnost na tem področju pa bi bilo treba še okrepiti.

LITERATURA

- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji.* (2011). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Biernes, F. (2010). *A spectrum of light: Inspirational interviews with families affected by autism.* London: Jessica Kingsley Publishers.
- Bitsika, V. in Sharpley, C. F. (2004). Stress, anxiety and depression among parents of children with autism spectrum disorder. *Australian journal of guidance and counselling*, 14(2), 151–161.
- Bouwkamp, R., Bowkamp, S. (2014). *Blizu doma: priročnik za delo z družinami: ravnanje z interakcijskimi vzorci v družini, pri procesih podpore in pomoči ter na področjih psihosocialnega dela.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Pedagoška fakulteta: Inštitut za družinsko terapijo.
- Brookman-Frazee, L. (2004). Using parent/clinician partnerships in parent education programs for children with autism. *Journat of Positive Behavior Interventions*, 6, 195–213.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2007). *Socialno delo z družino.* Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Globačnik, B. (2012). *Zgodnja obravnava.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Hecimovic, A., Powell, H. T. in Christensen, L. (1999). Supporting families in meeting their needs. V D. Barker Zager (ur.), *Autism. Identification, education and treatment* (str. 261–299). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hlebec, V. in Kogovšek, T. (2003). Konceptualizacija socialne opore. *Družboslovne razprave*, XIX(43), 103–125.

- Hodge, N. in Chantler, S. (2010). It's not what you do: it's the way that you question: that's what gets results. *Supporting or learning*, 25(1), 11–14.
- Husar Dobravec, S. (2004). *Integracija otrok s posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami v redno šolo* (Magistrska naloga). Pravna fakulteta: Ljubljana.
- Inštitut za avtizem in sorodne motnje. (b.d.). Pridobljeno s <http://www.instavtizem.org/>
- Jazbinšek, A. (2008). *Pomoč družini otroka z motnjo avtističnega spektra* (diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Jurišič, D. B. (2016). *Otroci z avtizmom : Priročnik za učitelje in starše*. Ljubljana: Izobraževalni center PIKA.
- Jurišič, D. B. (2015). Stres, izčrpavanje in izgorevanje. V M. Rovšek (ur.), *Juretovo leto : Aspergerjev sindrom v sliki, zgodbi in strokovnih besedilih* (str. 80–82). Ljubljana: Center Janeza Levca.
- Kesič Dimic, K. (2010). *Vsi učenci so lahko uspešni*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Kinner, S. H., Link, B. G., Ballan, M. S. in Fischbach, R. L. (2015). Understanding the experience of stigma for parents with autism spectrum disorder and the role stigma plays in families' lives. *Review journal of autism and developmental disorders*, 46, 942–953.
- Kobolt, A. in Rapuš Pavel, J. (2006). Model sodelovalnega ocenjevanja in interveniranja. V M. Sande, B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik in D. Zorc Maver (ur.), *Socialna pedagogika: Izbrani koncepti stroke* (str. 53–72). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Lebeer, J., Birta-Szekely, N., Demeter, K., Bohacs, K., Araujo Deandreas, A., Sonnersyn, G., ... Dowson, L. (2012). Re-assessing the current assessment practice of children with special education needs in Europe. *School Psychology International* 33(1), 69–92.
- Lesar, I. (2009). *Šola za vse? Ideja inkluzije v šolskih sistemih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Medved, N. (2019). *Izkušnje staršev otrok z motnjami avtističnega spektra pri obravnavi in sodelovanju z različnimi strokovnimi službami*. (Magistrsko delo). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- Mikuš Kos, A. (1999). *Različnim otrokom enake možnosti*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenija.

- Murgel, J. (2006). *Vodnik po pravicah otrok s posebnimi potrebami*. Ljubljana: GV Založba.
- Murphy, N. A., Christian, B., Caplin, D. A. in Young, P. C. (2007). The health of caregivers of children with disabilities: Caregiver perspectives. *Child Care, health and development*, 33, 180–187.
- National Research Council. (2001). *Educating Children with Autism. Committee on Educational Interventions for Children with Autism. Division of Behavioral and Social Sciences and Education*. Washington DC: National Academy Press.
- Nikolič, S. (1992). *Autistično dijete*. Zagreb: Prosvjeta.
- Nolimal, F. (2006). Osnovna šola. V S. Gaber (ur.), *Zakaj Finci letijo dlje?* (str. 85–118). Nova Gorica: Educa, Ljubljana: Center za študije edukacijskih strategij – CEPS, Pedagoška fakulteta.
- McConachie, H. in Diggle, T. (2007). Parent implemented early intervention for young children with autism spectrum disorder: a systematic review. *Journal of Evolution in Clinical Practice*, 13(1), 120–129.
- Murphy, T. in Tierney, K. (2005). *Parents of children with autism spectrum disorders (ASD): A survey of information needs*. Report to the National Council for Special Education Research Initiative. Pridobljeno s http://ncse.ie/wp-content/uploads/2014/10/Parents_of_children_with_ASD.pdf
- Novljan, E. (2004). *Sodelovanje s starši otrok s posebnimi potrebami pri zgodnji obravnavi*. Ljubljana: Zveza Sožitje.
- Opara, B. (2015). *Dodatna strokovna pomoč in prilagoditve pri vzgoji in izobraževanju otrok s posebnimi potrebami*. Ljubljana: Centerkontura.
- Ozonoff, S., Dawson, G. in McPartland, J. (2002). *A parent's guide to asperger syndrome and high-functioning autism: How to meet the challenges and help your child thrive*. New York: Teh Guilford press.
- Restyoux, P. (2010). *Življenje z drugačnim otrokom : za vse, ki bi*

radi bolje razumeli starše otrok s posebnimi potrebami in jim znali pomagati. Radovljica: Didakta.

Roblek, V. (2009). Primer izpeljave analize besedila v kvalitativni raziskavi. *Management*, 4(1), 53–69.

Samadi, A. S., McConkey, R. in Kelly, G. (2012). Enhancing parental well-being and coping through a family-centered short course for Iranian parents of children with an autism spectrum disorder. *Autism*, 17(1), 27–43.

Vovk-Ornik, N. (2015). *Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami.* Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Vršnik Perše, T. (2005). *Integracija otrok s posebnimi potrebami* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami /ZOUPP-1/ (2011).

Uradni list RS, št. 58/11 (22. 7. 2011). Pridobljeno s <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5896>

TRI REFLEKSIJE O ODNOSU MED SOCIALNO PEDAGOGIKO IN SKUPNOSTJO V ČASU EPIDEMIJE

Združenje za socialno pedagogiko je v letu 2019 začelo načrtovati svoj redni kongres, ki ga od leta 1997 dalje organizira vsako tretje leto. Naslednji, osmi po vrsti, bi moral potekati leta 2020 in organizacijski odbor kongresa se je odločil, da bo njegova naslovna tema »Skupnost v času individualizma«. Nato je prišel novi koronavirus in z njim povezana spomladanska razglasitev epidemije. Zahteve po omejitvi osebnih stikov in omejevanju druženja večjih skupin ljudi so še zaostriale tematiko pomena skupnosti za socialnopedagoško delo. Organizacijski odbor se je znašel pred dilemo, ali naj kongres odpove ali prestavi na »boljše čase«, a se je na koncu odločil, da bo kongres izvedel na daljavo, torej preko interneta. Odziv članstva in drugih udeležencev kongresa je bil velik, saj se je na kongres prijavilo 99 udeležencev s 45 različnimi prispevki, plenarnimi predavanji, delavnicami, referati za sekcije, okroglimi mizami in eno večerno predstavo.

Naslovna tema kongresa je ostala enaka, vendar je velik del prispevkov vključeval tudi refleksijo nove situacije, ki je nastala z omejevalnimi ukrepi, povezanimi z epidemijo. Izmed vseh kongresnih prispevkov smo izbrali tri predavanja, ki so najbolj celovito in neposredno naslavljala tematiko skupnosti, individualizma in vizij stroke v kontekstu epidemije. V nadaljevanju objavljamo zapise teh treh predavanj v obliki strokovnega in dveh preglednih znanstvenih prispevkov, ki ohranjajo zanimivost, dinamično strukturo in potek predavanja na kongresu.

SOCIALNOPEDAGOŠKI ODNOS V LUČI NEZNANEGA IN MOGOČEGA

277

THE SOCIAL-PEDAGOGICAL RELATIONSHIP IN
THE LIGHT OF THE UNKNOWN AND POSSIBLE

Andreja Grobelšek, *dr. soc. ped.*

Srednja zdravstvena šola Celje, Ipavčeva 10, 3000 Celje

andreja.grobelsek@gmail.com

POVZETEK

Odnos, ki ga vzpostavljamo socialne pedagoginje in socialni pedagogi z ljudmi, s katerimi se srečujemo v strokovnem okolju, do različnih kontekstov in situacij, v katerih delujemo, in ne nazadnje do samega sebe, vidim kot temeljno »orodje« našega delovanja. V času spremenjenih razmer in nove normalnosti/realnosti, kot pogosto slišimo v tem času pandemije, ko vsak osebno začuti, kaj dejansko pomeni živeti v postmoderni družbi globalnih tveganj, se sprašujem, kako se ta odnos spreminja in kakšne oblike zavzema. Živimo in delamo namreč v nekem »vmesnem« času, ko ne vemo, kaj lahko pričakujemo od prihodnosti, marsikateri način, ki smo ga pri strokovnem delu poznali, pa vsaj trenutno ni mogoč.

V prispevku skušam utemeljiti, da je tudi pri delu na daljavo odnos živ in oseben ter ga je moč začutiti, doživeti, se nas dotakne, premakne, poveže, vendar pa nam je način, na katerega se to zgodi, (še) neznan. Znašli smo se v času in situaciji, ki nam pokaže, da smo pri svojem delu vsi na nek način »hendikepirani« in ranljivi (in končno je to normalno),

pa vendar nam prav ta pozicija odpira nove možnosti za drugačen stik. Z odprto držo in pristno radovednostjo lahko odkrivamo nove razsežnosti mogočega, s čimer se obrne percepcija sveta okrog nas – kar vidimo, lahko tudi začutimo. Odnos, ki ga vzpostavljamo z drugimi, ima namreč vedno svoj odziv tudi v nas samih. Vedno se zgodi, in to ne glede na to, kje se srečamo (v živo ali s pomočjo tehnologije). V prispevku razmišljam, kaj vse je pri vzpostavljanju odnosa z ljudmi, s katerimi smo v stiku, pri delu na daljavo mogoče. Pri tem se osredotočam predvsem na kontekst in okolje ljudi, s katerimi vzpostavljamo odnos pri svojem delu, ter na pomen vidnih in zvočnih zaznav za vzpostavljanje medosebne povezanosti pri srečanju z njimi.

KLJUČNE BESEDE: *socialna pedagogika, odnos, socialna distanca, refleksija, »nova normalnost«, nova marginaliziranost, komunikacija*

ABSTRACT

From my point of view, the relationship we, social pedagogues, establish with the people we meet within our professional environment as well as the relationship to the different contexts and situations in which we work, and not least to ourselves, is seen as a fundamental "tool" of our work. In these times of changed conditions and new normality/reality as often referred to during the pandemic, when everyone personally feels what it actually means to live in a postmodern society of global risks, I wonder how this relationship is changing and what forms it takes. We live and work in the time "in between", when we do not know what to expect from the future and when many familiar ways of our professional work are currently not possible.

In the paper, I try to argue that even when working remotely, the relationship is alive and personal and can be felt as well as experienced. We can be touched, moved and feel connected, but the way in which this happens is (still) unknown to us. We find ourselves in a time and situation that show us

we are all in some way handicapped and vulnerable at work (and nevertheless this is normal). However, this very situation opens up new possibilities for a different kind of contact. With an open attitude and genuine curiosity, we can discover new dimensions of the possible, turning the perception of the world around us—what can be seen, can also be felt. That is to say, the relationship we establish with others always has its own response in ourselves. It happens no matter where we meet, namely in person or with the help of technology. In the paper, I consider all that is possible when establishing a relationship with clients while working remotely. In doing so, the focus is placed primarily on the context and environment of the clients as well as on the importance of visible and audible perceptions for establishing an interpersonal connection when meeting them.

KEYWORDS: *social pedagogy, relationship, social distancing, reflection, »new normal«, new marginalized, communication*

VZPOSTAVLJANJE IN VZDRŽEVANJE ODNOSA V ČASU SPREMENJENIH RAZMER

Pričujoči prispevek je za kongres socialne pedagogike nastal na osnovi osebne refleksije, analize lastne strokovne prakse v tem letu, študija literature in različnih usposabljanj, v katerih sem iskala nove perspektive in znanja. To leto je polno izzivov. Predvsem nam je pokazalo, da način življenja, kot smo ga poznali, še zdaleč ni samoumeven. Kot mnogi sem se tudi sama srečala z vprašanji, kako živeti in delati. V različnih kontekstih mojega življenja se je kot temeljno pokazalo vprašanje, kako vzpostavljati in vzdrževati odnos v času spremenjenih razmer.

Odnos, ki ga vzpostavljamo socialne pedagoginje in socialni pedagogi z ljudmi, s katerimi se srečujemo v strokovnem okolju, do različnih kontekstov in situacij, v katerih delujemo, in ne nazadnje do samega sebe, vidim kot temeljno »orodje« našega delovanja. V času spremenjenih razmer in nove normalnosti/realnosti, kot

pogosto slišimo v tem času pandemije, ko vsak osebno začuti, kaj dejansko pomeni živeti v postmoderni družbi globalnih tveganj, se sprašujem, kako se ta odnos spreminja in kakšne oblike zavzema.

Živimo in delamo namreč v nekem »vmesnem« času, ko ne vemo, kaj lahko pričakujemo od prihodnosti, marsikateri način, ki smo ga pri strokovnem delu poznali, pa vsaj trenutno ni mogoč. Kaj pomeni vzdrževati socialno distanco, a ostati povezan?

Če je socialnopedagoški odnos temeljno orodje in če ga ni mogoče udejanjati z uporabniki v istem prostoru, ali to pomeni, da socialna pedagogika na daljavo ne obstaja? Zame je to nesprejemljivo.

Ko razmišljam, kaj in kako stvari počnem, se mi pojavlja misel, ki me spremlja vse od raziskovanja za doktorsko disertacijo in pravi, da je vse, kar je izrečeno, lahko izrečeno tudi drugače. Torej lahko vse, kar se zgodi, vse, kar počnem, vse, kar delam ..., delam tudi drugače. V bistvu gre za nov diskurz, ki prihaja vedno bolj v ospredje in spreminja jezik (besede, ki poimenujejo naše miselne koncepte), diskurzivne prakse (načine, kako stvari počnemo) in družbene prakse, ki smo jih bili vajeni. Nov diskurz, ki nam je bil do pred kratkim še skoraj »nezamisljiv«. Čeprav včasih to težko vidimo, se diskurzi nenehno spreminjajo in to je njihova edina stalnica. Pomislimo na primer iz vsakdanjega življenja, za katerega smo že vsi vsaj slišali: iskanje/spoznavanje partnerja se je preselilo na splet. To me vodi v razmišljanje, da če lahko tako pomembno stvar začnemo na spletu, potem verjetno lahko še kaj drugega.

V začetku spremenjenih razmer sem nekaj časa živela od spominov. Se spominjala, kako je nekdo nekaj naredil, kakšen odnos sva soustvarjala ... Potem pa na neki točki nisem več mogla graditi svojega dela na spominih. Odnos tukaj in zdaj je postal nekaj drugega in drugačnega. Obstaja pogled, ki pravi, da nam je laže, če imamo že od prej s človekom izkušnjo odnosa, po drugi strani pa nas morda lahko ovira, ko se srečamo v novi normalnosti. K temu razmišljanju me je spodbudilo vprašanje, ki se mi je porodilo ob svojem otroku, ki je bil v času novo nastalih razmer star leto in pol. Kako bom otroka vzgajala za medosebne odnose, ko pa še nima zavestnih spominov na odnose?

Verjetno vsi poznamo eno od zakonitosti komunikacije, ki pravi, da je nemogoče ne komunicirati. Mislim, da podobno velja tudi za odnos. Odnos vedno je, ne more biti, da ni. Ko mi nekdo reče, da z nekom ali do nečesa nima odnosa, lahko to raziskujem ravno toliko, kot če bi imel že nek oblikovan odnos:

- Kaj to pomeni?
- Kako nimaš odnosa?
- Kaj to zate pomeni?
- Kako zgleda ne imeti odnosa?

Skušam utemeljiti, da je tudi pri delu na daljavo odnos živ in oseben ter ga je moč začutiti, doživeti, se nas dotakne, premakne, poveže, vendar pa nam je način, na katerega se to zgodi, (še) neznan.

NEZNANO, A VENDAR MOGOČE

Znašli smo se v času in situaciji, ki nam pokaže, da smo pri svojem delu vsi na nek način »hendikepirani« in ranljivi (in končno je to normalno), pa vendar nam prav ta pozicija odpira nove možnosti za drugačen stik. Z odprto držo in pristno radovednostjo lahko odkrivamo nove razsežnosti mogočega, s čimer se obrne percepcija sveta okrog nas – kar vidimo, lahko tudi začutimo.

K temu me je spodbudil pogovor o fiziki in silah privlačnosti, ki sem ga imela s svojo nadrejeno. Če me lahko neka medijska vsebina npr. na televiziji pritegne, sproži val misli, čustev, me gane ipd., če vse to lahko sproži v meni vsebina, ki niti ni namenjena osebno meni – Andreji, koliko bolj lahko to narediti oseba na drugi strani ekrana, ki je dejansko osebno prisotna tam z mano? Orodje, ki ga pri tem imamo, je svetovalni odnos. Zanimalo me je, kako ga oblikovati, kako vzpostaviti povezanost z uporabniki pri delu na daljavo s pomočjo tehnologije. Kaj mi pri tem lahko pomaga?

Ključno spoznanje je v tem, da ima odnos, ki ga vzpostavljamo z drugimi, vedno svoj odziv tudi v nas samih. Vedno se zgodi, in to ne glede na to, kje se srečamo (v istem prostoru ali s pomočjo tehnologije). Zakaj? Odnos vedno je, vedno obstaja, ker je v meni; najin

medosebni odnos ima odziv v meni. To spoznanje se mi je potrdilo tudi v delavnici, ki sem se je udeležila, pod vodstvom ameriške psihoterapevtke J. Bury, ko smo iskali odgovore na vprašanja, kot so:

- Ali te lahko začutim skozi ta neznani medij, način?
- Ko sva skupaj tiho, ali obstaja občutek »midva«?
- Ko nisem s tabo, ali čutiš mojo podporo?
- Kako (te) čutim in kako se odzovem?

Ekran lahko vidimo kot sliko, ki nam poudari malenkosti, ki jih drugače ne bi zaznali. Ko se človek na drugi strani približa ali oddalji, se premakne, to začutimo tudi na fizični ravni. Poskusite. Zgodijo se tudi druge stvari, ki v moji organizaciji, kjer delam, sploh ne bi bile mogoče.

Ko uporabljamo tehnologijo, zagotovo lahko uporabimo vsaj to, kar vidimo in slišimo. Ne moremo se dotikati, vonjati in okusiti, a tudi sicer tega v delovnih okoljih večinoma ne počnemo. Vidimo pa uporabnikovo vizualno podobo, usmerjenost pogleda, mimiko obraza ... Slišimo ton, tempo in barvo glasu. Vidimo in slišimo podobe ter zvoke iz okolja. Ob vsem tem pa je ključno vprašanje, kaj to, kar vidim, slišim, sproži v meni, kakšen je moj odziv, kje ga čutim, kaj mi sporoča. Tudi okolje uporabnika nam daje nove možnosti: pogovor v naravi, ležanje v travi, objem drevesa, dotik domačega ljubljence, sodelovanje drugih družinskih članov, mehko lastne postelje, vpogled v podobo uporabnikove sobe in doma, pa še bi lahko naštevala.

To, kar zdaj počnemo, dejansko pomeni, da smo skupaj z neznanem, prej smo bili skupaj z uporabnikom v njegovem neznanem, zdaj sva oba v skupnem neznanem zaradi pandemije, je poudarila J. Bury. Končno smo vsi ranljivi in je to normalno. Zdaj resnično skupaj soustvarjamo. Je drugačen način stika, a je stik. Dajmo vrednost temu, kar nam omogoča, temu odnosu, temu načinu, raziskujmo, kaj je med nami mogoče. Polje, ki se ustvari med nami, je zagotovo drugačno, kot če smo v istem fizičnem prostoru in fizično dotakljivi drug za drugega. Tudi naši možgani verjetno delujejo drugače. Težko je in naporno, predstavlja novo učenje za vse nas, saj ne delamo, kot smo se učili, da je potrebno delati. V

resnici pa marsikaj, kar znamo, še vedno lahko počnemo, samo najti ali izumiti moramo načine, kako. Nisem zagovornica tega, da moramo živeti le virtualno, daleč od tega. Tega ne želim in živim v virtualnem svetu le zanemarljiv delež svojega časa, če to razmere le dopuščajo. Iščem pa načine, kaj lahko v razmerah, kadar to ni mogoče in ko na te razmere nimam vpliva, kot je tudi realnost, v kateri smo se znašli.

Sodelavka Alja, socialna pedagoginja, me je prijazno opozorila, da tudi mi potrebujemo podporo pri spreminjanju svojih pogledov na način, kako se delajo stvari v socialni pedagogiki. Povsem drži. Potrebujemo jo sami zase in zato, da jo bomo lahko dali drugim – uporabnikom, sodelavcem, nadrejenim.

Seveda tudi vse to, o čemer danes govorim, nima le svetle plati. Ima svoje omejitve – a tako je vedno, pri vsakem načinu. Odpira še mnoga vprašanja pri strokovnem delu s skupinami, z institucijami, s sistemom. Prav tako ne »prodajam« romantičnega pogleda in se ves čas priprave tega prispevka zavedam, da nekateri živijo v (nečloveških) razmerah, ki si jih večina ne (z)more predstavljati in zamisliti. Tudi kolegice in kolegi delujete v različnih organizacijah, ki nudijo nekaterim manj, drugim bolj ugodne pogoje za delo, da zasebnega življenja niti ne omenjam. Ne samo da trenutne razmere kažejo na povečevanje neenakosti, ampak celo ustvarjajo nove marginalizirane družbene skupine in tudi marginalizirane strokovne delavce. Tudi to je del te realnosti. Ob tem se spomnim dijakinje, ki se za vsako najino srečanje umakne v drvarnico, da ima zasebnost. Spet druga se na pogovor zateče v prikolico, s katero so pretekla poletja potovali na morje. Z enim dijakom si samo dopisujem. Pa še mnogo drugih situacij je, ob katerih doživljam frustracije, a hkrati govorijo o neverjetni zavzetosti, da se navkljub vsemu srečava. Ali imam potem jaz kot strokovnjakinja pravico reči, da to ne gre?

ZAKLJUČNE MISLI NA SPLETNEM KONGRESU

Prispevek sem za kongres, ki se je letos odvil na spletu, po navodilih organizatorjev najprej posnela in ga zaključila z besedami:

Za večino, ki tole poslušate, se dejansko nič kaj ne spreminja: poslušate me doma na svojem ekranu in je podobno, kot če bi stala pred vami na Rogli. Tudi vaše odzive bom lahko slišala v diskusiji, ko se srečamo na kongresu. Vem pa tudi, da to posluša nekaj ljudi, ki bi jih na kongresu lahko tudi objela. A tudi v virtualnem svetu vas bom lahko začutila in se z vami dogovorila, kdaj in kako se bomo lahko tudi objeli.

Tako se je tudi zgodilo.

*OBJAVLJENI POVZETEK PLENARNEGA PREDAVANJA NA
8. KONFERENCI/KONGRESU ZDRUŽENJA ZA SOCIALNO PEDAGOGIKO*

SODOBNA SOCIALNA PEDAGOGIKA V PRIMEŽU INDIVIDUALIZMA ALI NJEVOVA »ALTERNATIVA«?

285

SOCIAL PEDAGOGY TODAY: A DISCIPLINE IN THE
GRIP OF INDIVIDUALISM OR ITS »ALTERNATIVE«?

Ana Bogdan Zupančič, *univ. dipl. soc. ped.*
Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta
ana.bogdan.zupancic@pef.upr.si

POVZETEK

Mednarodni zgodovinski pregled razvoja socialne pedagogike nakaže, da se je le-ta večinoma nahajala v prostoru napetosti med posameznikom in družbo. Njena vloga v nacionalnih kontekstih je bila predvsem »blažiti« posledice teh napetosti, kar jo opredeljuje kot korektivno prakso. Po drugi strani pa je vedno iskala tudi alternative obstoječim napetostim, ki so bile pogosto »nacionalno pogojene«. Tudi sodobna socialna pedagogika je še vedno umeščena v ta »medprostor« in z lastno »filozofijo« ter posledično načini delovanja, med katere sodita tudi »community work« in »community development«, predstavlja eno od alternativ sodobni neoliberalni turbokapitalistični logiki z individualizmom na čelu. Oblika delovanja, usmerjena v skupnost, je v Slovenji sicer prisotna, vendar ni eksplicitno poimenovana kot taka, zato želimo izpostaviti

razhajanja in vzporednice med na skupnost usmerjeno teorijo in prakso ter socialno pedagogiko v slovenskem kontekstu. Tako ponudimo enega od mogočih izhodov iz pretiranega individualizma v sodobni edukaciji. Ob razmišljanju o alternativah pa moramo vedno znova tudi reflektirati lastno družbeno-politično situacijo, v kateri se prakse, ki temeljijo na prevladujočih diskurzih, prikazujejo kot načela in vodila za profesionalno udejstvovanje. Kritično reflektivno razmišljanje o družbeno-političnih procesih kot posledicah (bio)politike lahko nakaže problematičnost prikazovanja nekaterih praks kot »alternativ«. Tako je prav taka reflektivna in kritična socialna pedagogika z intenco po nenehnem preizpraševanju ena izmed predlaganih »alternativ«, s katero lahko (os)mislimo njen družbeni položaj in vlogo na poti k neki novi realnosti, ki je tako v teoriji kot praksi na preseku individualizma in kolektivizma oz. osebne in kolektivne profesionalne odgovornosti.

KLJUČNE BESEDE: *socialna pedagogika, alternativnost, skupnost, individualizem, socialna edukacija*

ABSTRACT

A global overview of the development of social pedagogy shows that historically, the discipline has largely focused on the areas of tension between the individual and society. As its role in national contexts has been, above all, to alleviate the impacts of these tensions, this makes it a remedial practice. On the other hand, social pedagogy has always sought alternatives to existing, often nationally specific tensions. In this regard, today's social pedagogy still finds itself in between its own "philosophy" and the resulting modes of operation, including community work and community development, making one of the alternatives to contemporary neoliberal turbo-capitalist logic crowned with individualism. Although a community-oriented mode of operation can be found in Slovenia, it is not explicitly labelled as such. Therefore, our aim is to highlight the gaps and parallels between such community-oriented theory and practice, and social pedagogy in the context of Slovenia,

thus to propose one of the possible ways out of the excessive individualism in contemporary education. When considering alternatives, however, one should invariably reflect on one's own socio-political situation where practices based on dominant discourses are seen as the principles and guidelines for professional engagement. A critical reflection on socio-political processes as the implications of (bio)politics may indicate the questionability of declaring some practices "alternatives". It is precisely such reflective and critical social pedagogy with a tendency to constantly question itself that is one of the proposed "alternatives" able to give meaning to, and allowing one to think, its social position and role on the way to a new reality. In both theory and practice, this new reality lies at the intersection of individualism and collectivism, or personal and collective professional responsibility.

KEYWORDS: *social pedagogy, alternative, community, individualism, social education*

Naj predavanje začnem z zahvalo za vabilo. Moje prvo plenarno predavanje, in to na Kongresu Združenja za socialno pedagogiko! Počutim se »počaščeno« in hkrati prevzemam nase veliko odgovornost – odgovornost do kolegov, socialnih pedagogov, tudi svojih Učiteljev in vseh drugih udeležencev, strokovnih delavcev, ki tvorimo online skupnost na temeljih trenutne situacije.

UVODNA POJASNILA

Moje razmišljanje bo nekoliko posodobljeno tudi z aktualnim dogajanjem, saj se ne moram čisto izogniti dejstvom, ki spreminjajo naš svet. Ustavim se že pri pridevniku »alternativen«, ki je še v času, ko sem razmišljala o vsebini predavanja (spomladi 2020), imel čisto drugačen pomen, kot ga ima danes. Sprašujem se, če sploh lahko upravičeno in argumentirano trdim, da je nekaj alternativa, uokvirjena v lasten miselni »setting«, ki nekako ne zna (ali ne zmore) razmišljati o »digitalnem svetu« kot alternativni, pa čeprav se izkaže, da je v tem trenutku prav to edina alternativa. Tudi večina od (alternativnih) oblik socialnopedagoškega dela, v katere še vedno verjamem in jih strokovno zagovarjam (neposredno delo na »terenu«, pomen celostnega, izkušnjskega učenja, življenje z »uporabnikom« ipd.), je v tem trenutku postavljena pod vprašaj, kar me frustrira in utesnjuje. Tudi zato sem se v času priprave na predavanje nekoliko zatekla tudi v filozofijo, ki mi sicer ni ponudila našega »socialnopedagoškega optimizma«, zna pa ubesediti občutja in misli, ki jih sama včasih ne znam. Kljub temu da Alenka Zupančič Žerdin (2019) v Koncu trdi, da smo v procesu sodobne apokalipse, ko je »gumb že pritisnjen«, sem v tem uspela najti nekaj dobrega – v tem smo namreč vsi skupaj in končno imamo priložnost (kot pravi Boudieu, 2013, v prav tam), da izgradimo Svet. Vendar moramo najprej zbrati »pogum za brezup« o katerem govori Žižek (2017, v prav tam), občutiti smrtni strah, ne pa se zatekati v pasivni ali aktivni nihilizem. Slednji je lahko razlog, da tudi socialna pedagogika tiči v individualizmu in se, kot pravi Zadnikar (2015), pod vplivom t. i. intervencijnih strok osredotoča na osamelega posameznika.

Tak filozofski pristop lahko opredelimo kot alternativo in dopolnilo dosedanjim socialnopedagoškimi teoretskim razpravam in morda bo moje razmišljanje v obliki kolaža naslednja od alternativ. Odločila sem se namreč, da nekoliko izstopim iz standardnih okvirov predavanja in vam v teh skupnih minutah predstavim kolaž misli. Razlog za to je Flakerjeva ideja kolaža, ki jo je opisal v manifestu *Direktno socialno delo* (2012), ki je (mimogrede) prav tako lahko zgled in navdih socialni pedagogiki. Avtor definira kolaž v razmerju do mozaika, pri čemer je pomembno, da ima izdelovalec mozaika pred seboj podobo, ki jo hoče ustvariti. Podobno kot Flaker tudi sama nimam take že vnaprej oblikovane podobe, le nekaj izhodiščnih misli in okvirnih tem, ki sem jih zajela že v povzetku. Menim, da trenutna družbena situacija negotovosti in strahu pri ljudeh sicer kliče po mozaični podobi, v kateri je svet urejen, zato da si oko in duša lahko spočijeta, vendar pa tega ne ponuja. Veliko bolj je dinamična, izzivalna, razbija skladnost podobe in ji uhaja, zato tudi frustrira in spodbuja ustvarjalnost, kot da bi bil »na delu« kolaž. Menim, da je taka oblika razmišljanja, ki ne obljublja srečnega enotnega konca, ki ne zadovolji in ne uspava, v trenutni situaciji moj edini mogoč odgovor/vprašanje. Upam, da mi bo uspelo delčke postaviti v dovolj konsistentno razmerje, da bom dovolj jasna, prodorna in izzivalna.

ZGODOVINA KOT ALTERNATIVA IN/ ALI ALTERNATIVNOST V ZGODOVINI SOCIALNE PEDAGOGIKE

Že zgodovinski pregled razvoja socialne pedagogike v mednarodni perspektivi nakaže, da se je le-ta večinoma nahajala v prostoru napetosti med posameznikom in družbo. Njena vloga v nacionalnih kontekstih je bila predvsem »blažiti« posledice teh napetosti, kar jo opredeljuje kot korektivno prakso. Po drugi strani pa je vedno iskala tudi alternative obstoječim napetostim (predvsem kot ideja in s pomočjo teoretskih konceptov, ne pa toliko v praksi) s tem, da so bile in so še vedno te alternative pogosto »nacionalno pogojene«. Kar je omenjeno v odstavku, je razlog, da razmišljam o zgodovini

kot alternativni in nato o alternativnosti v zgodovini socialne pedagogike. Odpiram vprašanje, če se lahko tudi v stroki, kot je socialna pedagogika, učimo iz zgodovine. Ali s tem pokažem pripadnost generaciji, ki romantizira zgodovino, o čemer je govorila Špela?

Raziskovanje teoretske preteklosti socialne pedagogike kot znanosti in stroke nam omogoča pregled nad raznolikimi opredelitvami in definicijami »socialne pedagogike« skozi zgodovino (Niemeyer, 2010). Pri tovrstnem raziskovanju je zato ključnega pomena upoštevanje vsakokratnih življenjskih kontekstov in motivov posameznih avtorjev (znotraj tega je potrebno problematizirati tako status in razredno pripadnost mislecev/avtorjev, njihov spol kot tudi primat nemških (oz. zahodnoevropskih avtorjev) opredelitev in definicij), hkrati pa se je potrebno izogibati trivializaciji oz. poenostavljanju, sklicevanju na trdno zasidrane konvencionalne argumente, ki lahko sicer poglobljene analize in tehtne premisleke prikažejo kot odvečne, nepomembne (prav tam). Gre za nevarnost, da bi bila zgodovina, ki jo zapišemo in s tem postane javni spomin, usmerjena predvsem »k iskanju herojske preteklosti, zaradi česar na površje priplavajo »slavna imena« (praviloma moška), »veliki dogodki« in »prelomnice«. V senci pa ostanejo »majhni dogodki« in kritični glasovi, ki jih taka zgodovina marginalizira, da izginejo v pozabo« (Zaviršek in Leskošek, 2006, str. 5). Med take kritične glasove bom na tem mestu umestila le dve ženski avtorici – Angelo Vode v slovenskem kontekstu in Helgo Marburger v nemškem – in pri tem pustila odprto vprašanje o tem, zakaj njuna dela niso umeščena v socialnopedagoški zgodovinski kontekst. So bila za čas, v katerem sta pisali, preveč kritična, »alternativna«?

V znanstveno prodornem zgodovinoepisju namreč ne smemo pozabiti na vprašanje, »na kateri ravni zgodovinskih dognanj dogodki nastopajo, kaj jih omogoča, jim daje obliko in jim zupanzagotavlja družbeno percepcijo«. (Rotar, 2004, str. 376) Ravno zato H. Marburger (1987) opozarja, da se moramo zgodovinskih analiz lotiti z veliko previdnostjo in znanstvenim pristopom, kot bi rekel Rotar (2004): kot specifični intelektualci, tudi s pomočjo vnaprej postavljenih kriterijev, ki jim bomo pri taki analizi sledili. Jaz danes ne bom predstavila poglobljene zgodovinske analize in se ne bom ukvarjala s kriteriji umestitve avtorjev med socialnopedagoške

klasike (to sem počela v doktoratu), ampak želim argumentirati »alternativno« vrednost socialne pedagogike. Najprej tudi s pomočjo zgodovine, saj bom na ta način, kot pravi Rotar (prav tam), problematizirala različne (socialnopedagoške) fenomene v aktualnih razlagah in odstranjevala fiktivne temelje samoumevnosti le-teh.

Zaradi pomanjkanja virov, v katerih bi posebej izpostavili kritične glasove, se bom kljub izpostavljenim pomislekom zatekla k favoriziranim socialnopedagoškim, pretežno nemškim avtorjem, ki zaenkrat ponujajo največ razprav, argumentiranju »alternativnosti« socialne pedagogike v prid.

Že Mager je leta 1844 (Bouillet in Uzelac, 2007) govoril o socialni pedagogiki kot o teoriji, ki v obzir vzame vzgojno (-izobraževalno) resničnost, kakor se udejanja v vsakokratni družbi. Opredelil jo je predvsem kot teoretsko priložnost analize, evalvacije dejanskega izvajanja pedagogike v določenem času in prostoru. Verjetno tudi zato, ker je pozival k metaanalizi in je bil bolj teoretsko usmerjen, pa tudi zato, ker je za subjekt raziskovanja vzel pedagogiko, ga večina sodobnih teoretikov ne vidi kot začetnika »klasične« socialne pedagogike. Sama menim, da je njegov doprinos pomemben in nas tudi danes opominja na nekoliko zapostavljeno metaanalitično vlogo, ki naj bi jo opravljala teoretska socialna pedagogika.

Avtorji zgodovinskih analiz (Bouillet in Uzelac, 2007; Niermeyer 2010 ipd.) so bolj enotni v tem, da je začetnik socialne pedagogike Diesterweg, ki jo je leta 1850 opredelil v Kažipotu za izobraževanje nemških učiteljev. Ta priročnik predstavlja del pedagoške literature, ki se ukvarja s političnim in socialnim kontekstom VIZ (podobno kot Mager). Tako je tudi v tem kontekstu socialna pedagogika alternativa, saj jo je avtor opredelil kot socialno vedo, ki se ukvarja s spremenjenimi socializacijskimi položaji mladih in raziskovanjem odvisnosti med družbenim in vzgojno-izobraževalnim. To zopet opominja na pomembnost refleksije, evalvacije in analize vzgojno-izobraževalnih praks, kar ohranja aktualnost avtorjevega teoretičnega prispevka. Alternativnost se kaže tudi v zavzemanju za reformo šolstva predvsem v dveh smereh:

1. Zmanjševanje vpliva cerkve in politike na šolstvo. Pri opredeljevanju vloge socialne pedagogike je izhajal iz prepričanja, da

so se vsi ljudje sposobni razvijati, spoštovati in skrbeti drug za drugega ter tako delovati v prid skupnosti, pri čemer naj bi socialna pedagogika kot praksa poskrbela predvsem za revne.

2. Demokratizacija vzgoje, v kateri bo vzgojno-izobraževalna dejavnost spoštovala posameznika in njegove potrebe.

Ali gre v tem primeru za tendenco k individualizaciji ali tudi za »povik k individualizmu«? Vprašanje, ki mi v slogu kolaža dovoljuje miselni preskok oz. navezavo na demokracijo in demokratične koncepte v sodobnem kapitalizmu. Gre namreč za to, da se koncepti in načela individualizacije, diferenciacije, inkluzije, človekovih pravic ipd. (zlo)rabijo znotraj demokratične politike. Če izpostavimo samo primer inkluzije, ki je kot *a priori* političen koncept uradno uveden s ciljem strukturnih sprememb v smislu socialnega (Hozjan, 2012), torej s ciljem preprečevanja socialne izključenosti, deluje neuradno v funkciji »služenja« kapitalu s ciljem čim večjega izkoristka vsake mogoče delovne sile za produkcijo kapitala.

Inkluzija kot taka neposredno ne more biti socialnopedagoški cilj, na kar nas opozarja Ūcar (2013), ki pravi, da se socialna pedagogika s tendenco neposrednih strukturnih sprememb ujame v politično past. Še posebej, ker ima avtor v mislih t. i. vsiljene, *ad hoc* spremembe, ki jih lahko vsili le politika od zgoraj navzdol.

Moč in emancipacijski potencial socialne pedagogike, tudi kot alternative, veliko bolj vidimo v spremembah, izzvanih od spodaj navzgor, po navdihu Freierjevega problematizirajočega izobraževanja, ki le posredno in počasi lahko spreminja družbeno-politično realnost, vendar te spremembe potem tudi zares živi, saj so take, da izhajajo iz »ljudstva«.

Poleg tega bi v zvezi z demokracijo in demokratičnimi koncepti ter načeli delovanja želela izpostaviti še razmišljanje Alenke Zupančič Žerdin (2019), ki se v razpravi sklicuje na Badiouja (2013, v prav tam) in njegovo vprašanje, kaj bi bil »falični emblem«, »avtentični simbol« našega sedanjega časa. Simbol je umestil v besedo »demokracija« in način, kako ta danes deluje. Označevalec »demokracija« ni na noben način skrit; kar je skrito in kar želi avtor izpostaviti, je to, da deluje kot »falos našega časa« oz. celo kot naš fetiš, kar A. Zupančič Žerdin (2019, str. 90) podkrepi z njegovim citatom:

»Danes je biti demokrat sentimentalna nujnost. Brutalno golo oblast, ki nas uničuje, začno priznavati in celo ljubiti vsi v tistem hipu, ko se zakrije z besedo »demokracija«.

To problematiziranje je dober zgled reflektiranja in kritične analize tudi v primeru, ko govorimo o alternativah, kakršna je demokracija. Na ta način problematiziramo demokratični princip oz. demokracijo kot tako in govorimo o ideološki (zlo)rabi tega koncepta, ki v oblasti ideologije sreče – kot odsotnosti frustracij in konfliktov – promovira le en, oblasti ustrezen način reševanja družbenih problemov (konsenz, sodelovanje) z »ničelno toleranco do nasilja«, ki ne ločuje med maligno in benigno agresivnostjo po Frommu (2013) in je v odsotnosti »šefa« – kot o njem govori A. Zupančič Žerdin (2019) – pravzaprav edini mogoč. Neavtoritarne prakse novodobnega »osvobajanja« oz. ponovnega zavzemanja prostora (kaj šele poskusi izzivanja socialnih konfliktov) so v takem ideološkem diskurzu oblasti lahko predstavljene kot nasilje kljub vsej miroljubnosti, ki jih bistveno razlikuje od radikalnejših revolucionarnih gibanj (kakršna poznamo iz časov 50., 60. let prejšnjega stoletja), ki so v imenu borbe podpirala tudi nasilje.

Pa se vrnimo nazaj v zgodovino. Ena izmed novejših raziskav (Janer in Ūcar, 2017) največjo enotnost glede začetnikov socialne pedagogike med akademiki ugotavlja v zvezi s Pestalozzijem in Natorpom, pa tudi Freirejem (predvsem v Španiji in J. Ameriki), zato na kratko še k tem avtorjem.

Pestalozzi (1747–1827) (Niemeyer, 2010) s slavnim citatom »S srcem, glavo in rokami« je v slovenski socialnopedagoški stroki poznan predvsem v povezavi z doživljajsko pedagogiko, v Veliki Britaniji pa so njegov citat vzeli za vodilo socialnopedagoške prakse. Menim, da je avtor s poudarjanjem pomena celostnega učenja in izkustvenega pristopa k učenju sicer prispeval pomembne alternativne vsebine, vendar pa se ni toliko poglobljal v razmerje med posameznikom in skupnostjo kot drugi od omenjenih avtorjev Natorp, katerega dediščina je zopet aktualna, verjetno tudi zaradi podobnosti družbenih procesov v njegovem in današnjem času.

Natorp (1854–1924) je kot prvi izpostavil socialno pedagogiko kot nasprotje individualistični, le na posameznika usmerjeni socialni pedagogiki, v kateri naj bi bilo glavno vodilo »vzgoja« za

skupnost. S tem je »ponudil« podstat za razmišljanje o socialni pedagogiki kot o delu, usmerjenem v razvijanje skupnosti, čeprav še vedno, nekoliko paternalistično, v okviru »skrbstvenih« institucij (Eriksson, 2011). Njegova temeljna ideja je, da je edukacija posameznika socialno pogojena in povezana s socialnimi pogoji za kulturo in kulturnimi pogoji za socialno življenje.

Čas, v katerem smo, nam jemlje vse po Natorpovem (Bouillet in Uzelac, 2007) (in tudi mojem) mnenju pogoje za socialnopedagoški vidik edukacije, kot da bi na nek način »negiral« socialno pedagogiko, kakršno smo doslej poznali, ali pa hkrati poudarjeno pričal o pomembnosti »glasnejšega in močnejšega« delovanja v zagovor taki edukaciji. Vendar, kot je rekla Špela, poti nazaj ni, zato je ključno vprašanje, kako »glasneje in močnejše« delovati v tej »novi realnosti«.

Pri nas je o skupnosti, takrat »zajednici«, veliko pisal Stanko Gogala (1901–1987) (Kroflič, 2005), ki bi ga na podlagi nekaterih idej lahko povezali s Natorpom. S svojimi deli je zagovarjal tudi socialnopedagoške misli in ideje.

Avtor (Kroflič, 2005) namreč v svojih moralno-etičnih stališčih ter pedagoških in filozofskih razpravah uporablja tudi nekatera ključna socialnopedagoška izhodišča in teme. Menim, da ga zato lahko izpostavimo kot ključnega teoretika in začetnika socialnopedagoških idej na področju reformske naravnosti k vzgoji in izobraževanju za skupnost, upoštevajoč individualnost posameznika in hkrati tudi zavedajoč se pomembnosti profesionalnega odnosa.

SKUPNOST IN (SLOVENSKI) DRUŽBENO-POLITIČNI KONTEKST

Pri vseh izpostavljenih avtorjih pa ne smemo spregledati vpliva »duha časa«. V Sloveniji se je »duh« v času Gogale »vnemal« za ideje socializma, komunizma, v katerem je skupnost nad, pred vsem. Torej kolektivna odgovornost nad osebno oz. skupnost nad posameznikom, na račun posameznika.

Takrat je socializem oblikoval t. i. »pojmovne mehanizme za vzdrževanje sveta« (Berger in Luckmann, 1988) za sebi lasten

družbeni svet s pomočjo različnih instanc nasilja, mitov, znanosti in terapije (oz. prevzgoje v našem primeru, op. a.) (Rupel, 1988), v katerem so bili ljudje z ovirami med deviacijami. Slovenska družba se je v tistem času na slednje odzvala s terapijo (ali bolje rečeno prevzgojo), ki želi take posameznike »prisiliti«, da ostanejo znotraj družbe/sveta pod točno določenimi pogoji, ali pa z nihilacijo, ki »zanika realnost vseh pojavov in njihovih razlag pojavov, ki se ne skladajo z danim svetom.« (Berger in Luckmann, 1988, str. 100). Takratni »dani svet« je zaznamoval prelom, o katerem govori J. Zorn (2006), pri čemer se nasloni na Foucaulta (2003, v Zorn 2006), v katerem se kot objekt oblastnih investicij vzpostavi populacija, kar pomeni, da oblasti ne zanima več le naraščanje števila prebivalstva, ampak predvsem zagotavljanje zdravih pogojev življenja za delovno ljudstvo (kapitalizem?). Poleg drugih se tako odpirajo tudi vprašanja o »pravilni« vzgoji otrok in mladine ter o moralni in materialni odgovornosti do otrok (Zorn, 2006). Vsaj deloma se nanašajo tudi na vsebine znotraj takrat formalno še neobstoječega socialnopedagoškega diskurza v praksi specializiranih vzgojnih institucij in počitniških kolonij za otroke. V omenjenem preobratu, ki je konstitutiven tudi za (ideološko obarvano) socialno pedagogiko, kot delom bio-oblasti, se začne t. i. poddržavljanje biološkega (Foucault, 2003, v Zorn, 2006), ko se oblast s pomočjo politike, znanosti ukvarja z življenjem ljudi in urejanjem vseh skupnih in za življenje značilnih procesov. Kar (tudi z glorificiranjem skupnosti na račun posameznika) vpliva na t. i. »kolektivno nezavedno« in se odraža na ravni družbe ter posledično tudi na ravni znanosti in strok, kot je socialna pedagogika.

Zato je verjetno specifika držav postsocializmov, med katerimi je tudi Slovenija, da so se procesi in pojavi, značilni za postmoderno, o katerih je med drugimi govoril že Beck (2001), pojavili kasneje kot v razvitejših zahodnih državah. Tako se z očitnimi posledicami neoliberalizma in kapitalizma, kot je izključno individualna odgovornost za lasten življenjski potek in s tem individualizem, ki gre v svoji narcistični različici tudi prek trupel, za marsikoga pa je izvor stiske, osamljenosti, nenehnih občutkov krivde, anksioznosti in tesnobe, kot jo opiše A. Zupančič Žerdin (2019), v Sloveniji bolj očitno soočamo šele v zadnjih 15, 20 letih, vmesno obdobje

pa je predvsem prežeto z raznolikimi tranzicijskimi procesi. To nam po eni strani sporoča, da moramo biti previdni pri transferju pomembnih zgodovinskih in drugih družbenih prelomnic, interpretacij znanstvenih razprav, konceptov dela, tudi ko/če gre za stroko in vedo, po drugi strani pa nam lahko omogoča pomembne zglede in oporne točke za čas, ki prihaja. Če se seveda želimo učiti, jih kritično vrednotiti!

KJE SE SREČATA (SLOVENSKA) SOCIALNA PEDAGOGIKA IN SKUPNOSTNO DELO, TEORIJA RAZVOJA SKUPNOSTI?

Zato sodobno »obujanje« skupnosti za socialno pedagogiko pomeni poziv k ponovnemu premisleku lastnih strokovnih praks in hkrati potrebo po teoretskem raziskovanju teoretskih prispevkov, ki pojasnjujejo in analizirajo različne teorije o skupnosti ter oblike in metode dela za in v le-tej. Eno takih ponudi tudi L. Eriksson (2011), ki primerja predvsem razhajanja in vzporednice med delom, usmerjenim v razvoj skupnosti, in socialno pedagogiko. Pri tej primerjavi se avtorica (prav tam) podobno kot jaz nasloni na zgodovinske temelje, vendar pa jih časovni obseg mojega razmišljanja žal ne dopušča dobro pojasniti, zato bom izpostavila le temeljne značilnosti/komponente vseh pristopov, usmerjenih v krepitev skupnosti, ki jih povezujemo z »revolucionarnim« mišljenjem in delovanjem sodobne socialne pedagogike. Thomas (1993; v Smith, 1996, 2006, 2016) že v 80. letih 20. stoletja navede, da »community work« obsega skupnostno akcijo, razvoj skupnosti, sistematično »socialno« načrtovanje, organizacijo/organiziranje skupnosti in ponudbo na skupnost usmerjenih storitev.

Tako lahko ugotovim, da večina doslej izpostavljenih avtorjev (Eriksson, 2011; Flaker, 2012; Freire, 2019; Zadnikar, 2015; itn.) v svojem pozivu k spremembam poudari pomen skupine oz. skupnosti, zato ni presenetljivo, da L. Eriksson (2011) v svojem prispevku sprva predstavi temeljna strokovna in teoretska izhodišča razvoja skupnosti, ki so večdimenzionalna, tudi kontradiktorna in nekoherentna, enako kot socialna pedagogika. V povezavi s teorijo razvoja

skupnosti jo kot pomembnejša izmed dimenzij v tej teoriji zanima predvsem mobilizirajoča, saj se temeljnim ciljem, tj. »osvoboditev državljanov« s pomočjo človeških in materialnih virov v skupnosti (prav tam), le-ta zelo približa vsebinam družbeno-kritične (radikalne) socialne pedagogike (o kateri natančneje piše H. Marburger (1987)). Avtorica prepozna prisotnost mobilizirajoče dimenzije tudi v socialni pedagogiki, predvsem na točki skupnostnih akcij, v katerih so tako socialni pedagogi kot »ljudstvo« soustvarjalci in akterji vsebine in posledično strukturnih, družbenih sprememb. Ta dimenzija se prepleta še z drugimi (predvsem skrbstveno, demokratično) in posledično mobilizira akterje na različne načine v smeri doseganja ideala/norme – mobilizacije »ljudstva« (Eriksson, 2011). Slednja je lahko glede na družbeno-politične razmere tudi zelo različno interpretirana in celo uporabljena kot sredstvo manipulacije ter vedno razpeta med adaptacijo (mobilizacija vsiljena od zgoraj) in emancipacijo, radikalizacijo, aktivizmom (od spodaj navzgor).

Poleg omenjene skupne točke v mobilizacijski dimenziji pa avtorica (prav tam) izpostavi nekatere splošne podobnosti med tradicijo razvoja skupnosti in socialno pedagogiko, kot so npr. holistično razumevanje edukacije, učenja in razvoja, usmerjenost na delo z marginaliziranimi skupinami in nenehna napetost med radikalno in konzervativno strategijo mobilizacije, ki se v obeh tradicijah kaže v obliki strokovnih in družbenih dilem. Če se pri slednjih osredotočimo zgolj na socialno pedagogiko, bi izpostavili: 1. dilemo pozicije socialnega pedagoga kot profesionalca (prav tam) v »izvrševanju oblasti« (v korekcijskem in adaptivnem smislu) (Foucault, 2004); 2. vprašanje ravnovesja odgovornosti, svoboščin, pravic med posameznikom in skupino, skupnostjo, »ljudstvom« (Eriksson, 2011); 3. eklektičnost in tudi fragmentiranost socialne pedagogike v teoriji in praksi kot oviro v skupnostnih akcijah (prav tam) in hkrati varovalo posameznikove integritete; 4. problematiko »čiste pedagoškosti« socialne pedagogike (prav tam), ki se po našem mnenju v praksi kaže kot poglobljanje razcepa med teorijo v smeri razmejevanja, kaj je in kaj ni socialna pedagogika, in prakso, v kateri se posameznih vsebin, disciplin ne da tako ostro zamejiti, in hkrati procesom šolanja kot osrednjim predmetom (šolske) socialne pedagogike, v katerem pogosto podleže t. i. »primatu interventnih

strok«, kot psihologijo, psihiatrijo, psihoterapijo (in svetovalno službo) poimenuje Zadnikar (2015); 5. ter ne nazadnje dilemo meje med civilno družbo in javnim sektorjem (prav tam), saj sedanja socialna pedagogika pogosto misli in želi podpreti predvsem prvo, reproducira in deluje pa za drugo (torej v prid javnemu sektorju in sistemski urejenosti le-tega) (prav tam).

VPRAŠANJE »URAVNOTEŽENE« SOCIALNE PEDAGOGIKE KOT IDEALA PROFESIONALNEGA UDEJSTVOVANJA

Danes se v težnji po uravnoveženi socialni pedagogiki govori o le-tej v ožjem in širšem pomenu besede. Prvi vsebuje predvsem prizadevanja na ravni posameznika in njegovega življenjskega konteksta (individualizacija), drugi pa je bolj usmerjen v krepitev načel, vodil in konceptov za profesionalno udejstvovanje, ki se nanašajo na celotno populacijo, s katero deluje, kar kaže tudi na družbeno, kolektivno odgovornost vede/stroke.

Sodobni ideal je torej profesionalno udejstvovanje, ki s skrbjo za posameznika posredno skrbi tudi za skupnost, družbo. Pa vendar, je res tako? Gre za aktivno vključevanje lokalne skupnosti v pomoč posameznikom, gre za prevzemanje odgovornosti s strani skupnosti ali se bolj pričakuje servisiranje s strani za to usposobljenih strokovnjakov? Koliko sodobni socialni pedagogiki uspeva ohranjati ravnovesje med posameznikom in družbo oz. delovanjem, ki bi bilo usmerjeno v oba nivoja, tudi upoštevajoč strukturne, sistemske ovire? Pri slednjih namreč vidimo še kako pomembno vlogo aktivnega državljanstva v okviru skupnosti, ki lahko predstavlja alternativo tudi nekaterim strukturnim in sistemskim oviram (kot medprostor med posameznikom in državo/družbo).

Iskanje ravnovesja/uravnoveženosti v socialni pedagogiki se mi zdi tudi eden od mogočih odgovorov na osamljenost, ki je posledica individualizma. Na pojav osamljenosti (kot tudi na strah in sram) opozarja Flaker (2012), ko govori o splošni družbeni pojavnosti osamljenosti zaradi zapovedane individualne odgovornosti – po zgledu Robinzona na eni in (posledično) samo-pomembnosti oholega

človeka na drugi strani, kar ubesedi tako: »Kazen za egoizem je večna osamljenost in posledični strah pred zunanjim, paranoja pred okoljem.« (Flaker, 2012, str. 180) S slednjim opozori na osamljenost kot posledico zgolj instrumentalnih odnosov z ljudmi. Poleg že omenjenih elementov pojma osamljenosti na njegovo večplastnost opozori tudi s pripisovanjem osamljenosti predvsem ostarelim pa tudi marginaliziranim skupinam (predvsem v povezavi z revščino) ter hkrati z opredeljevanjem razlike med osamljenostjo in samoto v družbi (prijateljev). Razmišljanje o osamljenosti zaključí takole:

Spoznanje, da si sam, je včasih boleče, včasih osvobajajoče, ko pa osamljenost prinese nazadovanje in nemoč, je pomembno, da se povežemo z drugimi. Da smo sami, je družbeni konstrukt, osamljenost pa posledica družbenih procesov; izumiti je torej treba načine, kako biti skupaj (in kako biti sam) – narediti družbeno konstrukcijo skupnosti. (Flaker, 2012, str. 181)

Pri »gradnji« družbene konstrukcije skupnosti pa bi morali imeti v mislih problematiko, na katero opozarja Š. Razpotnik (2004), ko govori o obljudi trdnih identitet (ki so tudi v pripadnosti neki skupnosti), kot je primer nacionalizma in na njem utemeljene skupnosti. Podlaga za slednjo je pravzaprav lažna zavest, ki temelji na selektivnih utemeljitvah in elementih mita. Tudi to je družbeno konstruirana skupnost, mar ne? Kot je razlagal že Marx (v prav tam), se slednja namreč pojavi zaradi odtujevalnih učinkov kapitalizma in avtoritarizma, ki se znova pojavijo v postmoderni, ko obstaja »več različnih vidikov globalizacije, ki delujejo v smeri oslabitve neposrednih face-to-face skupnosti, torej družine, lokalnih skupnosti in podobnih zavezujočih skupnosti.« (prav tam, str. 75)

Z gotovostjo lahko trdimo, da gre v Flakerjevem primeru za zavestno, načrtno in premišljeno pozivanje k družbeni konstrukciji skupnosti, ki ima na nek način podobne (samo)regulacijske mehanizme kot socialna pedagogika – kritično (samo)refleksijo, družbeno kritiko, socio- in metaanalitično držo, ki omogoča vpogled v zablode lažne zavesti. V tem primeru bi lahko potegnili vzporednico s socialnopedagoško konstruktivistično spiralo, ki je nikoli

dokončana »zgodba«, v tem primeru skupnost, ter se s pomočjo dialoga in refleksije vedno znova rekonstruira, redefinira in preoblikuje v skladu s konsenzom vseh vključenih deležnikov. (Ne odpravi pa problema izključenosti, ali pač?)

ZAVESTNA DRUŽBENA KONSTRUKCIJA SKUPNOSTI KOT UTOPIJA

Pa vendar, kaj kažejo prakse in ali lahko v njih prepoznamo potencial za zavestno družbeno konstrukcijo skupnosti? Če je slovenska situacija podobna švedski, kjer je socialna pedagogika bolj vezana na posamezne institucije in temelji na individualni perspektivi (Eriksson, 2011), potem se Flakerjeva (2012) ideja sliši precej utopično. Pa vendar bo za teoretski začetek tudi utopično dovolj dobro. Fromm (2013) je utopijo definiral kot nekaj, kar se sicer še ni zgodilo, ni pa nujno, da se ne bo. Kar na nek način poudari tudi Krmelj (2016), ki o utopiji govori kot o kraju, ki ga ni, vendar razgalja objektivno sprejeto resničnost:

*Svojemu času in njegovim prisilam lahko kljubujemo
le, če se mu ne podredimo. Gesta kljubovanja obstoje-
čemu, sodobnemu, /.../. Šele v nemogočem se začne
človek /.../*

In če se vrnem nazaj na prakso ter upoštevam na spletni strani (ZZSP, 2019) navedeno raziskavo, katere vzorec sicer ni reprezentativen (kaže se potreba po raziskavi z reprezentativnim vzorcem), nam pa ponudi pregled prevladujočih zaposlitev socialnih pedagogov¹ potem ugotovim, da jih manj kot 8 % dela tudi v nevladnem, manj institucionaliziranem sektorju, kar kaže na to, da bi za Slovenijo, kar se tiče institucionalnega delovanja, prav tako lahko rekli, da deli usodo s Švedsko.

¹ Najpogosteje so socialni pedagogi zaposleni v šolah – 54 %, še vedno pogosto v vzgojnih zavodih, mladinskih domovih ali stanovanjskih skupinah – 31 %, precej manj v vrtcih – 8 %, ostali pa drugod (CSD, zapor, nevladna organizacija, s. p) (ZZSO, 2019).

Zato se sprašujem, če to ne pomeni tudi več možnosti za prakticiranje individualistične perspektive. V šolskem in drugih institucionalnih okoljih je s poudarjanjem mehkih biopolitičnih diskurzov in posledično praks, med katere sami štejemo tudi individualizacijo in inkluzijo, posameznik pomembnejši od skupnosti, ki naj bi se (če malo poenostavimo) prilagodila tako, da bi lahko on optimalno deloval ter hkrati dosegal čim boljše (predvsem) učne rezultate. Kako taki prevladujoči diskurzi vplivajo na socialnopedagoško stroko in profesionalno udejstvovanje? Menimo, da se vpliv kaže na različne načine, med katerimi želimo izpostaviti predvsem dva: zaposlitvena nasproti profesionalni identiteti ter spregledan potencial inovacije v dinamiki večine in manjšine.

Pri prvi prihaja do zamenjave poklicne in zaposlitvene identitete. Pri slednji gre za pripadnost in lojalnost organizaciji, instituciji, v kateri je posameznik zaposlen, ki doprinaša k oblikovanju specifične identitete zaposlenih (Hozjan, 2006). Če torej v poklicni identiteti ni neke skupne oprijemljive točke za identifikacijo, to skupno točko nadomesti institucija. To zamenjavo v praksi lahko opazimo v različnih sekcijah znotraj poklicnega združenja, kjer je še posebej močna sekcija socialnih pedagogov v osnovni šoli in tudi v odsotnosti metarefleksivnih razprav, ki bi problematizirale ravno to zamenjavo. Zaposlitvena identifikacija namreč daje prednost institucionalni pripadnosti, poklicna profesionalnim načelom in vrednotam in če naj bi bila slednja »močnejša«, potem bi morali pogosteje naleteti na opozarjanje na diskrepance med institucionalnimi praksami in profesionalnimi načeli ter vrednotami v kritičnih refleksivnih razpravah.

Drugi pa se navezuje neposredno na socialnega pedagoga kot praktika, »ki se pri svojem delu na različne načine srečuje s pomenom in pomembnostjo manjšin« (Vec, 2017, str. 169). Ne samo da dela z manjšinami, tudi sam je pogosto v vlogi manjšine, kar s seboj prinaša dinamiko značilnega so-vplivanja manjšine in večine z različnimi mogočimi izhodi (prav tam), v čemer sami vidimo tudi emancipatorni potencial. V tem smislu je še posebej zanimiv del dinamike, ki je opredeljen kot inovacija – »proces, v katerem lahko konsistentna manjšina pod določenimi pogoji spremeni prevladujočo normo« (prav tam, str. 170). Začetek procesa je lahko že v

tem, da je neka skupina zaznana kot manjšina, kar je izvorna točka konfliktnosti, ki sproža vsaj tri vrste odzivov večine: 1. polarizacijo, 2. izogibanje in 3. približevanje, renormalizacijo oz. spreobrnitev. Prva dva odziva sta pravzaprav oviri, s katerima se mora socialni pedagog ustrezno soočati, da bi čim večkrat prišlo do procesa približevanja, ko gre za »integracijo temeljnih načel konstruktivnega delovanja socialnega pedagoga kot manjšine« (prav tam, str. 174). Prav v tem delovanju je potencial za spremembe in moč, ki jo imajo socialni pedagogi, če ob tem poznajo tudi temeljne dejavnike vplivanja manjšin, med katerimi avtor (prav tam) našteje tudi stalnost oz. konsistentnost ter preteklo diskriminacijo in občutja krivde (Moscovici, 1980, v Vec, 2017) in še postopnost, ponavljanje, argumentacije, strpnost in ne nazadnje širjenje podpore za svojo idejo. Vsi naštetih dejavniki so pomembni tako za delovanje v neposredni praksi kot tudi za krepitev emancipatornega potenciala (alternativnost) na ravni uveljavljanja koncepta socialne pedagogike kot manjšine v razmerjih do drugih, bolj uveljavljenih in tradicionalnih večinskih konceptov.

ZAKLJUČNE MISLI

Če se v zaključevanju razmišljanja zopet nekoliko naslonim na trenutno situacijo ter koronakrizo v vseh razsežnostih in jo povežem s temeljnim izhodiščem Natorpa, ki je socialno pedagogiko ustoličil kot proces približevanja k popolni humanosti na podlagi učenja in življenja z drugimi v skupnosti in družbi, kjer ima ljudska kultura osrednjo vlogo, potem ni potrebno posebej izpostavljati pomembnosti njene vloge v tem obdobju. Vprašanje, ki se meni osebno najbolj izrisuje, pa je, kako okrepiti moč socialne pedagogike, vseh njenih akterjev, da bomo lahko skupaj branik pravičnosti, humanosti in socialnosti?

Zelo dobra in premalo »izkoriščena« ideja se skriva v temeljnih izhodiščih pedagogike zatiranih, katere cilj ni zgolj osvoboditev slednjih, ampak tudi zatiralcev. Menim, da je v tem primeru torej ključno vprašanje »Kako pa?« Kako sploh priti do njih, tistih, ki v simbiozi z gospodarjem (kapitalom) in v njegovem imenu zatirajo,

izkoriščajo in se okoriščajo, pod katerimi pogoji in kdaj, če kdaj, bi sploh lahko razmišljali o drugačnem, »osvojenem« življenju? Freirejeva ideja v teoriji zveni obetavno, kako je s prakso?

Predstavljene multitude so obetavna alternativa (dober zgled nam lahko predstavlja recimo Direktno socialno delo, zapisano kot manifest), ki ima potencial, da bi »zagrabila« tudi zatiralce, vendar pa terja tudi tvegane osebne odločitve, prevzemanja odgovornosti in odrekanja privilegijem, ki so posledica nadzora politike z »zategovanjem« pasu. Kar pa nas ne bi smelo ustaviti ... ali pač?

Kar mene ne ustavi, je vtis, da praksa kliče po premišljeni akciji, ki terja tudi dobro poznavanje delovanja mehanizmov nadzora in moči, ujetosti v ideologije, svojevrstno diplomacijo in kljub vsemu tudi politični in medijski angažma (čeprav bi lahko rekli, da s tem kažem na ujetost v prevladujočo ideologijo), v prid delovanja multitud in kot podlago za »izkoriščanje« virov moči v prid krepitvi stroke in njene temeljne »filozofije«, ki jo družba (kot kaže) potrebuje.

Ker pa se (v državah postsocializmov) del slabih izkušenj zaradi forsiranja kolektivne identitete (iz časa socializma in komunizma) najverjetneje še vedno prenaša kot kolektivno nezavedno, nam to onemogoča zaupanje v politiko, oblast, posledično pa tudi v stroko. Po eni strani se tako upiramo, po drugi pa pričakujemo navodila, zato je pomembno, da se razmisleka o prednostih skupnosti lotimo z vso previdnostjo. Če se namreč zatečemo v gloričiranje skupnosti, lahko pozabimo, da pomen in vsebina pojma z vidika vključevanja/izključevanja zajemata celoten kontinuum obeh nasprotujočih si procesov (ko ustvarjanje neke skupnosti hkrati zanika samo sebe). Od popolne vključenosti, pravzaprav zlitja s skupnostjo, do popolne izključenosti posameznika, ki se ne uspe asimilirati. Zato je še toliko pomembnejše vprašanje, ki ga izpostavlja Flaker (2012), kakšne skupnosti sploh hočemo in kako lahko »izgradimo« vključujoče skupnosti, ki bodo omogočale ravnovesje med vključenostjo in »izključenostjo« v prid varovanja lastne integritete, kako ustvariti okolje, kjer bomo hkrati osebno in kolektivno odgovorni.

Sam izpostavi ustvarjanje t. i. »sublimnih« skupnosti, ki se realizirajo v vsakem srečanju ljudi in se uresničujejo kot zavedanje »človeškosti«, spoštovanja, solidarnosti, etike ne-izključevanja

in humorja. Je to sodoben alternativni koncept in kako bi lahko zaživel v praksi?

Verjetno bosta v prihodnosti – tako kot v primeru multitud, o katerih govori Zadnikar (2015), kot tudi v primeru gibanj, ki želijo ustvariti/delovati kot sublimne skupnosti – v ospredju vprašanja, ki ju izpostavi Flaker (2012): »Kaj storiti v prihodnosti/Kaj lahko storimo v prihodnosti?« oz. »Kako organizirati akcijo, ki bo zares delovala v skupnosti, jo obnavljala in zares ustvarjala?« (prav tam, str. 12) Ob tem pa poudari še, da moramo ugotoviti, »kakšne skupnosti hočemo in si želimo, najti načine, kako iz avantmarša preiti v dejavnosti, ki bodo zagotovile resnične ljudske fronte odpora ali široke fronte akcij, in kako prestaviti v višje organizacijske in akcijske prestave.« (prav tam, str. 12)

Morda pa je eden od odgovorov tudi branje ...

Ko boste imeli nekoč morda na razpolago dovolj časa, se predvideva zadostna otopelost, da itak ne boste imeli pojma, kaj bi sami s seboj izgubljeni v času počeli. Kdaj pride torej na vrsto povezovanje v konstruktivni kritiki in aktivnem spreminjanju družbenih vzorcev v smeri razvoja humanosti? Branje kot krepitev empatije, izražanja in razumevanja sveta je akt najbolj konstruktivnega in dolgoročno učinkovitega upora poneumljanju in izkoriščanju človeške prilagodljivosti skozi zgodovino (Rebolj, 2020).

LITERATURA

- Beck, U. (2001). *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Berger, P. L. in Luckmann, Th. (1988). *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bouillet, D. in Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Eriksson, L. (2011). Community development and social pedagogy: traditions for understanding mobilization for collective self-development. *Community Development journal*, 64(4), 403–420.
- Flaker, V. (2012). *Direktno socialno delo*. Ljubljana: * cf.
- Freire, P. (2019). *Pedagogika zatiranih*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Fromm, E. (2013). *Anatomija človekove uničevalnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Hozjan, D. (2006). *Poklicna identiteta pod lupo strukturalnega funkcionalizma*. Ljubljana: Državni izpitni center.
- Hozjan, D. (2012). Razumevanje socialne kohezivnosti in inkluzije v kontekstu družbe blaginje. V D. Hozjan in M. Strle (ur.), *Inkluzija v sodobni šoli* (str. 9–18). Koper: Univerza na Primorskem.
- Janer, À. in Úcar, X. (2017). Analysing the dimensions of social pedagogy from an international perspective. *European Journal of Social Work*, 20(2), 203–218.
- Krmelj, J. (2016). *Utopia. Arehologija raja*. Pridobljeno s <https://www.drama.si/repertoar/delo?id=2041>.
- Krofič, R. (ur.) (2005). *Stanko Gogala: Izbrani spisi*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Marburger, H. (1987). *Razvoj in koncepti socijalne pedagogije*. Priručni material. Zagreb: Fakulteta za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Niemeyer, C. (2010). *Klassiker der Sozialpädagogik. Einföhrung in die Theoriegeschichte einer Wissenschaft*. Weinheim und München: Juventa Verlag.
- Razpotnik, Š. (2004). *Preseki odvečnosti: nevidne identitete mladih priseljenk v družbi tranzicijskih vic*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

- Rebolj, S. (2020). Pismeni, polpismeni in nepismeni: Če ne bomo brali, nas bo pač pobralo. Pridobljeno, 13. 10. 2020, <https://www.portalplus.si/mobile/4025/ce-ne-bomo-brali-nas-bo-pobralo/>.
- Rotar, Drago B. (2004). Problematizacije: Reartikulacije preteklosti, rekognosciranja sedanosti. V M. Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora* (str. 363–382). Ljubljana: Krtina.
- Rupel, D. (1988). Očrt drugačne sociologije. Komentar k *Družbeni konstrukciji realnosti* Bergerja in Luckmanna. V P. L. Berger in Th. Luckmann, *Družbena konstrukcija realnosti* (str. 197–212). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Smith, M. K. (1996, 2006, 2016). 'Community work'. *The encyclopedia of pedagogy and informal education*. Pridobljeno z www.infed.org/mobi/what-is-community-work.
- Úcar, X. (2013). Exploring different perspectives of Social Pedagogy: towards a complex and integrated approach. *Education policy analysis archives*, 21(36), 1–16.
- Vec, T. (2017). Vloga socialnega pedagoga (v luči razmerja med manjšino in večino) /socialnopsihološki pogled na vlogo socialnega pedagoga/. V G. Meško in D. Zorc Maver (ur.), *Za človeka gre! Zbornik, posvečen Vinku Skalarju* (str. 169–180). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Zadnikar, D. (2015). Pedagoško delo in sodobne transformacije. *Socialna pedagogika*, 19 (1–2), 1–22.
- Zaviršek, D. in Leskošek, V. (2006). Uvod. V D. Zaviršek in V. Leskošek (ur.), *Zgodovina socialnega dela, Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi* (str. 5–13). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Združenje za socialno pedagogiko* (2019). Pridobljeno s <http://zzsp.org/2020/01/06/e-clanek/>.
- Zorn, J. (2006). Socialno skrbstvo po drugi svetovni vojni: Nova ideologija in stare vrednote. V D. Zaviršek in V. Leskošek (ur.), *Zgodovina socialnega dela, Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi* (str. 61–82). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zupancič Žerdin, A. (2019). *Konec*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

SOCIALNA PEDAGOGIKA IN SKUPNOST V ČASU »SOCIALNE DISTANCE«

307

SOCIAL PEDAGOGY AND COMMUNITY IN
TIMES OF »SOCIAL DISTANCING«

Špela Razpotnik, *dr. soc. ped.*

Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana

spela.razpotnik@guest.arnes.si

POVZETEK

V predavanju bom raziskovala različna mogoča razmerja med socialno pedagogiko in skupnostjo, ki sta tradicionalno sicer tesno povezana koncepta, vendar pa imata tako prvi kot drugi več različnih mogočih načinov razumevanja in konotacij. Njun preplet prinaša celo paleto zanimivih razmislekov in podlag za refleksijo socialnopedagoškega delovanja v/s/ob/zaradi/kljub (in kar je še drugih možnih predlogov) skupnosti. Na podlagi nekaterih ključnih avtoric in avtorjev (npr. L. Eriksson, P. Freire, P. McLaren, I. Shor, K. Debenjak) bom odpirala različna razmerja med obema pojmom, socialno pedagogiko in skupnostjo ter razmišljala o tem, kakšne preseke lahko tvorita,

kakšna vprašanja odpirata in kakšne možnosti nam, strokovnjakinjam in strokovnjakom, v teh kombinacijah ponujata. Znotraj konceptualiziranja skupnosti pa se bom gibala vse od romantičnih konotacij skupnosti kot nečesa, kar pripada preteklosti in jo socialna pedagogika v sedanjosti lahko kvečjemu poskuša kompenzirati, pa vse do sodobnih pojmovanj, ki se izmikajo jasnim konceptualizacijam in iščejo elemente skupnosti tudi v povezovanju brez fizične bližine, na daljavo. Povezave socialne pedagogike in skupnosti bom v nadaljevanju navezala na trenutne družbene razmere, ki izhajajo iz omejevanja stikov in posledično onemogočanja skupnosti, kot jo poznamo. Razmišljala bom o izzivih, ki jih to novo stanje prinaša stroki, in o posebno perečih temah, ki jih moramo kot strokovnjaki misliti v zvezi s tem. Predstavila bom tudi nekaj značilnih paradoksov, ki jih odpira sodobni čas, ki nas veže v zasebnost in osamo ter priklepa na elektronske naprave ter ki ustvarja nova razmerja med generacijami. Cilj predavanja je skupaj s poslušalstvom odpreti paleto različnih mogočih povezav med socialno pedagogiko in skupnostjo v sodobnem specifičnem času.

KLJUČNE BESEDE: *socialna pedagogika, skupnost, socialna izolacija, pandemija, socialna pandemija*

ABSTRACT

The presentation examines various possible relations between social pedagogy and community. Although closely related traditionally, each of these concepts can be read in several different ways and carries its own set of connotations, the two jointly offering a whole array of interesting issues to ponder and bases for reflection on socio-pedagogical activity in/with/alongside/due to/despite (the list could go on) a community. Drawing on some of the key authors in the field (such as L. Eriksson, P. Freire, P. McLaren, I. Shor, K. Debenjak), various relations between the concepts of social pedagogy and community are highlighted, to explore their potential points of intersection, the questions they raise, and the possibilities

they provide in these combinations for professionals in the field. In conceptualizing community, the analysis moves on a scale from romantic connotations of community as something belonging to the past and something today's social pedagogy can merely attempt to compensate for, all the way to contemporary conceptions that evade clear conceptualization while seeking elements of community even in socialization at a distance, without being physically close. Associations between social pedagogy and community are then considered in the context of the current social situation arising from the need to limit one's close contacts and the ensuing incapacitation of the community as we know it. The presentation also discusses the challenges these new conditions pose for the professional community, and the most pressing issues which professionals should address in this regard. Furthermore, it identifies some typical paradoxes of the contemporary age as a time that locks one into privacy and isolation, tethering them to electronic devices and rearranging the relations between generations. The aim of the presentation is to identify, together with the audience, a spectrum of possible associations between social pedagogy and community in today's specific context.

KEYWORDS: *social pedagogy, community, social isolation, pandemic, social pandemic*

OZADJE IN UMESTITEV

Ko me je nekaj mesecev nazaj, natančneje marca 2020, kolegica iz združenja Marina Ristić pozvala, naj za ZZSP pripravim refleksijo dogajanja ob razglasitvi izrednih razmer, je bilo zame prehitro. Ukvarjala sem se s praktičnimi izzivi, kako stlačiti v 24 ur službo, dve šoli in preostanek življenja, ter se ubadala s tem, ali mi res ne preostane drugega kot »delo od doma« po letih truda, da bi delo in šolo ločila od ostalega življenja in izselila od doma, da bi lahko doma naredila prostor za kaj drugega kot le delo.

Tedni so minevali in ni mi preostalo drugega, kot da pristanem na »delo od doma«, četudi sem ob presenečenem vprašanju prijateljice, kje imam doma delovni kotiček, ugotovila, da je ta povsod in nikjer. Kjer je ekran, tam je delovni kotiček, in to vse zato, ker so izumili prenosnike. Podobno, kot sem si prizadevala izseliti delo od doma, sem si prizadevala tudi skrajšati čas, preživet pred zasloni oz. na elektronskih napravah. Samo za primer: predmet Skupnost in skupnostno delo smo v poletnem semestru 2020 s kolegicami načrtno zasnovala tako, da bi ne bili prav nič za ekrani, ampak v krogu, debatirali in obiskovali različne skupnosti, kjer bi krepili interakcije »face to face«. Celu zvezke smo razdelile skupini, da se študentkam in študentom res ne bi bilo treba priklapljati na elektronske naprave, saj smo ocenjevale, da smo zasičeni s komunikacijo preko elektronskih orodij. Tudi na tem področju je vrag hitro snedel šalo in ni minil niti mesec od otvoritve fizičnih dnevnikov skupnostnega dela, ko smo že bili na orodjih za spletno komuniciranje in brez možnosti za obiskovanje skupnosti, kot smo načrtovali sprva. Marginalizirane skupnosti, s katerimi smo v okviru predmeta nameravali navezati tesnejši stik, so živele svoje življenje dalje, stran od naših oči in tudi src.

Romantične in tudi anahronistične težnje žensk in moških v srednjih letih, da bi se vrnil nazaj k naravi in nazaj k življenju kot v »plemenski skupnosti«, je torej druga polovica leta 2020 absolutno in kruto povozila, pregazila, pomečkala, prežvečila in izpljunila. Razen peke kruha z drožmi nam ni ostalo kaj dosti skupnostne romantike, namesto nje smo vsi skupaj mojstrili staro dobro »večopravilnost« in delo, od koderkoli že in kadarkoli že pač. Morda je še najbližje romantičnim predstavam skupnosti iz preteklosti ravno test, ki ga je obdobje ustavitve družbenega življenja (lockdowna) postavilo pred sodobne ljudi. In s tem mislim na test, ali in kako preživimo skupaj kot družina, zaprti skupaj in brez podpore zunanjih institucij, od katerih so naša življenja postala še kako odvisna.

Preživeli smo (tisti, ki smo!), a ven nismo prišli isti. Porodile so se nove zdravstvene težave, pogosto denimo težave z vidom, ramenskim obročem, hrbtenico – vse zaradi dolgotrajne prisilne drže za računalnikom in pomanjkanja gibanja. Tudi psihološko nismo prišli ven isti, postali smo manj potrpežljivi, bolj sumničavi,

s težavami z zbranostjo in dodatnimi skrbmi ter negotovostmi glede prihodnosti. Morda lahko kot enega izmed pozitivnih vidikov vseh teh mesecev omenim odprtje novih horizontov radovednosti glede tega, kaj je v družbi mogoče in kako zelo raztegljivo je to naše skupnostno (foxovsko rečeno) gumirano platno.

Porodili pa so se tudi novi dvomi, na primer dvom v to, ali je, kar počnemo v službi, sploh zares vredno, če se lahko kar čez noč zapre in začasno ukine oz. preseli na splet iz fizičnega okolja, na katerega smo dotlej v strokah, ki delajo z ljudmi, veliko stavili. Ne nazadnje pa velja omeniti tudi dvom v skupnost, ki smo se jo, zaprti v svoje male celice, hitro odvadili, da smo morali po ponovni vzpostavitvi fizičnih stikov počasi dozirati svoja srečanja v živo, da nas ne bi vonjave, spontani človeški odzivi in druge senzacije ob ponovnem srečanju preveč preplavili.

Že jeseni sem bila na tem, da vseeno oblikujem refleksijo sodobnega časa in pomena sprememb, ki smo jim priče, za socialnopedagoško skupnost. Ugotavljali smo namreč, da pri vsebini kongresa nekaj manjka, in to je bila ravno tema trenutne družbene situacije in njene refleksije. Po eni strani o izrednih razmerah govorimo preveč in sploh ves čas. A danes ne bom govorila o številkah in oranžnih ali rdečih fazah, pač pa bom poskušala razgrniti tiste dileme, ki jih za nas osebno in za našo stroko prinaša to čudno leto, leto 2020.

SOCIALNOPEDAGOŠKO DELOVANJE V/S/ OB/ZARADI/KLJUB/PROTI ... SKUPNOSTI

Nadaljevala bom s tem, kar sem prvotno najavila za svoj prispevek, in sicer umestila temo skupnosti v socialno pedagogiko.

Skupnost je osrednji koncept socialne pedagogike, definira njena teoretična in praktična prizadevanja ter našo stroko dela posebno v primerjavi s sorodnimi strokami. Zgodovinsko gledano se je socialna pedagogika vzpostavila ravno na podlagi vstopanja v življenjska polja svojih uporabnikov, fenomenološkega razumevanja pomenov skupnosti ter na podlagi usmerjenosti v krepitev moči že obstoječih skupnosti in kreiranja novih.

Posebnost socialnopedagoške paradigme je tudi razumevanje posameznikov v kontekstih njihovih mrež, skupnosti in ne kot osamelcev, katerih vsebino bi lahko laboratorijsko proučevali. Socialnopedagoško interakcijsko prizmo verjetno lahko postavimo za enega izmed skupnih imenovalcev stroke.

Koncept skupnosti, kolikor že osrednji za stroko, pa ima različne konotacije in vidike. V socialni pedagogiki tradicionalno prevladuje poudarjanje skupnosti kot prizme, preko katere gledamo na posameznike, kot konteksta in tudi cilja našega delovanja, ki naj bi bilo ravno v krepitvi skupnosti, vključevanju v skupnost ali gradnji skupnosti, kjer te umanjajo.

Zastavimo si lahko tudi vprašanje, ali je še kaj drugega, kar definira specifično socialnopedagoško naravnost v zvezi s skupnostjo. Če izhajamo iz temeljnih socialnopedagoških paradigem, se lahko vprašamo, ali je socialnopedagoškemu odnosu do skupnosti kaj skupnega. Je to Freirova (2019) usmerjenost k emancipaciji, osvoboditvi ter k nehierarhičnosti ter dialoškosti, ki ji sledita I. Shor (1992, 1996) in P. McLaren (2002, 2003), v slovenskem prostoru pa iz tega ozadja izhaja K. Debenjak (2013)? Je to mobilizacijska naravnost, ki jo omenja L. Erikson (2013)? Je oboje usmerjeno k spreminjanju razmerij moči v smeri krepitve moči zatiranih ali marginaliziranih skupnosti in je v tem smislu socialnopedagoško delovanje po definiciji politično? Nemška tradicija usmerjenosti v življenjsko polje poudarja predvsem potrebo po delovanju tam in od tam, kjer se posamezniki ali skupnosti nahajajo, kar vzpostavi med drugimi H. Thiersch (1992).

Skupnostna usmerjenost socialne pedagogike oz. uveljavljanje vrednote skupnosti v socialnopedagoškem delu vsekakor lahko predstavlja protiutež ključnim negativnim izzivom današnjega časa, kot so izguba lokalne podstate življenja, osamljenost, tekmovalnost, odvisnost od zunanjih heteronomnih kriterijev (npr. storilnosti kot sami sebi namen), izguba virov medosebnih priznanj in potrditev v povezavi z anksioznostjo, depresijo in narcističnim hlastanjem po uveljavitvah, individualizem, atomizacija, izguba življenjske orientacije. O nekaterih pravkar naštetih izzivih govorita Willkinson in Pickett v svojem delu *Velika ideja* (2012).

V sodobnem času atomiziranega posameznika prihaja še posebej v ospredje kompenzatorna vloga socialne pedagogike, ki pomeni, da poskušamo s strokovnimi prijemi in programi graditi skupnost, kjer njeni blažilni vplivi umanjajo. V ozadju je namreč ideja, da je skupnost varovalna mreža, ki vzgaja, krepi, podpira, spodbuja, lovi ob padcih, skratka tvori »socialni imunski sistem«, ki sam po sebi blažilno in preventivno deluje v smislu številnih mogočih izzivov sodobnega časa.

Kot skupnost nikoli ni enoznačna in ni zgolj podporna, ampak je tudi omejujoča, diskriminatorna, moralizirajoča in izključujoča, so seveda tudi strokovne oblike kompenzacije skupnosti podvržene prav podobnim pastem.

Treba je omeniti še eno realno oceno. Skupnost danes posamezniku ne more več zagotavljati doživljenjskih odgovorov ter dokončne pripadnosti, ker je družbeno življenje postalo preveč fluidno, kompleksno in se prehitro spreminja. V spremenjenih razmerah ni več poti nazaj k nekdanji trdnosti, kar je skupnost predstavljala nekoč. Zaradi tega je pomembno v spreminjajočih se kontekstih na novo iskati oporišča ali sidrišča skupnosti, pa čeprav instantnih, začasnih, prehodnih, virtualnih, vmesnih, kajti vizija »povratka nazaj« je utopična in iluzorna.

UMESTITEV DOSLEJ ODPRTIH TEM SOCIALNE PEDAGOGIKE NA PRESEKU S SKUPNOSTJO V KONKRETNI PROSTOR IN ČAS

Socialnopedagoška usmeritev v skupnost se v različnih sociokulturnih kontekstih ter v različnih zgodovinskih trenutkih lahko udejanja na različne načine.

S tem v zvezi v nadaljevanju razmišljam o nekaterih posebnostih slovenskega prostora, kasneje pa še trenutnega zgodovinskega časa. Ob vsaki izpostavljeni posebnosti našega okolja razmišljam še, kaj vsaka od njih pomeni za specifični čas, v katerem smo.

Kot izrazite posebnosti tega prostora lahko izpostavim:

- Slovenski sociokulturni prostor velja za izraziteje družinsko usmerjeno skupnost, za katero veljajo posebej obremenjene ozke družinske vezi. Po drugi strani to pomeni pomanjkanje zaupanja v skupnost in anonimne druge. Kaj ta posebnost torej pomeni za čas, v katerem smo? M. Ule (2020) zapiše, da smo že vsaj dve desetletji priče »socialni pandemiji«, ki razkraja naše vezi, skupnosti in zaupanje med nami. Na splošno je v Sloveniji izrazita velika odgovornost staršev oz. družin do otrok in njihovega uspeha. Primerjalno z drugimi evropskimi državami tu izstopamo, npr. v zvezi z izobraževalnimi prehodi se otroci in mladi v največji meri zanašajo na podporo in usmeritve staršev, v veliko manjši meri pa npr. šolskih služb. Izziv bi bil krepitev nedružinskih oblik podpore in splošnega zaupanja. Sedanji čas ni najbolj naklonjen ne enemu ne drugemu; namesto da bi krepili zaupanje, nam je paradoksalno in neintuitivno naloženo, da je prisotnost drugih za nas eksistencialna grožnja. Sprašujem se, kakšne dolgoročne posledice lahko to pusti, in bojim se, da ko bo epidemija minila, socialna pandemija ne bo razrešena.

Epidemija je razgalila tudi trende neenakosti v šolskem prostoru. Tisti starši, ki so že tako težko dostopali do šole, se bodo zdaj znašli še pred več tehničnimi in odnosnimi ovirami, ki naj bi jih razreševali sami.

- S tem v zvezi je tudi nadpovprečno število motornih vozil na število prebivalcev, poleg tega se radi vozimo sami. Imamo tudi eno največjih površin nakupovalnih centrov v Evropi. Dobro se znajdemo v vlogi potrošnikov, nagovorjeni večinoma kot individuumi. V skupnosti obstajajo pobude in trendi k bolj trajnostni mobilnosti in iskanju alternativ množični potrošnji, torej k lokalni in ekonomiji delitve, kar po mojem mnenju predstavlja pomemben izziv tudi za socialno pedagogiko v prihodnosti.
- Slovenija je glede na druge evropske države tudi nadpovprečna glede trendov staranja prebivalstva, obenem pa nas pesti zaostajanje pri prilagoditvah okolja in storitev starejšim oz. odzivi

vseh politik takemu demografskemu trendu. Obdobje trenutne krize je razkrilo, kako nevrtaško področje je to in kako ključno bi bilo ravno na tem področju ustvarjati inovativne skupnostno usmerjene in tudi bottom up (od spodaj navzgor) pristope oz. slediti morebitnim idejam in inovacijam s tega področja.

Druga tema, izhajajoča iz tega, je poglobljanje prepada med generacijami.

- Pri evropskem vrhu smo tudi glede števila mest v totalnih ustanovah, temu primerno imamo slabo razvite skupnostne službe. Podobno kot za starejše tudi za ljudi v institucijah, zavodih (predvsem za odrasle) ni ustrezno poskrbljeno, bivajo v prenapoljenih institucijah, daleč od oči javnosti, kjer se spopadajo ne le s težavami, ki so jih pripeljale do institucije, ampak tudi s težavami, ki so posledica bivanja v instituciji. Posledice prenapoljenosti in izolacije so se izkazale tudi v tem času, ko so ravno velike ustanove nadpovprečno pogosto žarišča množičnih okužb. Namesto da bi politika v odgovor končno podprla njihovo preoblikovanje v skupnostne oblike podpore, se te še dodatno zapirajo in izolirajo od skupnosti. Trenutno tečeta dva pilotna projekta deinstitucionalizacije (v Dutovljah in Črni na Koroškem), ki pa sta seveda v tem trenutku žrtvi posledic epidemije, ki od institucij zahteva – namesto nasprotnega – dodatno izolacijo in zapiranje.

V tem času se nam dogaja celo, da si institucionalnih namestitev – ob pomanjkanju drugih skupnostnih virov podpore – želimo. Dogaja se tudi, da se začasno zaprtje vrat velikih institucij, do katerih smo sicer kritični, npr. psihiatričnih bolnišnic, lahko čuti kot usodno za nekoga, ki se v obdobju izolacije nima kam zateči. Iz tega se lahko učimo predvsem, kako pomembno je razvijati skupnostne službe in mreže vzporedno z zapiranjem velikih institucij.

Element kronosistema je v tem zgodovinskem trenutku torej še kako izrazit, epidemija je razgalila mnoge že prej delujoče trende, lahko bi rekli, da jim je dala pospešek.

Še ena specifična tema, o kateri želim spregovoriti s tem v zvezi, je tema razmerij človeka do elektronskih naprav, ki je vsekakor še en izjemno močan trend, ki mu je pandemija dala velikanski pospešek.

Za uvod v to temo vas prosim, da dokažete, da niste robot. Za to vam dam 2 minuti časa.

Verjetno ste morali v zadnjem času pogosto to dokazovati. Ste se kdaj vprašali o pomenski norosti te zahteve (če zanemarimo njeno tehnično uporabnost, seveda)? Človek mora napravi dokazovati, da ni robot. Kaj pa nasprotno? Zdi se, da nam prodajalci naprav in programov vse bolj ponujajo idejo, da je naprava človek in torej ni LE robot.

Naprave smo poimenovali »pametne«. Operacijskemu sistemu v telefonih rečemo »android« – »kot človek«, pri čemer beseda andros pomeni moški, človek (tako kot men v angleščini).

Spomnimo se lahko mnogih zanimivih znanstvenofantastičnih zgodb in filmov (Iztrebljevalec, Ex machina, Wall-e ter mnoge druge otroške zgodbe), ki tematizirajo intimno razmerje človeka do robota, kot da gre za nekaj neizbežnega, kar nas čaka v prihodnosti. Sporočilo tovrstnih zgodb je pogosto v tem, da naprave in roboti delujejo bolj človeško od človeka samega in v bralki, gledalcu zbujejo identifikacijo z robotom. Na trg prihajajo naprave, ki ne le asistirajo človeku pri vsakdanjih opravilih, ampak z njim tudi prijateljujejo in vstopajo v intimno razmerje; v predstavitev lahko preberemo, da so razmerja s temi programi celo terapevtska.

Naprave nosimo stalno s seboj, zjutraj se z njimi zbujejo, čez dan z njimi delamo, se informiramo in rekreiramo, kažejo nam pot, štejejo nam korake in predvajajo glasbo, namesto debelih in nepraktičnih albumov nam hranijo fotografije. Prikazujejo nam sporočila nam ljubih ljudi, ki so daleč stran. Ponoči jim polnimo baterije, in to ne glede na to, ali motijo naš spanec ali ne, saj nas morajo zjutraj spet zbuditi s prijetnim alarmom in biti res v naši bližini.

Kot da v takšnem vsakodnevnem življenju ni tako pomembna škodljivost teh naprav za naše zdravje, telesno, duševno in socialno integriteto (vprašanje nadzora), četudi je razprav o tem in tudi dokazov o njihovi škodljivosti in degenerativnem učinku za skupnost na pretek.

Izolacija in delo od doma (ki v resnici v večini primerov pomeni delo in komunikacijo preko elektronskih naprav) v veliki meri pospešujeta ta proces poglabljanja intimnega razmerja z napravami. S spodnjim citatom odpiram še en vidik načina, kako uporabljamo elektronske naprave.

V zadnjih desetih letih se je svet spremenil. Zelo. /.../ Zgolj v zadnjih nekaj pandemijskih mesecih se je svet tako radikalno spremenil, kot da smo doživeli 3. svetovno vojno ali invazijo nezemeljskih bitij. /.../ Tisti svet 30-sekundnih šumov, tabloidnih flešev, hektičnega surfanja in histeričnega klikanja se je res zreduciral le na fleš, na blisk nekaj besed, nekaj znakov – na tvit. Tako nekompleksni smo postali. To je vse, kar je ostalo od naše zgodovine. Tako malo je ostalo od nas. Postali smo viralni – v velikosti virusa. (M. Štefančič, 2020)

Hitre spremembe so torej razgalile in okrepile tudi naslednje uničujoče trende: populizem, porast lažnih novic, širjenje nepreverjenih dejstev preko čivkov (kralji populizma, nepreverjenih dejstev in čivkov vladajo državam), zasvojenost s tehnologijo in odvisnost od nje ter pomanjkanje vpogleda v resnične (dobičkonosne) namene naših virtualnih partnerjev in pomočnikov.

K ZAKLJUČKOM

S katerimi paradoksi ostajamo in bomo morali v prihodnje iskati ravnotežje z njimi?

Uresničujejo se besede Terenca McKenne (1998), kako človek v današnjem svetu nedvomno predstavlja »vrhunec kompleksnosti«. S tem je tudi evolucijo potrebno razumeti na nov način, saj človekova zavest, kognicija in svetovi, ki jih ustvarja, ne le oprijemljivi, tudi informacijski in virtualni, v povsem novo luč postavljajo družbene odnose, odnose med vrstami ter prihodnost življenja samega.

Z globaliziranostjo in informacijsko prepletenostjo sveta smo se znašli na nepreglednem terenu, kjer se poskušamo orientirati znotraj paradoksalnosti in polov, ki jih bom spodaj nanizala v name-noma rahlo provokativnem tonu:

- Na voljo imamo vse več znanja, informacij, raziskav, izsledkov, a postajamo vse bolj nevajeni zapletenih in dolgih razprav ter željni le instantnih (dvovrstičnih) odgovorov. Virtualna komunikacijska orodja omejujejo prostor razmišljanja, dolge maile pišejo le še norci.
- Smo starajoča se družba, a te starejše generacije niso več videne kot nosilci modrosti; prej se jih vrednoti skozi prizmo tega, ali so se dobro prilagodile informacijski družbi in se torej privadile na pametne telefone. Ker kaj ti bo modrost starih, če imaš pametni telefon?
- Znanstveno in tehnološko smo napredovali do neslutnih razsežnosti, neenakost med ljudmi pa se večja, ljudje ostajajo brez strehe nad glavo, osamljeni in vse pogosteje brez osnovne zaščite ter brez vizije, kam se sploh umakniti pred vojnama in podnebnimi katastrofami. Kot da na tem področju naša znanost ni aplikabilna?

Paradokse bi lahko nizali in nizali ... Vabim vas, da k zgornjim dodate svoje.

Na glavo postavljena konformizem (če se držiš zase in na razdalji) in nekonformizem (če se zbiraš, družiš in grupiraš ...), na novo postavljena merila glede tega, kaj je odgovornost – fizična razdalja od drugih. Ta zahteva, ki je postala že lajtmotiv našega vsakdana, na veliko bolj plodna tla pade pri že tako individualiziranih, (treba pa je poudariti, da) tudi dobro situiranih in v dobra stanovanja z dobrimi internetnimi povezavami pospravljenih delih naše skupnosti. V nasprotju s tem nekateri ljudje dnevno živijo z večjimi tvegaji, kot je tveganje okužbe z virusom: begunci na poti, stanovanjsko ogroženi, ljudje, ki živijo pod grožnjo nasilja, osamljeni. Poleg tega tudi znotraj zahodnih družb živijo skupnosti; na Švedskem so bile v tem kontekstu izpostavljene migrantke skupnosti, ki se zapovedi ne držijo tako dosledno kot ostali deli – v tem primeru

– švedske družbe. Poleg morebitne slabše informiranosti pri njih lahko gotovo del vzroka za to pripišemo tudi pomenu, ki ga v določenih skupinah zaseda skupnost: skupno večgeneracijsko praznovanje ima lahko višjo prioriteto kot t. i. »individualna odgovornost«. Zgolj špekulirali bi lahko, da obstaja tudi pogled na skupnost, kjer individualno življenje (in celo preživetje) ne pomeni toliko kot preživetje kolektiva, skupnosti. Tak, kolektivistični pogled na stvari nam je tuj, saj smo priče, kot je pisala Mirjana Ule (2020), socialne pandemije, ki pa je nismo poimenovali, nismo je razglasili in proti njej nismo ukrepali. V nadaljevanju bom podelila z vami odlomek iz njenega zapisa.

Nenehno poslušam po medijih navodila kriznega štaba, kako moramo vzpostaviti socialno distanco. Dragi moji, vzpostaviti moramo fizično distanco, ohranjati pa moramo socialno bližino na vse možne in dovoljene načine. Krizne razmere označujejo stanje sveta. Svet pa ni nekaj, kar bi bilo zunaj nas oz. mi nismo preprosto »v njem«, temveč svet »leži med nami«, ljudmi, mi pa nosimo svet v tej vmesnosti, kot je govorila Hanna Arendt (1960: 6/7). Vmesnost je temelj človečnosti; so-delovanja, so-čutenja, solidarnosti. V taki globalni krizi, s kakršno se danes soočamo, je nevarno prav to, da se »vmesnost«, ki nosi naš življenjski svet, hitro oža in ruši. Takšno zoževanje vmesnosti pomeni zoževanje sveta, s tem pa tudi zoževanje nas samih v svoji človečnosti. In danes se nam vsiljuje prav takšno zoževanje življenjskega sveta ljudi.

Zoževanje polja vmesnosti, socialnosti lahko vodi v erozijo človečnosti, v socialno pandemijo, ki smo ji pravzaprav priča že zadnjih dvajset let in je lahko hujša kot fizična pandemija. Ta pandemija se počasi širi v vse pore naših življenj, ne da bi se tega zares zavedali. Ne opazimo tega, ker ne vodi v fizično smrt, vodi pa v počasno umiranje naših odnosov, skupnosti, bližine. Zdi se, kot da človeški svet razpada v množico čedalje bolj

ločenih in vase stisnjenih posameznikov_nic, ki občutijo svet predvsem kot razmere, ki jih mora vsak_a sam_a »obvladati« ali se jih »varovati«, zato da bi preživel brez tegob, ne pa kot bitja, s katerimi vzpostavljamo vmesnost.

Razmere, kjer se neločljivo prepletajo individualne, lokalne, nacionalne in nadnacionalne krize, terjajo od nas dejaven in skupnostni odnos do sveta, utemeljen na medsebojni pomoči, solidarnosti in prijateljstvu, ne pa umikanje od sveta v molčečo zasebnost. (M. Ule, 2020)

Zavedamo se, da je prihodnost negotova, in vemo tudi, da je od naših skupnih dejanj in odločitev danes odvisno, v kakšen svet se bomo zbudili jutri. Vseeno ne moremo z gotovostjo trditi, kako se bo prihodnost odvrtila in kakšne dolgoročne posledice bodo imele odločitve, ki jih kot družba sprejemamo danes. Zato ne moremo zanesljivo trditi, katera naša ravnanja danes so dobra in katera slaba (in to je prav gotovo veliko breme za slehernico, slehernika). Vseeno pa seveda potrebujemo merilo (kot posamezniki, kot strokovna skupnost, kot družba) za to. Merilo, na katerega kot stroka stavimo in nedvomno predstavlja nekaj, kar nas povezuje, je humanizem; ta v sebi nosi idejo brezpogojne vrednosti vsakogar, ne glede na take ali drugačne okoliščine, v katerih se ta nahaja (starost, premožnost, hendikep ...), in vera v človeško, v prihodnost ter v to, da lahko skupaj izgradimo nove prostore vmesnosti, s tem pa nove prostore skupnosti.

LITERATURA

- Debenjak, K. (2013). *Mali medkulturni prostor: med svobodo posameznika in soustvarjanjem skupnega: diplomsko delo*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Eriksson, L. (2013). The understandings of social pedagogy from northern European perspectives. *Journal of Social Work*, 14(2). 165–182.
- Freire, P. (2019). *Pedagogika zatiranih*. Ljubljana: Krtina.
- McKenna, T. (1998). Final Earthbound Interview. Reality Sandwich, Pridobljeno s <https://realitysandwich.com/93685/terence-mckennas-final-earthbound-interview/>
- McLaren, P. (2002). *Critical pedagogy and Predatory culture (Oppositional Politics in a postmodern Era)*. London: Routledge.
- McLaren, P. (2003). Critical pedagogy: A look at the major concepts. V A. Darder, M. Boltodeno, Torres, R. D. *The Critical Pedagogy Reader* (str. XX–XX). London: Routledge Falmer.
- Shor, I. (1992). *Empowering Education. Critical Teaching for Social Change*. London: The University of Chicago Press Books.
- Shor, I. (1996). *When Students Have Power: Negotiating Authority in a Critical Pedagogy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Štefančič, M. (2020). *Uvodnik*, Global, oktober 2020. (Uvodnik, fotografija)
- Thiersch, H. (1992). *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit*. Munich: Juventa.
- Ule, M. (2020). Družboslovna misel ob trenutni situaciji »ostanidoma«. Pridobljeno s [https://www.fdv.uni-lj.si/obvestila-in-informacije/novice-in-obvestila/druzboslovna-misel-ob-trenutni-situaciji-ostanidoma-mirjana-ule?fbclid=IwAR2V0V858bWJ3216zr-TOyNz_hJXs1wlqZleBqLF5k\)X9tqp6lTcgKoNNPsl](https://www.fdv.uni-lj.si/obvestila-in-informacije/novice-in-obvestila/druzboslovna-misel-ob-trenutni-situaciji-ostanidoma-mirjana-ule?fbclid=IwAR2V0V858bWJ3216zr-TOyNz_hJXs1wlqZleBqLF5k)X9tqp6lTcgKoNNPsl)
- Wilkinson, R. G. in Pickett, K. (2012). *Velika ideja: zakaj je enakost boljša za vse*. Novo mesto: Penca in drugi.

NAVODILA SODELAVKAM IN SODELAVCEM REVIJE SOCIALNA PEDAGOGIKA

323

Revija Socialna pedagogika objavlja izvirne znanstvene (teoretsko-primerjalne oz. raziskovalne in empirične) in strokovne članke, prevode v tujih jezikih že objavljenih člankov, prikaze, poročila ter recenzije s področja socialnopedagoškega raziskovanja, razvoja in prakse.

Prosimo vas, da pri pripravi znanstvenih in strokovnih prispevkov za revijo upoštevate naslednja navodila:

OBLIKA PRISPEVKOV

1. Prva stran članka naj obsega: slovenski naslov dela, angleški naslov dela, ime in priimek avtorja (ali več avtorjev), natančen akademski in strokovni naziv avtorjev in popoln naslov ustanove, kjer so avtorji zaposleni (oziroma kamor jim je mogoče pisati), ter elektronski naslov.
2. Naslov naj kratko in jedrnato označi bistvene elemente vsebine prispevka. Vsebuje naj po možnosti največ 80 znakov.
3. Druga stran naj vsebuje jedrnat povzetek članka v slovenščini in angleščini, ki naj največ v 150 besedah vsebinsko povzema, in ne le našteva bistvene vsebine dela. Povzetek raziskovalnega poročila naj povzema namen dela, osnovne značilnosti raziskave, glavne izsledke in pomembne sklepe.
4. Izvlečkoma naj sledijo ključne besede (v slovenskem in tujem jeziku).

5. Od tretje strani dalje naj teče besedilo prispevka. Prispevki naj bodo dolgi največ 20 strani (oz. največ 35 000 znakov s presledki). Avtorji naj morebitne daljše prispevke pripravijo v dveh ali več nadaljevanjih oziroma se o dolžini prispevka posvetujejo z urednikom revije.
6. Razdelitev snovi v prispevku naj bo logična in razvidna. Naslovi in podnaslovi poglavij naj ne bodo oštevilčeni (1.0, 1.1, 1.1.1). Razdeljeni so lahko na največ dve ravni (naslov in podnaslov/-i). Priporočamo, da razmeroma pogosto uporabljate mednaslove, ki pa naj bodo samo na eni ravni (posamezen podnaslov naj torej nima še nadaljnjih podnaslovov). Podnaslovi naj bodo napisani z malimi črkami (vendar z velikimi začetnicami) in krepko (bold). Raziskovalni prispevki naj praviloma obsegajo poglavja: Uvod, Namen dela, Metode, Izsledki in Sklepi.
7. Tabele naj bodo natisnjene v besedilu na mestih, kamor sodijo. Vsaka tabela naj bo razumljiva in pregledna, ne da bi jo morali še dodatno pojasnjevati in opisovati. V naslovu tabele naj bo pojasnjeno, kaj prikazuje, lahko so tudi dodana pojasnila za razumevanje, tako da bo razumljena brez branja preostalega besedila. V legendi je treba pojasniti, od kod so podatki in enote mer, ter pojasniti morebitne okrajšave. Vsa polja tabele morajo biti izpolnjena. Jasno je treba označiti, če je podatek enak nič, če je podatek zanemarljivo majhen ali če ga ni. Če so podatki v odstotkih (%), mora biti jasno naznačena njihova osnova (kaj pomeni 100 %).
8. Narisane sheme, diagrami in fotografije naj bodo vsaka na samostojnem listu, ki so na hrbtni strani označeni z zaporedno številko, kot si sledijo v besedilu. V besedilu naj mesto označuje vodoravna puščica ob levem robu z zaporedno številko na njej. V dvomljivih primerih naj bo označeno, kaj je spodaj in kaj zgoraj, poleg tega pa tudi naslov članka, kamor sodi. Velikost prikazov naj bo vsaj tolikšna, kot bo objavljena. Risbe naj bodo čim bolj kontrastne. Grafikoni naj imajo absciso in ordinato, ob vrhu oznako, kateri podatek je prikazan, in v oklepaju enoto mere.

9. Avtorjem priporočamo, da posebno označevanje teksta s poševno (*italic*) ali krepko (**bold**) pisavo ter z VELIKIMI ČRKAMI uporabljajo čim redkeje ali pa sploh ne. Poševna pisava naj se uporablja npr. za označevanje dobesednih izjav raziskovanih oseb, za označevanje morebitnih slengovskih ali posebnih tehničnih izrazov itd.

CITIRANJE IN REFERENCE

1. Od leta 1999 dalje v reviji Socialna pedagogika upoštevamo pri citiranju, označevanju referenc in pripravi seznama literature stil APA (za podrobnosti glej čim poznejšo izdajo priročnika: *Publication manual of the American Psychological Association*. Washington, DC: American Psychological Association.). Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oziroma urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtorji ali uredniki niso navedeni). Prosimo vas, da citirate iz originalnih virov. Če ti niso dostopni, lahko izjemoma uporabite posredno citiranje. Če v knjigi Dekleve iz leta 2009 navajate nekaj, kar je napisala Razpotnikova leta 2003, storite to tako: Razpotnik (2003, v Dekleva, 2009). Upoštevajte navodila za citiranje po standardu APA, objavljena na straneh www.revija.zzsp.org/apa.htm.
2. Vključevanje reference v tekst naj bo označeno na enega od dveh načinov. Če gre za dobesedno navajanje (citiranje), naj bo navedek označen z narekovaji (npr. „To je dobesedni navedek,“ ali „Tudi to je dobesedni navedek.“), v oklepaju pa napisan priimek avtorja, letnica izdaje citiranega dela in stran citata, npr. (Miller, 1992, str. 99).
3. Avtorjem priporočamo, da ne uporabljajo opomb pod črto.

ODDAJANJE IN OBJAVA PRISPEVKOV

1. Avtorji naj oddajo svoje prispevke v elektronski obliki (.doc) na elektronski naslov uredništva. Če članek vsebuje tudi računalniško obdelane slike, grafikone ali risbe, naj bodo te v posebnih datotekah, in ne vključene v datoteke z besedilom.

2. Avtorji s tem, ko oddajo prispevek uredništvu v objavo, zagotavljajo, da prispevek še ni bil objavljen na drugem mestu in izrazijo svoje strinjanje s tem, da se njihov prispevek objavi v reviji Socialna pedagogika.
3. Vse raziskovalne in teoretične članke dajemo v dve slepi (anonimni) recenziji domačim ali tujim recenzentom. Recenzente neodvisno izbere uredniški odbor. O objavi prispevka odloča uredniški odbor revije po sprejetju recenzij. Prispevkov, ki imajo naravo prikaza, ocene knjige ali poročila s kongresa, ne dajemo v recenzije.
4. O objavi ali neobjavi prispevkov bodo avtorji obveščeni. Lahko se zgodi, da bo uredništvo na osnovi mnenj recenzentov avtorjem predlagalo, da svoje prispevke pred objavo dodatno skrajšajo, spremenijo oz. dopolnijo. Uredništvo si pridržuje pravico spremeniti, izpustiti ali dopolniti manjše dele besedila, da postane tako prispevek bolj razumljiv, ne da bi prej obvestilo avtorje.
5. Avtorske pravice za prispevke, ki jih avtorji pošljejo uredništvu in se objavijo v reviji, pripadajo reviji Socialna pedagogika, razen če ni izrecno dogovorjeno drugače.
6. Vsakemu prvemu avtorju objavljenega prispevka pripada brezplačnih pet izvodov revije.

Prispevke pošljite na naslov **matej.sande@guest.arnes.si**
(v zadevi/subject obvezno navedite: Objava prispevka).

Spletna stran revije: **www.revija.zzsp.org**

<i>Špela Razpotnik</i> Pogledi bodočih pedagoških delavk na lastno izobraževalno pot	115
<i>Bojan Dekleva in Špela Razpotnik</i> Evalvacija desetih let izvajanja programa nastanitvene podpore pri društvu Kralji ulice	133
<i>Katarina Rupar</i> Brezdomne ženske na poti skozi institucije	167
<i>Helena Grbec</i> Uporabniška perspektiva opuščanja psihiatričnih zdravil	197
<i>Eva Margon, Petra Polajžer in Darja Tadič</i> Razumevanje nasilja v obdobju #ostanidoma prek izkušenj obsojenk z lga	221
<i>Jana Rapuš Pavel in Nives Medved</i> Zaznavanje socialne opore staršev otrok z motnjo avtističnega spektra	251
<i>Andreja Grobelšek</i> Socialnopedagoški odnos v luči neznanega in mogočega	277
<i>Ana Bogdan Zupančič</i> Sodobna socialna pedagogika v primežu individualizma ali njegova »alternativa«?	285
<i>Špela Razpotnik</i> Socialna pedagogika in skupnost v času »socialne distance«	307